

**В. Каплінський
І. Асаулюк**

**Основи виховної діяльності
вчителя фізичної культури**

Навчальний посібник

ВІННИЦЯ - 2014

УДК 373.3.5.015.31(075.8)
ББК 74.200я73
К 20

Доцент кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського
Каплінський Василь Васильович
Доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського
Асаулюк Інна Олексіївна

Посібник призначено для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, вчителів.

Рецензенти:

Тарасенко Г. С., доктор педагогічних наук, професор ВДПУ ім. М. Коцюбинського
Анцибор А. І., кандидат педагогічних наук, зав. каф. педагогіки і психології ВОШОП

Рекомендовано Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №3 від 23.10.2013р)

Каплінський В. В., Асаулюк І. О.

К 20

Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури:
Навчальний посібник. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014
2014. – 294 с.: іл.
ISBN 978-966-2462-46-3

У навчальному посібнику лаконічно й системно викладено теоретико-методичні основи виховної діяльності вчителя фізичної культури з урахуванням особливостей його професійної діяльності.

Практичний, методичний та ілюстративний компоненти змісту розміщено на електронних носіях інформації, які додаються.

УДК 373.3.5.015.31(075.8)
ББК 74.200я73

ЗМІСТ

Передмова.....	7
ТЕМА 1. Ціль, структура та особливості виховної діяльності вчителя фізичної культури.....	13
1.1. Порівняльний аналіз понять «навчальна діяльність» та «виховна діяльність».....	13
1.2. Особливості виховної діяльності педагога.....	15
1.3. Професійні здібності та особистісні риси вчителя фізичної культури як суб'єкта виховної діяльності.....	19
1.4. Складові авторитету вчителя фізичної культури як важливого чинника його виховної діяльності.....	28
ТЕМА 2. Усебічний розвиток особистості як ціль виховної діяльності вчителя фізичної культури.....	41
2.1. Проблемний характер мети виховання.....	41
2.2. Цілі виховної діяльності в зарубіжній педагогіці.....	42
2.3. Ціль та основні напрямки виховання у вітчизняній педагогіці.....	44
2.4. Роль і місце фізичного виховання у всебічному розвитку особистості.....	50
ТЕМА 3. Моральне виховання учнів загальноосвітньої школи як важливий напрямок виховної діяльності вчителя фізичної культури.....	56
3.1. Моральне виховання як педагогічна проблема.....	56
3.2. Етапи морального виховання.....	60
3.3. Методи формування моральної свідомості.....	61
ТЕМА 4. Шляхи підвищення ефективності виховної роботи в умовах сучасної школи.....	75
4.1. Опора вчителя фізичної культури на теоретичні знання для забезпечення ефективності виховної роботи.....	75
4.2. Прихованість виховних впливів як важлива умова ефективного виховання.....	82

4.3. Удосконалення традиційних та впровадження інноваційних форм виховання.....	89
ТЕМА 5. Робота з батьками як важливий аспект виховної діяльності вчителя фізичної культури.....	117
5.1. Залучення батьків до виховання школярів як важлива функція виховної діяльності вчителя фізичної культури.....	117
5.2. Підвищення педагогічної культури батьків як важлива умова ефективного виховання.....	119
5.3. Урахування батьками психологічних механізмів виховання як шляхів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості.....	131
ТЕМА 6. Психолого-педагогічні умови організації ефективного спілкування вчителя фізичної культури з учнями.....	145
6.1. Система комунікативних умінь учителя фізичної культури.....	145
6.2. Різновиди взаємного контакту з учнями.....	147
6.3. Забезпечення взаємного контакту в ситуаціях першого знайомства.....	149
6.4. Особливості комунікативної поведінки в процесі спілкування.....	154
ТЕМА 7. Важковиховуваність у системі виховної роботи: причини, шляхи корекції.....	164
7.1. Ознаки та причини важковиховуваності.....	164
7.2. Типи важковиховуваних підлітків.....	165
7.3. Етапи корекційної роботи з важковиховуваними.....	169
ТЕМА 8. Причини, шляхи попередження та розв'язання конфліктних ситуацій у виховному процесі.....	176
8.1. Урахування у виховній діяльності вчителя типів педагогічних конфліктів та особливостей їх протікання.....	176

8.2. Причини виникнення конфліктних ситуацій різних типів.....	187
8.3. Способи попередження та шляхи розв'язання педагогічних конфліктів.....	190
8.4. Прийоми виховної взаємодії як способи попередження та розв'язання конфліктів.....	194
ТЕМА 9. Учитель фізичної культури як організатор самовиховання учнів в умовах сучасної школи.....	200
9.1. Психолого-педагогічні передумови самовиховання....	200
9.2. Спонукальний етап самовиховання: завдання та особливості.....	203
9.3. Самооцінка та постановка цілей самовиховання.....	206
9.4. Організаційно-діяльнісний етап самовиховання.....	212
9.5. Умови ефективності самовиховання.....	216
ТЕМА 10. Майстерність учителя фізичної культури в розв'язанні педагогічних ситуацій.....	225
10.1. Педагогічні ситуації як складова виховного процесу.....	225
10.2. Різновиди виховних педагогічних ситуацій.....	228
10.3. Застосування теоретичних знань з педагогіки для успішного розв'язання педагогічних ситуацій.....	231
10.4. Типові помилки та педагогічно недоцільні дії вчителя фізичної культури в проблемній ситуації.....	237
Післямова.....	245
Список використаних джерел.....	249
Список наукових праць автора, у яких знайшли своє відображення окремі аспекти виховної діяльності педагога, зокрема вчителя фізичної культури.....	251
Додатки.....	255

Шановний читачу! Перш, ніж розпочнеш знайомство зі змістом цього навчального посібника, прочитай, осмисли і «примірай» до себе ці мудрі вислови. Вони є епіграфами його основних тем.

- ✚ У серце увійде лиш те, що йде від серця (*Ж. Руссо*).
- ✚ Краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того, щоб утримати їх, потрібна краса душі (*Ч. Колтон*).
- ✚ Там, де спостерігається криза духовного життя, там спостерігається криза життя в цілому (*Тихон Пеліх*).
- ✚ З допомогою такту можна домогтися успіху навіть у тих випадках, в яких неможливо нічого досягти за допомогою сили (*Леббок*).
- ✚ Все, що досягнуто дресируванням, натиском, насильством, – неміцне, ненадійне (*Я. Корчак*).
- ✚ Я ніколи не погоджуся з твоєю думкою, але я до останнього буду захищати твоє право висловлювати її. Ось вона – справжня демократія! (*Вольтер*).
- ✚ Немає нічого простішого, ніж завоювати любов, і нема нічого складнішого, ніж її утримати (*Арабське прислів'я*).
- ✚ Той, хто не погоджується зі мною, пробуджує у мене не гнів, а увагу: я надаю перевагу тому, хто заперечує мені і тим самим учить мене (*Монтень*).
- ✚ Прекрасні ми, коли пізнаємо самих себе і потворні, коли цього не робимо (*К. Платонов*).
- ✚ Людина до рівня особистості підіймається лиш тоді, коли набуває здатності керувати собою, володіти своїми почуттями і пристрастями (*М. Островський*).
- ✚ Деякі люди все своє життя лише тим займаються, що «починають нове життя». Вони не живуть, а весь час тільки починають жити. Весь час на початку. На початку без продовження. Точніше навіть не на початку, а тільки в думках про початок (*І. Ведін*).
- ✚ «Завтрашня» людина все життя починає жити завтра – і дуже швидко стає «вчорашньою». Здавалось би, як багато ще можна було б встигнути, якби почати не завтра, а сьогодні. Однак час, відведений на життя, невблаганно вичерпується, а життя, виявляється, ще й не починалось (*І. Ведін*).
- ✚ Не розвивати себе в духовному плані – це все одно, що доглядати за бур'янами, які потім заглушать квіти (*П. Святогорець*).
- ✚ Хоть мало проживи, хоть много,
Но скажу тебе я не тая:
Если боль других твоей не стала, –
Прожита напрасно жизнь твоя
(*Р. Гамзатов*).
- ✚ Те, що солодко для тіла, може стати гірким для душі.
- ✚ Радість від успіхів ближнього є ознакою нашої моральної досконалості.

ПЕРЕДМОВА

*Знання можуть надати людині ваги,
однак лише вихованість може додати
їй блиску*

(Честерфілд).

У фільмі «Лише найсильніший» (про тренера одного з популярних видів боротьби) учні чинять вчителю шалений опір. На усі його слова і дії – негативна реакція

Процес навчання пригальмовують учні на самому його початку. Педагог навіть не може «зрушити його з місця». *Що ж гальмує успішність процесу навчання, заважає запустити його, перешкоджає включенню учнів у навчальну діяльність?*

Аналогічна ситуація показана у фільмі «Небезпечні думки». Там учні ще більше нахабніють, оскільки їхній новий педагог – представник слабкої статі. Вони поки що не знають, що ця жінка досягла серйозних успіхів в одному з популярних видів бойових мистецтв – карате. Вона вчителька англійської літератури, а тому їй ще важче завести механізм навчання і зрушити його з місця у класі, де не люблять навчатись. *У чому ж може приховуватись пусковий механізм навчальної діяльності?*

Обоє є прекрасні педагоги – предметники, професіонали у своїй вузькій спеціальності. Але в ситуаціях, які виникли, це не може їх виручити. Однак вже третя зустріч цих педагогів з учнями засвідчить про зародження внутрішньої мотивації до навчання. *У чому ж секрет?* А вся таємниця у тому, що обидва педагоги вже після першої зустрічі збагнули, як заводиться пусковий механізм навчальної діяльності. Вони зрозуміли причину нульового коефіцієнта корисної дії своїх перших педагогічних кроків, орієнтованих безпосередньо лише на навчальну діяльність, спрямовану на ту сферу особистості, яка пов'язана з засвоєнням знань, умінь і навичок.

Залишившись увечері наодинці і проаналізувавши свої дії, вони зрозуміли їхню недоцільність, оскільки пусковим механізмом успішного, внутрішньо мотивованого навчання може бути лише вплив на мотиваційно-ціннісну сферу особистості, тобто виховання у вузькому розумінні. Спочатку виховний вплив на ту сферу, яка включає в себе потреби, погляди, переконання, почуття, а потім навчання. Навчання через виховання, через здійснення виховних впливів.

Дійшовши до такого висновку, обидва педагога наступну свою зустріч розпочали з неочікуваних для вихованців і досить вдалих і результативних способів виховного впливу. У першому фільмі педагог приголомшив учнів спеціально створеною виховною ситуацією, якою він подолав опір учнів і змінив їхні переконання, одночасно викликавши до себе довіру, повагу та симпатію. У другому фільмі педагог звернулась до відомих прийомів виховної взаємодії – вдаваної байдужості і залучення до цікавої діяльності, що стало причиною різких змін у ставленні до вчительки і визначальним фактором включення учнів у навчальну діяльність.

Саме *виховні секрети* діяльності педагога, зокрема вчителя фізичної культури, подано в рекомендованому Вам навчальному посібнику «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури», у якому Ви знайдете відповіді на запитання:

- Як забезпечити ефективність виховних впливів?
- Як подолати опір учнів виховним впливом педагога?
- Як можна попередити такий опір та уникнути його?
- Як забезпечити взаємний контакт з учнями?
- Як підтримувати з ними позитивні взаєностосунки?
- Які фактори сприяють становленню авторитету вчителя фізичної культури серед учнів?
- Як уникнути конфліктів?
- Як краще з'ясувати стосунки з учнями після конфлікту?

- Як організувати прихований вплив?
- Як поєднати фізичне виховання з розумовим?
- Як поєднати фізичне виховання з духовним розвитком?
- Як нейтралізувати опір важковиховуваних?
- Як діяти в ситуаціях першого знайомства, коли учні випробовують педагога?
- Як спонукати учнів до самовиховання?
- Як спрямувати у виховне русло природні педагогічні ситуації?
- Як викликати потребу у фізичному самовдосконаленні?
- Як забезпечити знецінення негативної поведінки?

Посібник містить 10 тем, зміст яких відображає основні засади виховної діяльності вчителя фізичної культури, що гармонійно поєднуються з особливостями її практичної реалізації. Без оволодіння основами виховної діяльності вчитель фізичної культури формується як чистий спеціаліст-предметник. А це лише «частина» вчителя, оскільки повноцінний вчитель фізичної культури – це той педагог, який виходить за рамки своєї спеціальності, розширюючи їх за рахунок розширення свого світогляду, важливою складовою якого є психолого-педагогічна компетентність, зокрема у сфері виховання в його широкому та вузькому розумінні.

Викликати інтерес, заінтригувати, сформувати потребу, заставити замислитись, включити у самостійний пошук, здійснити порівняльний аналіз, викликати післядію, переконати у важливості, вплинути на емоційну сферу – все це критерії, якими ми керувались при відборі та структуруванні змісту посібника, зокрема кожної з десяти його тем.

Варто зацентувати ще на одному досить важливому завданні цього посібника. Отримання атестата про середню освіту засвідчує, що учень оволодів змістом освіти, тобто про його освіченість. А справжня освіченість – це категорія

моральна, оскільки передбачає не лише певну суму знань, але й моральні норми, закони, правила, які, перетворюючись у переконання, регулюють поведінку людини й визначають її внутрішню сутність і спрямованість. Учитель фізичної культури, незважаючи на специфіку своєї дисципліни, також причетний до цього процесу і має зробити свій власний внесок у справу забезпечення освіченості випускника. А успішна реалізація цієї функції залежить від оволодіння вчителем фізичної культури секретами виховного впливу.

Якщо під час вивчення теоретичного курсу педагогіки більшою мірою звертали увагу на оволодіння науково-теоретичними знаннями, які дають відповідь на питання «що?», то цей посібник містить переважно науково-практичні, або, як їх називають у методології науки, *процедурні знання*, що дають відповідь на питання «як?». Інакше кажучи, якщо під час вивчення педагогіки акцент робили на розкритті сутності принципів, методів, прийомів, то в поданому посібнику зацентровано на тому, як їх врахувати, як на них опиратись, як їх застосовувати, як підсилювати їхню дію, як знайти найпродуктивніший і найекономніший спосіб впливу.

Особливістю навчального посібника є те, що подана в ньому друкована інформація – це лише частина змісту посібника, функція якої: «А тепер давайте простежмо, як це робиться на практиці». Він містить відеоситуації з кожної теми, відеоілюстрації теоретичних положень тієї чи іншої теми. Більшість із них відображають специфіку діяльності вчителя фізичної культури. Однак є багато педагогічних ситуацій з досвіду організації навчально-виховного процесу вчителів інших навчальних дисциплін, що дозволяє виходити за межі своєї вузької спеціальності, розширювати та поглиблювати психолого-педагогічну компетентність. Такий підхід розвиває асоціативне мислення, дає змогу запозичати і адаптувати до своєї

спеціальності педагогічний досвід учителів інших предметів і не перебувати під впливом усталених стереотипів. Інформація на електронних носіях не лише доповнює друкований зміст посібника, а й гармонійно поєднується з ним, виступаючи або його логічним початком, або практичним продовженням.

Другою особливістю посібника є форма викладу матеріалу: навчальний матеріал деяких тем подано традиційно, зміст інших тем – у формі питань і відповідей, спосіб викладу окремих тем індуктивно-дедуктивний (спочатку рекомендується звернутись до практичних завдань та ілюстрацій, зробити власні узагальнення і висновки, а потім – звернутись до теоретичного блоку інформації і зіставити їх з власними висновками, тобто перевірити себе).

Третя особливість посібника в тому, що ми цілеспрямовано не намагались перенасичувати його теорією, особливо визначеннями тих чи тих понять, науковою термінологією. Там, де було можливо, організовували процес засвоєння теоретичних положень, сутності наукових понять через практику аналізу педагогічних явищ та проблем, пов'язаних з виховною діяльністю педагога, а також через розв'язання педагогічних ситуацій.

Четверта особливість – в алгоритмізації змісту окремих тем. Якщо тема розпочинається з практичного завдання, яке спрямовує вас до електронного носія інформації, радимо діяти послідовно за поданим алгоритмом. Спочатку закласти у комп'ютер диск, який є електронною частиною посібника; знайти за вказаним шифром ті електронні файли, на яких розміщено практичне завдання; переглянути їх у контексті сформульованих до них запитань; побачити, з'ясувати сутність та самостійно сформулювати проблему, відображену у відеоситуації; продумати шляхи її розв'язання. А вже після цього звернутись до теоретичного блоку інформації, який дає ключ до розв'язання проблеми.

Пята особливість – в лаконічності викладу теоретичних положень. Загалом зміст посібника побудовано в такий спосіб, щоб сприяти:

1) поєднанню теорії з практикою і миттєвому включенню теоретичних знань в роботу;

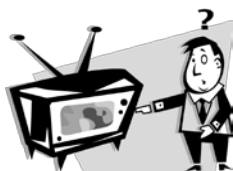
2) усвідомленню потреби в оволодінні теоретичними знаннями для розв'язання проблем, пов'язаних із вихованням;

3) розвитку аналітичних здібностей та педагогічного мислення, створенню сприятливих умов для задіяння інтелектуальних ресурсів;

4) ознайомленню з живими зразками організації виховної роботи та кращим досвідом виховної діяльності педагогів, зокрема вчителів фізичної культури та тренерів;

5) спонуканню до самооцінки, вияву власних помилок та недоліків на підставі зіставлення своїх рішень з рішеннями, запропонованими педагогами у відеофрагментах, та подальшого професійного самовдосконалення.

Умовні позначення:

Пропонуємо звернутись до електронного носія інформації і переглянути **відеофрагмент**.

Подумай і змодельуй оптимальний спосіб розв'язання проблеми.

Оціни запропоновані способи розв'язання проблеми

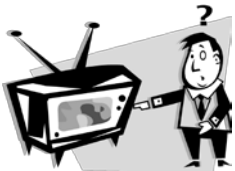

Подумай і дай відповідь на запитання за змістом тієї чи іншої теми.

ТЕМА 1. ЦІЛЬ, СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Форма викладу матеріалу: програмований виклад. Навчальний зміст розташовано на двох носіях інформації: електронні диски, які поєднуються з тематичними блоками інформації у друкованій формі. Спосіб викладу: індуктивно-дедуктивний. Алгоритм засвоєння: перший крок – ознайомлення з матеріалом на електронному носії інформації, у якому відображено ситуацію, що супроводжується питаннями, на які потрібно відповісти після її перегляду; другий крок – формулювання висновків на підставі побаченого; третій крок – зіставлення власних висновків з відповідним блоком інформації, поданої в посібнику; четвертий крок – засвоєння висновків після узагальнення побаченого і прочитаного.

1.1. Порівняльний аналіз понять «навчальна діяльність» та «виховна діяльність»

Уважно перегляньте перших два відеофрагменти (1.1.1.;1.1.2) і дайте відповідь на запитання:

1) що між ними спільного і відмінного?

2) у чому особливості взаємодії між педагогом та учнями в першій і другій ситуаціях? Переконайтесь у правильності своїх міркувань, звернувшись до блоку інформації №1.

Блок №1

Виховання в широкому розумінні, або навчально-виховний процес, передбачає, з одного боку, навчальну діяльність, з іншого, – виховання у вузькому розумінні.

Навіщо педагогові (і навіть не педагогові) знати різницю між цими двома процесами? Насамперед тому, що нерідко відбувається підміна: спроба здійснювати виховний вплив за законами навчання. Такий дидактичний підхід до виховання лише шкодить йому і призводить або до опору, або до досить

низького коефіцієнту корисної дії. Тоді нам лише здається, що ми виховуємо. Замість виховання – повчання, нотації, моралізування... і опір. Результати такого підходу яскраво ілюструє фрагмент фільму «Дорога Олена Сергіївна!..» *Педагог звертається до своїх вихованців з рекомендаціями, побажаннями, порадами про те, якими вона їх хоче бачити в майбутньому. А на обличчях вихованців – повна незгода і внутрішнє несприйняття слів вчительки. І коли вона залишається наодинці з одним з цих учнів, то запитує його: «Хіба я щось не те говорила?», а учень лукавить: «Ви все правильно сказали». Вчителька дивується: «А чому тоді вони мене не слухають?»*

Ми досить часто чуємо фрази типу «скільки раз я вже про це йому говорила, а до нього не доходить», «та я йому про це постійно кажу» і т. ін. У навчанні можливо досягти успіху, обмежившись лише передачею навчальної інформації, виховання ж здійснюється за своїми законами і правилами.

Звичайно, і навчання, і виховання – це взаємодія; те й те відбувається у формі спілкування; і навчання, і виховання передбачає передачу певної інформації або обмін нею; однаковими для них є й інші компоненти; спільними для обох процесів є деякі методи (бесіда, дискусія, розповідь). Однак, навчаючи, ми спрямовуємо наші зусилля на розвиток інструментальної сфери особистості, яка містить знання, уміння, навички, здібності. Оволодіваючи ними, ми оволодіваємо інструментом тої чи іншої предметної практичної діяльності. Під час виховання (маємо на увазі виховання у вузькому розумінні) наші зусилля спрямовуються на розвиток іншої сфери особистості, без залучення якої зміст залишається неприйнятним. Саме так можна було б відповісти на питання героїні згаданого вище фільму Олени Сергіївни: *«Чому ж вони тоді мене не слухають?»*.

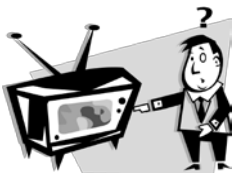
Виховання і відрізняється від навчання щонайперше тим, що вимагає залучення мотиваційно-ціннісної сфери особистості, яка

містить переконання, погляди, ідеали, цінності, потреби, почуття, моральні риси тощо.

Якщо під час вивчення тих чи тих наук, зокрема математики, фізики, хімії, біології, шлях до свідомості може бути прямим і коротким (знання – свідомість), то в процесі виховання він має бути тривалішим і проходити через сферу емоцій та почуттів. Спочатку вони мають подати сигнал про життєву важливість чи практичну потребу виховного змісту. А вже потім відбувається його прийняття і перехід у внутрішній план особистості.

Зміст виховання ніколи не стане цінністю для особистості вихованця, якщо він буде вивчатись лише за законами чистого навчання без спрямування на ту сферу, яка, власне кажучи, цей зміст і наповнює змістом, надаючи йому життєвої і суб'єктивної значущості.

1.2. Особливості виховної діяльності педагога

Уважно перегляньте наступних два відеофрагменти (1.2.1.;1.2.2.). Проаналізуйте їх з позиції особливостей виховання як діяльності та знайдіть у них відображення тих особливостей виховання, які розкриваються у відповідному блоці інформації №2. Знайомлячись зі змістом цього блоку інформації, спробуйте «приміряти» до ситуації ті його положення, які віддзеркалюються в ситуаціях.

Блок №2.

Істотною ознакою виховання є те, що воно має не тільки зовнішній бік (те, що відбувається, демонструється, пропагується, організовується для виховного впливу), а й внутрішню сторону (ті внутрішні зміни в структурі особистості, які відбуваються унаслідок зовнішніх впливів).

Вплив на почуття, внутрішнє сприйняття почутого, емоційний відгук, емоційний контакт з вихованцями, співпереживання, роздуми стосовно почутого, післядія є головними показниками ефективності виховної діяльності.

В. О. Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що справжнє виховання – це те, яке спонукає до самовиховання. А «спонукання до самовиховання вимагає найтонших доторкань слова вихователя до найпотаємніших струн людського серця». Досить переконливо звучать його наступні слова: «Учити відчувати й берегти свої почуття, а не вчити підшуковувати слова для того, щоб сказати про неіснуючі почуття. Так плодиться лицемірство. Взагалі важливо вчити говорити, але не менш важливо вчити мовчати».

На нашу думку досить актуальним є вислів відомого філософа, письменника та історика XVIII ст. Честерфілда, який радив прокладати дорогу до свідомості людини через її серце, оскільки «дорога, що веде безпосередньо до розуму, сама по собі є хорошою, але, як правило, вона довша і не така надійна».

Своєчасно було б згадати і К. Д. Ушинського, який писав, що лише впливаючи на почуття можливо приголомшити вихованців, схвилювати, викликати сльози співпереживання, дати поштовх до переосмислення своєї поведінки, поглядів на життя тощо.

Дуже хотілося б, щоб педагог, зокрема вчитель фізичної культури, збагнув те, що є не тільки зовнішня, а й внутрішня активність, яка буває в певних ситуаціях важливішою за зовнішню. Справжня виховна справа - це така справа, фінал якої сповіщає не про її закінчення, а, навпаки, про початок роботи внутрішньої, духовної, у процесі якої вихованець веде бесіду з самим собою, а потім продовжує цей діалог після її закінчення, сідаючи в транспорт, приїжджаючи додому і відчуваючи, що внутрішній голос, який з'явився в класі чи спортзалі, багато чого йому відкрив та спонукав до позитивних дій і вчинків.

Зовнішній бік виховання є його невід'ємною важливою складовою. Однак вона не завжди внутрішньо приймається і «пропускається фільтром». Тому «справжнім об'єктом нашої

педагогічної турботи в процесі виховання, підкреслював А.С. Макаренко, має бути ставлення». Саме ставлення є тим «зеленим світлом», яке сприяє переходу виховної інформації у внутрішній план особистості вихованця. А вже після внутрішнього прийняття інформації на підставі забезпечення позитивного ставлення до неї можна говорити про результат виховання – післядію або ті внутрішні зміни в структурі особистості, без яких коефіцієнт корисної дії зовнішніх впливів є досить низьким або ж нульовим.

На думку відомого американського психолога Е. Торндайка, слову виховання надають різного значення. Однак виховання є вихованням лише тоді, коли вказує на зміни. Ми не виховуємо кого-небудь, якщо не сприяємо його змінам. Щоб не склалось враження про те, що таке виховання може бути лише в ідеалі, звернемось до конкретних прикладів – анонімних відгуків старшокласників та студентів інституту фізичного виховання і спорту. Деякі з цих відгуків безпосередньо відображають післядію одного з виховних заходів, який проводив серед студентів та школярів переможець загальноуніверситетського конкурсу педмайстерності 2008 року, а зараз педагог і тренер Олександр Вихованець.

•...Мене переповнюють позитивні емоції. Все, що я чув, залишиться в моєму серці і душі. Відчуваю в собі позитивні зміни. У відеофрагментах бачив себе і відкривав у собі недоліки, які вже намагаюсь виправляти. Мені приємно, коли це помічають дорогі мені люди...

•...Я навчився контролювати свої почуття, вчинки, дії. Серйозно задумався над своїми недоліками. Після лекції з самовиховання, на якій запрошений вами студент проводив фрагмент виховного заходу, я кинув палити...

•...Ні, ніколи не забудеться сьогоднішня виховна година. Навіть навмисно трохи завагалась після неї, щоб іти додому одній. Ні, не одній, а з тими думками, які в мене виникли. По дорозі переконувала себе, що у

всіх бувають недоліки, помилки. Однак твердо вирішила в той день не робити вже знайомих помилок. І нових уникати. Кінець...

- Тиша... А ми настільки схвильовані, що навіть не відчули цього...

- ...Коли я сидів в аудиторії, у мене перехоплювало подих. Виходячи з аудиторії, відчував у собі великі зміни, яких не можна було пояснити словами...

- ...Я палила з 9 класу. Своєю звичку не вважала шкідливою, хоча багато чула, читала, знала про негативні наслідки паління. Коли на виховному заході стала йти про це мова, подумала: «Знову про це... Нічого нового не почую...» Однак його зміст на мене сильно вплинув, особливо вразив фрагмент, де студент інституту фізичного виховання і спорту розповідав про наслідки паління для майбутніх мам, для маленьких дітей. Факти приголомшили і викликали серйозні роздуми про те, що я роблю... Дзвоник з пари... Перерва... Вийшла за межі університету, взяла сигарету... Перед очима фрагмент фільму, колір шкіри маленької дитини, жах... Не хочу палити! Не буду палити! Не можу! Я вдячна долі, випадку, що так вчасно почула і зрозуміла таку інформацію.

Особливості виховання як діяльності проявляються не лише у вищезазначеному.

? Знайомлячись з іншими особливостями, спробуйте визначити ті, які є провідними у виховній діяльності вчителя фізичної культури і обов'язково мають враховуватись при її здійсненні.

Про особливість, яка розпочинає їхній перелік, вже йшлося вище.

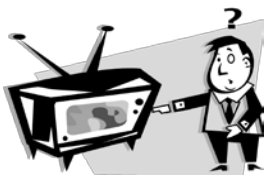
➤ Виховання не може бути успішним без впливу на емоційну сферу, без задіяння почуттів.

➤ Об'єкт виховання як діяльності (вихованець) є одночасно і суб'єктом цієї діяльності, тому її результативність залежить не лише від зусиль вихователя, а й від активності вихованця.

➤ Результативність виховної діяльності залежить від ставлення до педагога, тому таємниця успіху виховання приховується насамперед в особистості вихователя.

- Результативність виховання як діяльності тим вища, чим менше вихованець відчуває задум педагога. Відбуваючись приховано (виховуй, ніби не виховуєш), виховання може збільшити коефіцієнт своєї корисної дії.
- Виховання здійснюється за притаманною йому логікою, яка передбачає: а) зовнішній вплив; б) його прийняття вихованцем; в) зміни в структурі особистості вихованця.
- Результати виховання як діяльності діагностувати складніше, ніж навчання у зв'язку з тим, що часто зовнішня поведінка людини не відповідає її внутрішній сутності.
- Результати виховання не можуть бути однозначними, оскільки вони зумовлені індивідуальними особливостями вихованців.
- Навчання робить людину розумною, а виховання кращою.

1.3. Професійні здібності та особистісні риси вчителя фізичної культури як суб'єкта виховної діяльності

Наступних два відеофрагменти (1.3.1.;1.3.2.) вимагають від вас визначити, які професійні здібності і особистісні якості вчителя фізичної культури (у відеофрагменті №1.3.2. – тренера) проявляються в їх професійній діяльності і забезпечують її успішність.

Відеофрагменти доцільніше переглянути після ознайомлення зі змістом інформації наступного блоку.

Блок №3

Розкриваючи сутність виховної діяльності і аналізуючи її, важливо зацентувати на тих структурних компонентах особистості педагога, які забезпечують її успішність в умовах, що постійно змінюються. Найважливішими з них є педагогічні здібності. А у зв'язку з тим, що виховна діяльність містить різні за своїм функціональним характером компоненти, варто звернутись саме до тих професійних здібностей педагога, які сприяють ефективній реалізації відповідних цим компонентам функцій.

Назвемо основні компоненти виховної діяльності, успішність яких забезпечують відповідні здібності педагога: 1) пізнавальний (гностичний) – пізнавальні здібності; 2) конструктивний – конструктивні здібності; 3) прогностичний – прогностичні здібності; 4) організаторський – організаторські здібності; 5) комунікативний – комунікативні, перцептивні та сугестивні здібності; 6) аналітичний – аналітичні здібності.

Здібності – властивості особистості, які забезпечують, з одного боку, успішність оволодіння виховною діяльністю, з іншого – її успішне здійснення, тобто роблять людину здатною до успішного виконання цього виду діяльності, одночасно виступаючи «внутрішніми умовами» успішного засвоєння знань, формування навичок і вмінь, необхідних для неї.

Якщо вміння – поняття більш широке і більш складне, ніж «навичка», то «здібність» – поняття ще складніше, ніж «уміння», оскільки воно, за С. Л. Рубінштейном, разом з більш чи менш чіткою і відпрацьованою сукупністю способів, якими здійснюється певна діяльність, містить ознаки процесів, які регулюють функціонування цих операцій.

Здібність – це прихована риса особистості. За своєю природою вона невизначена й абстрактна. Одна й та сама здібність може виявлятися в багатьох уміннях, тобто, образно кажучи, залишати слід елементарної частки. Графічно це буде виглядати так:

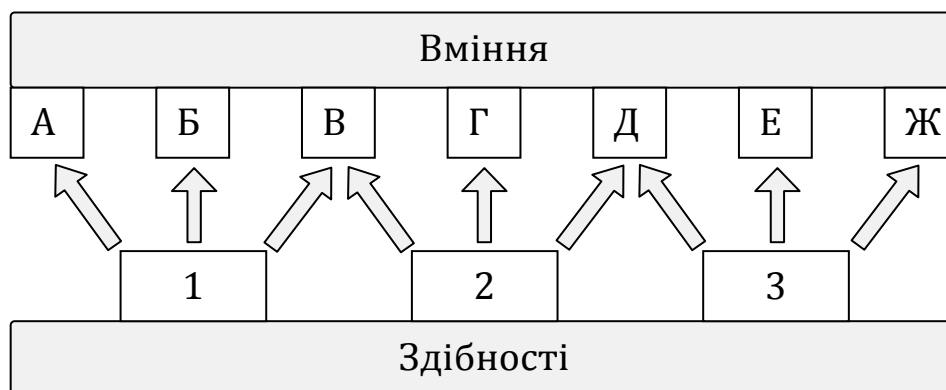

Рис. 1. Модель розвитку особистісних вмінь.

Пізнавальні здібності спрямовані на засвоєння науково-теоретичних та науково-практичних знань, потрібних для успішної організації виховної діяльності. Їх зміст можна розкрити такими ключовими словами: пізнати, оцінити, відібрати, врахувати, зорієнтуватись, відобразити. У виховній діяльності вони проявляються в таких уміннях: орієнтуватись у стрімкому потоці інформації, необхідної для забезпечення успішності виховної діяльності; відбирати оптимальні засоби та способи діяльності; здійснювати адекватну оцінку особистості вихованців, їхніх потреб, інтересів, індивідуальних особливостей; постійно здійснювати самопізнання та самоаналіз.

Конструктивний компонент виховної діяльності вчителя співвідноситься з конструктивними здібностями, які проявляються в уміннях скомпонувати, забезпечити логічний зв'язок, змоделювати, композиційно оформити. Зміст виховної діяльності лише тоді реалізує свій виховний потенціал, коли буде логічно вибудований і композиційно оформлений: що буде спочатку, де буде кульмінаційний момент, як буде забезпечена післядія.

Успішність прогностичного компонента залежить від рівня володіння прогностичними здібностями, які допомагають передбачати наслідки вербальних і невербальних дій, можливі прорахунки і вносити корективи у свою діяльність. Велика роль прогностичних здібностей у прогнозуванні розвитку позитивних рис вихованців.

Відомо, що східноєвропейські тренери з гімнастики і стрибків у воду часто використовують при підготовці команд мислене «прокручування» усієї серії майбутніх рухів напередодні старту. Майже всі важкоатлети, перед тим як підняти штангу, відтворюють свої рухи подумки. І взагалі, важко знайти такий вид спорту, у якому спортсмени не намагались би спрогнозувати майбутні дії.

Оволодівши певним змістом, потрібним, наприклад, для ефективного переконання вихованців, продумавши послідовність своїх дій, спрогнозувавши зворотню реакцію, треба організувати, налаштувати та мобілізувати клас, окремого учня на прийняття інформації або на певну діяльність, у яку мають включитись вихованці. У цьому допомагають організаторські здібності, спрямовані, з одного боку, на організацію колективу, групи, з іншого – на самоорганізацію, оскільки організованість педагога, його зібраність, пунктуальність мають бути прикладами для наслідування.

Комунікативний компонент є основним у виховній діяльності педагога, оскільки педагогічна діяльність є комунікативною за своєю сутністю. Адже, як стверджував В. А. Кан-Калік, будь-які методи виховного впливу «спрацюють» лише тоді, коли будуть комунікативно забезпечені. Крім того, виховна діяльність – це не сукупність окремих її компонентів, а «процес... управління «іншою» діяльністю (діяльністю учнів). У зв'язку з цим всі вищеназвані компоненти спрямовані на реалізацію головної її мети – постановки учня в позицію активного суб'єкта власної діяльності. Допомагають у цьому насамперед комунікативні здібності, що проявляються в уміннях, які можна позначити такими ключовими словами: здивувати, зацікавити, викликати емоційний відгук, забезпечити контакт, підтримати його, попередити конфлікт, з'ясувати стосунки, здійснити виховний вплив та ін.

Результативність їх дії пов'язана з подоланням деяких негативних чинників, що виникають у виховному процесі. Психологи називають їх по-різному: «внутрішні перешкоди» (Столін В. В.), «психологічні бар'єри», що виконують функцію «фільтрів інформації» (Паригін Б. Д.), «сили відштовхування» (Леві В.). Достатній рівень володіння комунікативними вміннями дасть змогу педагогові, який здійснює процес виховання, «частину інформації», спеціально призначати для впливу на гальмівні

«фільтри», послаблюючи їхню протидію. Саме тоді виникає ситуація взаємодії (головна умова ефективного виховання), яка зі свого боку, стає важливою умовою прийняття зовнішніх впливів і, як наслідок, позитивних змін у структурі особистості вихованця. Завдяки комунікативним здібностям зовнішній вплив стає не лише гарно організованою і переданою інформацією, а й предметом роздумів, своєрідним стимулом, зовнішнім поштовхом до дії, вчинку, збуджувачем внутрішньої енергії вихованця як суб'єкта прийняття комунікативної інформації.

На рис. 2 зображена модель комунікативної діяльності педагога, яка увібрала в себе основні її компоненти. За своєю формою і змістом вона одночасно є і моделлю виховної діяльності, оскільки виховна діяльність «будується по типу спілкування, по типу взаємодії і комунікації в системі «вчитель – учні» (Ю. Н. Кулюткін, Г. С. Сухобська). Важливість такої моделі для вчителя фізичної культури в тому, що вона допомагає забезпечити системне бачення його виховної діяльності, акцентувати на головних її функціях, прослідкувати логіку, за якою вона здійснюється.

Перцептивні здібності (лат. *perception* – сприйняття, уявлення) проявляються в уміннях за певними зовнішніми ознаками визначати внутрішні стани учня, розуміти його внутрішній світ. Наявність перцептивних здібностей дає змогу педагогові володіти «другим баченням», «читати на обличчі» те, про що вихованець «мовчить», правильно інтерпретувати його невербальну поведінку. Говорячи про роль цих здібностей, які допомагали А. С. Макаренку робити «моментальний фотографічний знімок з характеру того чи того вихованця, він зазначав: «Моє око на той час було вже достатньо треноване, і я міг з першого погляду, за зовнішніми ознаками, за невловимими гримасами фізіономії, за голосом, за ознаками ходи, за запахом, майже безпомилково визначити, яка продукція може вийти в окремому випадку з цієї сировини».

А відомий педагог-новатор Є. М. Ільїн звертав увагу на важливість для педагога за впертістю і колючістю учня бачити його незахищеність, невпевненість, вразливість, «мовчазний поклик про допомогу» або бажання звернути на себе увагу. Отже, перцептивні здібності забезпечують проникнення педагога у внутрішній світ учня. Інакше кажучи, це педагогічна спостережливість + здібність правильно розуміти, тлумачити, інтерпретувати результати спостережень.

Сугестивні здібності (лат. *suggestion* – навіювання, натяк) – це здібності вольового впливу на учнів з допомогою вербальних та невербальних засобів, здібності висувати вимоги і вимагати їх беззаперечного виконання. Найвищий рівень цих здібностей проявляється тоді, коли вольовий вплив відбувається спокійно, без грубого натиску, примусу і погроз. Пропонуємо два приклади, які свідчать про важливість сугестивних здібностей. Оцінка вчителя учнем: *«Наш учитель ніколи не кричить. А коли спокійним, тихим голосом дає розпорядження, – то навіть не виникає думки, що його вимога не буде виконана. Незрозуміло, завдяки яким здібностям він так сильно впливає на нас?»*

Самооцінка вчителя: *«Коли я даю розпорядження, у мене виникає відчуття власного безсилля, яке, очевидно, і відчувається в моєму невпевненому тоні (що з того, що я дав розпорядження, все одно воно не буде виконаним)»?*

Ось чому А. С. Макаренко радив учитись говорити так, щоб вони (вихованці) «у вашому слові і відчували вашу волю, вашу особистість».

Аналітичні здібності проявляються в уміннях аналізувати, узагальнювати, виділяти недоліки, визначати шлях їхнього подолання. Варто зауважити, що педагог не може розвинути в собі однаковою мірою належний рівень усіх названих вище педагогічних здібностей. Тут діє закон компенсації: недостатній рівень розвитку якоїсь однієї здібності перекривається наявністю інших здібностей, які розвинуті більшою мірою.

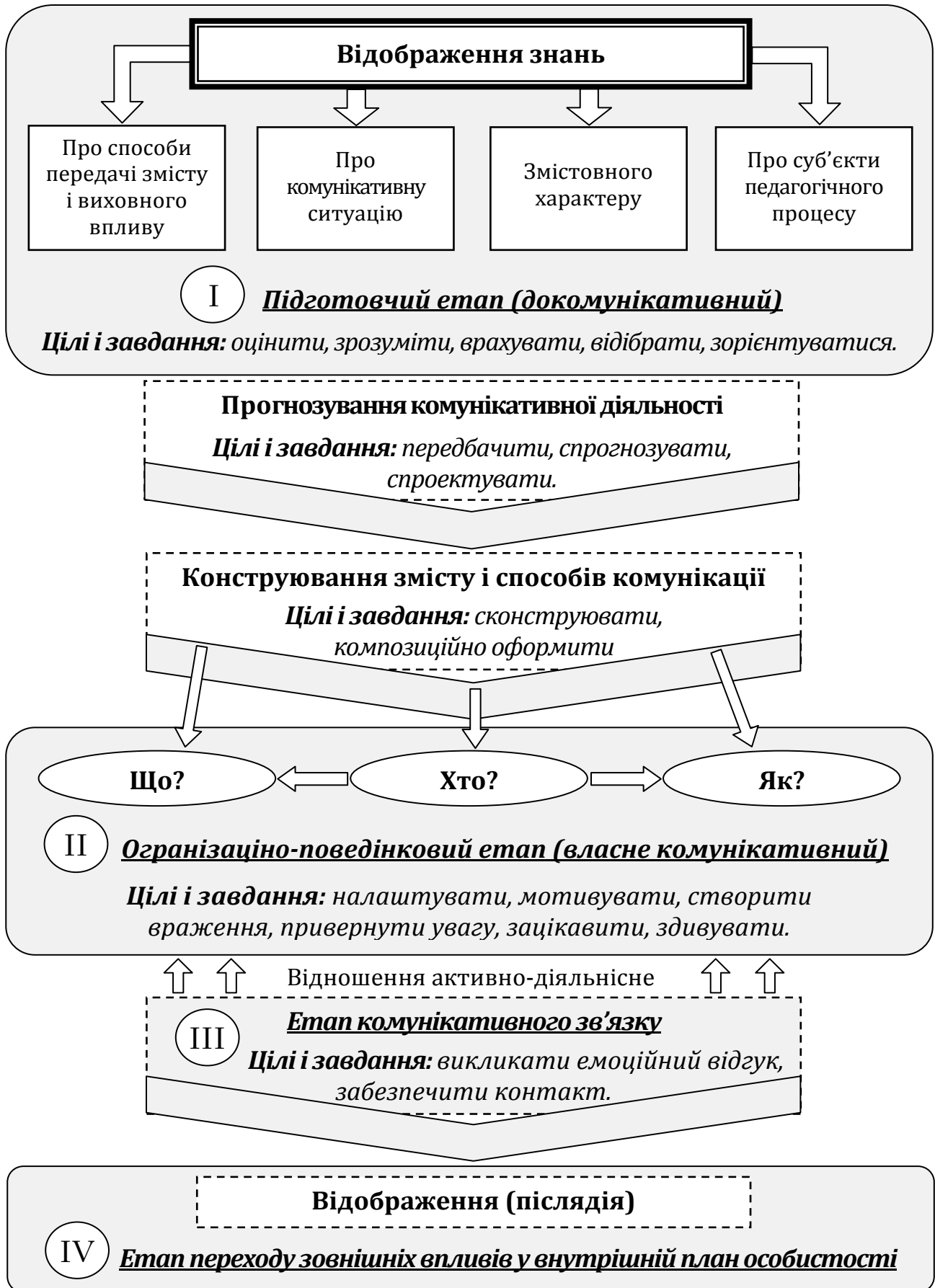

Рис. 2. Модель розвитку особистісних вмінь.

Завдання для самоконтролю

Уважно прочитайте педагогічну ситуацію першої зустрічі з учнями і визначте, які педагогічні здібності допомогли педагогові створити сприятливі умови для проведення уроку і забезпечити успішність своєї діяльності.

Виділіть у змісті ситуації ті місця, у яких проявляються ті чи інші здібності вчителя.

Мені було двадцять років, коли я отримав призначення на роботу. Прийшовши до вказаної мені школи запитав директора... «А Ви знаєте, – сказав директор, – що в нас є діти, яких ще нікому досі не вдалося приборкати? Це сорок організованих і озброєних чортенят. У них і отаман є. Його звати Гверескі. Останній учитель, старий і поважний, вийшов учора з їхнього класу зі слізьми на очах і попросив перевести його до іншого класу...» Директор із сумнівом глянув на мене і пробурмотів: «Якби у Вас хоч вуса були»... «Вуса в мене ще й не пробивались» - відповів я «Ходімо... – сказав директор, зупинившись перед дверима 5-В класу. – Вам сюди». Було б помилкою сказати, що там лунав гамір: звідти чулись крики, клацання свинцевих кульок по дошці, постріли з іграшкових пістолетів, співи, рипіння парт... – «Я думаю, вони будують барикади», – сказав директор. Потім, міцно потиснувши мені руку, пішов, напевне, щоб не бачити подальшого. Я залишився сам перед дверима 5-В. Якби я не мріяв увесь рік про роботу в школі, якби моя сім'я не страждала від злиднів, я, можливо, тихенько пішов би. І досі, мабуть, 5- В клас школи імені Данте Аліг'єрі сподівався б на свого приборкувача. Але мої батьки та брати з ложками і виделками нетерпляче чекали, коли я наповню їхні порожні миски. Тому я відчинив двері і зайшов. У класі настала раптова тиша. Я скористався тим, щоб зачинити двері та піднятися на кафедру. Сівши на свої місця, здивовані тим, що я такий молодий, не знаючи ще, учень я чи вчитель, сорок хлопчаків суворо дивились на мене.

У класі панувала тиша, що передує битві. Я стиснув кулаки і, зробивши зусилля над собою, примусив себе мовчати: одне-єдине слово могло все зруйнувати. Зараз я мушу чекати, а не пришвидшувати перебіг подій. Діти дивились на мене, а я так само на них, як приборкувач дивиться на левів. І раптом я зрозумів, що їхнім

ватажком, цим Гверескі, про якого говорив директор, був ось цей худенький хлопчина зі стриженою головою і маленькими гострими очима, що сидів у першому ряду. Він перекидав з руки в руку апельсин і уважно дивився на мене. Було цілком зрозуміло, що у нього абсолютно не було жодного бажання їсти цей чудовий плід.

Вирішальний момент настав. Гверескі голосно гукнув, стиснув апельсин у правій руці, відкинувся назад і метнув його. Я злегка відхилив голову, і апельсин розбився об стіну позаду мене... Це був, певно, перший раз, коли Гверескі зазнав поразки у метанні апельсинів. А я аніскілечки не був наляканий. Я навіть не нахилився, а тільки трохи відхилив голову — рівно настільки, наскільки було треба. Але це був ще не кінець. Розлючений Гверескі встав і прицілився в мене зі своєї рогачки з червоної гуми, зарядженої кулькою з пожованого паперу.

Це був сигнал: майже одночасно всі інші тридцять дев'ять хлопчаків встали і також прицілились в мене зі своїх рогачок, які були не з червоної гуми, бо червоний колір був кольором ватажка.

Настала напружена тиша. Гілки дерев м'яко хилились до вікон. Раптом почулось дзижчання, через тишу в класі воно здалось особливо голосним, – у вікно влетіла велика муха. Ця муха була моїм рятунком. Я побачив, що Гверескі одним оком вперто дивиться на мене, а другим шукає муху. Інші робили те саме. І я зрозумів, яка боротьба відбувалась зараз у їхніх серцях: учитель чи муха? Надто сильно виливає вигляд мухи на хлопчаків молодших класів. Я чудово розумів усю привабливість цієї комахи – я ж сам недавно закінчив навчання, і тому теж не міг зберігати спокій, розглядаючи комаху. Раптом я запитав: «Гверескі, (хлопчик здивувався, що я знаю його ім'я) ти міг би вбити цю муху одним пострілом?». «О, це моя професія», — з посмішкою відповів Гверескі. Класом пробіг шепіт. Рогачки, спрямовані на мене, опустилися. Всі перевели погляд на Гверескі, який вийшов з-за парти і прицілився в муху. – Дзень... – паперова кулька вдарила об лампочку, а муха продовжувала дзижчати, як літак. «Дай мені рогачку»,— сказав я. Узявши шматок паперу і, зробивши з нього кульку я прицілився з рогачки Гверескі в муху. Мій рятунок, весь мій майбутній престиж цілковито залежали від цього пострілу. Я не поспішав. Згадай, – сказав я собі, – коли ти був школярем, ніхто не

міг перевершити тебе в мистецтві вбивати мух.

Потім я впевнено натягнув гуму – дзижчання раптом припинилося і мертва муха впала до моїх ніг. «Рогачка Гверескі, – сказав я, одразу ж повертаючись до кафедри і показуючи червону гуму, – тут у мене в руках. Тепер я чекаю на всі інші».

У класі здійснювся гамір. Але він означав швидше захопленість, аніж ворожість, і один за одним, схиливши голови, хлопці підходили до кафедри. Невдовзі в мене в руках опинилось сорок зібраних докупи рогачок. Я не демонстрував дітям своєї радості з приводу перемоги. Дуже спокійно, наче нічого не трапилось, я сказав: «Почнемо з дієслова. Гверескі, до дошки. – І дав йому крейду. – Я їду, ти їдеш, він їде... І так до найскладнішої відміни».

А решта учнів старанно переписувала собі в зошити те, що переможений і упокорений Гверескі писав на дошці.

А директор, вирішивши, очевидно, що сорок демонів давно вже зв'язали мене і заткнули мені рота, увійшов посеред уроку в клас, і як мені здалося, ледве втримався, щоб не закричати від здивування.

1.4. Складові авторитету вчителя фізичної культури як важливого чинника його виховної діяльності

Відомо, що слово «педагог» перекладається як *дитоводитель*, тобто людина, яка веде засобою інших. Однак, щоб успішно вести за собою інших, потрібно і себе «вести» до себе мудрішого, цікавішого, освіченішого, тобто йти тією дорогою, яка виводить на шлях авторитету. А авторитет, буде авансувати успіх, по-перше, особисто педагогу і його виховним впливам, по-друге, тій навчальній дисципліні, яку він читає, оскільки, чим вищий авторитет, тим важливіша наука, провідником якої він є.

Є різні способи здобуття влади над учнями. Однак найнадійнішим і найпродуктивнішим способом впливу є авторитет, оскільки він вже сам собою є носієм сугестивного впливу на них. В той час, коли прямий вплив інших педагогів буде наштовхуватись на опір вихованців, прямий вплив авторитетного педагога буде супроводжуватись «зеленим

світлом» для переходу його інформації у внутрішній план особистості вихованців. Причина: влада авторитету, коефіцієнт корисної дії якої є набагато вищим і надійнішим, ніж авторитет влади. Авторитет є і надзвичайно вагомим коефіцієнтом професіоналізму вчителя. Так, у школах США від авторитету і майстерності вчителя залежить наповнення класів. Що авторитетніший учитель, то більше в нього учнів і вища зарплата.

Щодо виховної діяльності, то авторитет вчителя фізичної культури є чи не найважливішим чинником її успішності. Адже існує прямий зв'язок, який набув «рангу» закономірності виховання: успішність виховних впливів залежить від ставлення до особистості педагога. Авторитетність вчителя фізичної культури є вагомою у тому плані, що він, будучи головним суб'єктом фізичного виховання в школі, зможе успішно реалізувати завдання свого основного напрямку і всебічного розвитку особистості в широкому розумінні. Адже в такому разі йому буде легше впливати і на інтелектуальну, і на емоційну, і на вольову сфери особистості.

Але авторитет сам собою не приходить. Його становлення залежить від багатьох чинників. У яких же напрямках потрібно працювати над собою педагогові, зокрема вчителю фізичної культури, щоб здобути авторитет серед учнів, і не лише серед учнів?

1. Високий професійний рівень, ерудиція, загальний світогляд.

У вчителі фізичної культури учні насамперед хочуть бачити професіонала у сфері фізичного виховання, який міг би дати поради щодо загартування, формування фізичних рис, здорового способу життя, фізичного самовдосконалення; міг би спрямувати у правильне русло самовиховання тощо. З іншого боку, – професіонала як педагога у широкому розумінні. Підсилює авторитет педагога і загальний світогляд, його ерудиція в інших

сферах. «Якщо людина, – стверджував Ю. Азаров, – яка оволоділа тією чи іншою професією, залишається у своєму вузькопрофесійному світі, то вона багато втрачає як особистість, неминуче звужується її професійний діапазон, оскільки якості, якими володіє спеціаліст, збагачуються за рахунок суміжних, а часом, і прямо протилежних діяльностей». Не випадково Ейнштейн говорив, що Достоевський дав йому значно більше для відкриття теорії відносності, ніж відомий фізик Гаусс.

Доречним є й інший приклад. *Одного разу до англійського вченого звернувся студент з питанням: «Що потрібно читати, щоб стати хорошим лікарем?» – «Читайте Дон Кіхота»,- відповів той. Відповідь була настільки несподіваною і парадоксальною, на перший погляд, що студент від здивування вигукнув: «Як же так, професоре, невже медицина не заслуговує на достатню увагу і мені треба читати Сервантеса?» - «Ні, – відповів професор, – ви просто не зрозуміли моєї поради. Я хотів вам сказати, що, окрім медицини як науки, вам, як майбутньому лікарю, потрібно збагнути велику таємницю Дон Кіхота».*

2. Належний рівень внутрішньої культури

Внутрішня культура, крім інших ознак передбачає стриманість, тактовність, послідовність у своїх діях, єдність між словами і вчинками тощо. І це важливо не лише для педагога, а й для людини будь-якої іншої професії, а отже, і для спортсмена. Доречним буде епізод із життя відомого спортсмена, чемпіона світу з фехтування на рапірах Володимира Смірнова. *На той час він вже був чемпіоном Радянського Союзу з названого виду спорту, але ще не відомим у світі. Першим у світі тоді був фехтувальник на рапірах француз Фламен. На черговому чемпіонаті світу вони боролись між собою за золото. Після однієї з фехтувальних фраз арбітр, який вже зник до перемог Фламена, по суті, автоматично присвоїв йому перемогу. Це не сподобалось Фламену, і він підійшов до арбітра з вимогою зняти з нього незаслужену перемогу і віддати її Володимирі Смірнову. Однак суддя не став цього робити і*

наполіг на своєму рішенні. І тут сталось несподіване: після сигналу судді, що сповістив наступну фехтувальну фразу, Фламен підійшов до Смірнова, опустив шпагу і надав йому можливість нанести укол без відповіді. Це призвело до того, що титул чемпіона світу отримав В. Смірнов, саме він тоді вперше виборов світове золото першості, оскільки у нього було на один укол більше від Фламена. Фламен зберіг свою спортивну честь і гідність. Для нього це було важливішим, аніж отримати перемогу нечесним шляхом.

Досить привабливою є людина з таким високим рівнем внутрішньої культури, якій, окрім названих вище рис, притаманна ще й така шляхетність.

3. Максимальний прояв своєї індивідуальності та наявність власної позиції

Одна з ознак особистості – наявність власної позиції. Між «бути як усі» і «бути собою» педагог має вибирати друге. Тоді він зможе спасти себе як особистість. Не дозволити собі «бути як усі» – це залишитись серед всіх особистістю. Цікаво порівняти поетичні рядки трьох Володимирів. Перші належать Володимирі Маяковському: *«Єдиница – ноль, єдиница – вздор, голос єдиницы тоньше писка...»*. Автор наступних рядків Володимир Висоцький: *«Я скачу, но я скачу иначе. По камням, по травам, по росе. Говорят: он иноходью скачет. Это значит – иначе, чем все»*. В унісон В. Висоцькому пише Володимир Солоухін: *«Для каждого настанет судный день: кем был? кем стал? где умысел? где лень? Ты сам себе и жертва и палач. Ну, что ж, ложись на плаху головою, но оставайся все-таки собою. Себя другим в угоду не изначь»*.

Слова двох останніх Володимирів безпосередньо стосуються авторитету педагога, який повинен боятись «бути як всі», боятись жити у згоді з нав'язаними стереотипами, боятись пливати за течією, боятись бути конформістом, який сьогодні кричить: *«Осанна!»*, а завтра: *«Возьми, возьми, распни Его!»*

Роздуми про цей важливий компонент авторитету педагога доцільно завершити такими порадами:

Порада перша. Якщо ти зрозумів, що належиш до більшості, ти повинен зрозуміти, що настав час змінитись.

Порада друга. Пам'ятай, що талановита людина приваблює інших людей не тим, чим вона звичайна, а своєю несхожістю на інших.

Порада третя. Якщо не дозволиш собі стати «як усі», то спасеш себе як особистість.

Варто зауважити, що важлива не лише наявність власної позиції, а й мужність її захистити в ситуаціях, які цього потребують. Якщо її немає, то досить легко втратити вже здобутий авторитет.

Звернімося до педагогічної ситуації, яка мала місце під час педагогічної практики.

П'ятикласник Андрій учився абияк, на уроках був неуважний, домашніх завдань майже ніколи не виконував. Та коли в класі з'явилася студентка-практикантка Світлана Василівна, він почав ставитись до навчання інакше, тому що вона зуміла здобути авторитет. Вивчивши напам'ять заданий додому вірш, Андрій зрадів, коли Світлана Василівна назвала його прізвище, а ще більше – коли вона похвалила його і оголосила, що ставить десять балів. Раптом з задньої партії пролунав суворий голос вчительки української мови Віри Григорівни: «Йому й п'яти цілком вистачить!» Світлана підійшла до столу, розгублено схилилась над журналом і навпроти прізвища Андрія поставила не «10», а «5».

А як же все-таки потрібно було педагогічно доцільно повести себе в цій ситуації, щоб не втратити завойованого авторитету?

? Уважно прочитайте запропоновані варіанти і виберіть оптимальний.

Варіанти розв'язання

1. Одразу сказати: «Бачиш, Андрійку, як ти здивував Віру Григорівну і весь клас. Ми навіть не можемо повірити, що ти так гарно зумів прочитати напам'ять вірш. Доведеться тобі це зробити ще раз, щоб переконати нас у цьому по-справжньому. Прочитай нам цей вірш, будь ласка, спочатку».

2. Підійти до хлопчика і сказати: «Віра Григорівна має рацію. Ти справді трохи не дотягнув до десяти балів, але я так зраділа, що вирішила попри все поставити тобі саме десять. Тепер не підводь мене, ти маєш довести Вірі Григорівні і всім нам, що і надалі можеш радувати нас своїми успіхами».

3. Звернутись до вчительки: «Я розумію, Віро Григорівно, що Ви краще знаєте Андрійка. Але він справді сьогодні постарався. І я дуже хотіла, щоб це стало початком його більших успіхів. Сьогодні не відбираймо в нього цього шансу, а Андрійко, я думаю, надалі не підведе ні мене, ні Вас. Так, Андрійку?»

4. Звернутись до учня: «Андрійку, Віра Григорівна перевіряє, чи ти справді вирішив стати хорошим учнем, чи тебе задовольнить посередня оцінка. Доведи нам на наступних уроках, що це не випадковість. «Гаразд?»

5. Звернутись до класу: «Я пропоную поки що взагалі не ставити оцінки. Головне ж все-таки не оцінка, а знання. А за те, що Андрійко почав краще вчитися, давайте всі разом йому поаплодуємо і крикнемо: "Молодець!" Все з'ясується на наших наступних уроках, на яких я буду обов'язково запитувати Андрійка».

4. Прихильність до дітей та любов до них

У фільмі «Ключ без права передачі» є фрагмент. Новий директор школи сидить у бібліотеці. Перед ним ціла купа книг з педагогіки. Він уже помітив, що найавторитетніший педагог у школі – вчителька літератури Марина Максимівна. Побачивши, що вона зайшла в бібліотеку, він звертається до неї з проханням: «Марино Максимівно, допоможіть мені розібратись... Мені тут підібрали книги з педагогіки... Але про нашу справу так товсто пишуть. Я заплутався. Підкажіть, що спочатку читати, що потім, а чого взагалі не потрібно читати». «Так, товсто пишуть про нашу справу, - відреагувала Марина Максимівна, вибираючи серед інших тоненьку брошурку і протягуючи її директору, - спочатку ось це, а потім все інше». «Так це ж белетристика!..», - здивовано сказав директор. «Ви просили моєї поради. Я вам її дала», - завершила діалог молода вчителька.

Один з відомих емігрантів, який тривалий час жив у Великобританії, Антоній Сурожський про одного з авторитетних своїх педагогів писав: «Він умів усіх нас любити. Без винятку. Коли ми були хорошими, – його любов була тріумфальною радістю. Коли ставали поганими, – його любов не змінювалась. Вона ставала гострим болем у ньому, болем, який нас оздоровлював і зміцнював. Ми змінювались тому, що нам ставало боляче через те, що було боляче йому, вчителю, якого і ми любили».

С. Соловейчик писав: «Психолог досліджує психіку, філософ досліджує етику: вони встановлюють і повідомляють істини, необхідні для грамотного виховання. Але виховує людина, яка любить. У любові – правда. Правда не в наукових істинах, а в любові! Педагогіка – наука про мистецтво любити дітей».

Про любов до дітей часто говорять і пишуть. Однак посправжньому відчуває її силу лише той педагог, який робить це без зайвих слів, не акцентуючи на цьому уваги. Любов може приховуватись під зовнішньою суворістю, вимогливістю. Але якщо вона щира і справжня, то вихованці її відчують самі і самі зрозуміють, що педагог не демонструє її зовнішньо навмисно, а приховує її в їх власних інтересах.

Практика свідчить: якщо ми сваримо учня з такою прихованою любов'ю, він може засмучуватись, але глибоко в душі це не ранив його, тому що він відчуває любов. Про це говорить О. Бальзак: «Суворість, яка виправдана сильним характером вихователя, його бездоганною поведінкою, яка витончено співвідноситься з любов'ю, навряд чи здатна викликати злобу».

На завершення звернемося ще до деяких цікавих думок щодо педагогічної любові – єдиного компонента авторитету педагога, на який не розповсюджується закон компенсації, оскільки любові нічим не можливо компенсувати.

- Гете: «Вчатся у тих, кого люблять».
- М.Є. Пестов: «Любов є провідником, який зв'язує душі невидимими нитками. Хочете ви здійснити вплив на інших, або щоб вони слухали вас? Для цього один шлях – любіть їх так, щоб запалилась у них зворотня любов до вас, і тоді вони будуть з вами».
- Душевна любов – любити тих, хто тобі подобається. Духовна ж – любити того, хто тобі відразливий.
- Саме вихованці, яких важко полюбити, і потребують любові.
- Л.М. Толстой: «Якщо вчитель має лише любов до учня, як батько, мати, він буде кращий за того вчителя, який прочитав всі книги, але немає любові ні до справи, ні до учнів. Якщо вчитель поєднує в собі любов до справи і до учнів, він – довершений учитель».

5. Педагогічний такт

Один з відомих англійських учених Леббок зауважував: «З допомогою такту можна домогтись успіху навіть тоді, коли неможливо нічого домогтись з допомогою сили». Ми виділяємо цей компонент авторитету окремо, щоб акцентувати на ньому.

Такт означає обережність та почуття міри у спілкуванні, уміння спілкуватись так, щоб не принизити вихованця, не образити, не зачепити його гідність. З допомогою такту можна домогтись успіху навіть тоді, коли неможливо нічого домогтись з допомогою сили.

На думку соціолога В. Шубкіна, безтактна людина – «мікроагресор, який так само соціально небезпечний, як п'яний шофер, оскільки він посягає на суверенітет вашої особистості. Безтактність – це насамперед безглуздість, розумова лінь, вузькість мислення. Від безтактності до садизму – один крок».

Безтактність педагога формує до нього відповідне ставлення, яке рано чи пізно з латентної форми переходить у відкриту. Так, під час проведення анкетування серед старшокласників, зміст якого передбачав різні за характером запитання, на одне з цих питань «З яким птахом, звіром, деревом асоціюється класний керівник?» Окремі учні відповіли: «З собакою».

Іншими, не менш важливими, компонентами авторитету є:

- уміння спілкуватись на паритетних засадах (при розумній дистанції), не підкреслюючи своєї зверхності над учнями;
- неформальний підхід до виконання своїх обов'язків;
- підтримування своєї фізичної форми;
- почуття розумного та доречного гумору.

Запитання і завдання для самоконтролю

- У чому полягає відмінність між виховним процесом і виховною діяльністю?
- Назвіть спільні та відмінні риси між поняттями «навчальна діяльність» та «виховна діяльність».
- Назвіть структурні компоненти виховної діяльності педагога.
- Які професійні здібності педагога забезпечують ефективність виховної діяльності, зокрема вчителя фізичної культури?
- Назвіть специфічні особливості діяльності вчителя фізичної культури.
- Назвіть складові авторитету вчителя фізичної культури як важливого чинника його виховної діяльності.

Тести

1. Об'єкт виховної діяльності є одночасно її суб'єктом. Так чи ні?

2. Розставте в логічній послідовності етапи виховної діяльності вчителя фізичної культури:

а) змістовий;	г) цільовий;
б) оціночно-результативний;	д) операційно-діяльнісний.
в) контрольно-регулювальний;	

3. Які етапи виховної діяльності вчителя фізичної культури пропущено:

1)	5) контрольно-
2) змістовий;	регулювальний;
3)	
4) оціночно-результативний?	

4. Предметом виховної діяльності вчителя фізичної культури є:

- а) діяльність, спрямована на всебічний розвиток особистості;
- б) діяльність, спрямована на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості;
- в) діяльність, спрямована на розвиток інструментальної сфери особистості.

5. Які педагогічні здібності вчителя фізичної культури проявляються в уміннях забезпечити контакт з учнями, підтримати його, попередити конфлікт, з'ясувати стосунки після конфлікту:

- а) організаторські;
- б) комунікативні;
- в) перцептивні;
- г) дидактичні.

6. Мотиваційно-ціннісна сфера особистості включає в себе переконання, погляди, моральні цінності, почуття. Так чи ні?

7. Яке поняття не входить до логічного ряду перерахованих понять: Інструментальна сфера особистості містить:

- а) знання;
- б) моральні цінності;
- в) уміння;
- г) навички;
- д) здібності?

8. Основи виховної діяльності:

- а) дисципліна про організацію і управління діяльністю загальноосвітнього навчально-виховного закладу;
- б) дисципліна, у якій розглядаються теоретичні основи цілеспрямованого впливу на розвиток інструментальної сфери особистості;
- в) дисципліна, у якій розглядається діяльність з усебічного розвитку особистості школяра.

9. Які особливості характеризують виховання (у вузькому значенні):

- а) складність визначення результатів;
- б) спрямованість на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості;
- в) недоцільність ознайомлення учнів з намірами педагога;

- д) спрямованість на розвиток інтелектуальних здібностей;
- е) віддаленість результатів;
- є) безперервність;
- ж) легкість діагностування результатів?

10. Що, на вашу думку, є основою авторитету педагога:

- а) високий професійний рівень педагога, ерудиція та високий рівень його внутрішньої культури в поєднанні з вимогливістю та повагою до учнів;
- б) максимальний прояв педагогом своєї індивідуальності та наявність власної позиції?

11. Перцептивні здібності педагога проявляються в уміннях:

- а) ясно і чітко виражати свої думки та почуття за допомогою мови, міміки і пантоміміки;
- б) знаходити правильний підхід до учнів, встановлювати з ними педагогічно доцільні стосунки, дотримуватись педагогічного такту, формувати в класі сприятливий психологічний мікроклімат;
- в) розуміти внутрішній світ вихованців, бути психологічно спостережливими, «читати на обличчі» внутрішні стани.

12. Заповніть пропуски. Якщо вчитель фізичної культури не розвиватиме «.....» здібностей, він не відчуває себе в класі господарем через свою безвольність, в'ялість, безпринципність, невпевнений тон і безпомічні інтонації.

13. Про які педагогічні здібності йдеться в описаному прикладі?

А. С. Макаренко якось зазначив: «Моє око на той час було вже достатньо треноване, і я міг з першого погляду, за зовнішніми ознаками, за неловимими гримасами фізіономії, за голосом, за ознаками ходи, за запахом, майже безпомилково визначити, яка продукція може вийти в окремому випадку з цієї сировини».

14. Допишіть інформацію. Комунікативні здібності педагога простежуються в таких уміннях: .....

15. Допишіть інформацію. Перцептивні здібності педагога простежуються в уміннях .....

16. Допишіть інформацію. Організаторські здібності педагога спрямовані на .....

17. Допишіть інформацію. Основними напрямками виховної діяльності вчителя фізичної культури є:.....

18. Характеристикою яких здібностей педагога є його зіркість, проникливість у внутрішній світ учня, духовне бачення?

19. Які здібності допомагають педагогу здогадатись, про що учень, або учні мовчать?

20. Які здібності, за словами А. С. Макаренка, проявляються в уміннях сказати так, щоб учні у вашому слові відчували вашу волю?

21. Які здібності допомагають педагогу за впертістю і колючістю учня бачити його незахищеність, невпевненість, ранимість, «мовчазний поклик про допомогу» (Є. Ільїн) або бажання звернути на себе увагу?

22. Про наявність яких педагогічних здібностей вчителя свідчить така його характеристика учнями: «Наш учитель ніколи не кричить. А коли спокійним, тихим голосом дає розпорядження, – то навіть не виникає думки, що його вимога не буде виконана. Незрозуміло, завдяки яким здібностям він так сильно впливає на нас?»

23. Про відсутність яких здібностей учителя свідчить така його самооцінка: «Коли я даю розпорядження, у мене виникає відчуття мого власного безсилля, яке, очевидно, і відчувається в моєму невпевненому тоні (що з того, що я дав розпорядження, все одно воно не буде виконаним)»?

Література

1. Бех І. Духовна безпечність-напруженість у вихованні та розвитку особистості/ І. Бех// Рідна школа. – 2007. –№5. – С. 29-32

2. Босенко В. А. Воспитать воспитателя/ А. В. Босенко. – К.: Лыбидь, 1990. – 321 с.
3. Матвієнко О. В. Виховання школярів: педагогічні задачі та завдання: [Посібн. для пед. навч. закл]/ О. В. Матвієнко. – К.: ПУ «Флоріант», 2005. – 200 с.
4. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання): Навч. посібн. для студ. вищ навч. закл./ С. Г. Мельничук. – К.: Слово, 2012. – 288 с.
5. Образ человека будущего: кого и как воспитывать в подростяющих поколениях. Т. 1/ Под ред. О. А. Базалука. – К.: Кондор, 2011. – 328 с.
6. О значении авторитета в воспитании / История педагогики в России: хрестоматия / сост. С. Ф. Егоров. - М.: Академия, 2002, - 400 с.
7. Підласий І. П. Виховання замовляли?/І. П. Підласий. - Х.: Основа, 2012. - 112с.
8. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл/ В. А. Семиченко. - К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
9. Тарасенко Г. С. Формування виховного потенціалу вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки: культурологічний підхід/ Г. С. Тарасенко// Наук. записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. Ч. 2. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2002. – С.71-74

ТЕМА 2. УСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ЦІЛЬ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

2.1. Проблемний характер мети виховання

Мета: уявний кінцевий результат будь-якої діяльності, те, заради чого. Вона визначає вектор діяльності. Це внутрішній компас вихователя, який спрямовує його діяльність на результат. Без чітко визначеної мети будь-яка діяльність стає хаотичною і в кінцевому підсумку втрачає свій сенс.

Чітке визначення мети і завдань виховної діяльності вчителя фізичної культури має особливе значення, оскільки вона (мета) нерідко звужується до розвитку фізичних рис та фізичного загартування особистості.

Не випадково з'явилися афоризми, які не відповідають здоровому глузду, на зразок «Сила есть – ума не надо». Навіть афоризм «У здоровому тілі – здоровий дух» також є досить суперечливим. З ним навіть не погоджуються самі студенти інституту фізичного виховання та спорту, яким би він, передусім, мав імпонувати. Так, даючи письмові відповіді на питання: «Як ви розумієте сутність крилатого виразу «У здоровому тілі – здоровий дух», майбутні вчителі фізичної культури відповідали: «...Дифініція не абсолютна. Емпіричний досвід це показує («безмозкові м'язи»). Краще було б сказати: здоровий дух володіє здоровим тілом. Тобто шлях духовності та інтелекту призводить до здорового тіла, але не як остаточної цілі, а лише послідовної мети, що веде до гармонії. А ще я повністю погоджуюся з думкою про те, що хвороби людського тіла спричиняють «хвороби душі». Культ тіла, як і культ розуму не є правильним шляхом, бо правильний шлях – це шлях до гармонії». «...Не погоджуюсь, бо людина може бути фізично здоровою, а духом слабкою. І навпаки, людина з особливими потребами (навіть в інвалідному візку) може бути дуже сильною духом». «...Не погоджуюсь, бо досить часто людина зі здоровим

тілом падає духом». «...Здорове тіло може бути досить «гарною обкладинкою» абсолютно беззмістовної книжки». «...Буває, що в здоровому тілі, окрім м'язів, нічого немає. Одна грубість, тупість і мілка-мілка душа».

Виховна діяльність учителя фізичної культури має відповідати цілі виховання в його широкому значенні. Щоб акцентувати на важливості її визначення, звернемося до історії.

1868 рік... Уперше в Росії, а, можливо, і у всій Європі К. Д. Ушинський на підставі глибокого аналізу російського та європейського досвіду освіти і виховання обґрунтовує значення і необхідність визначення мети виховання як «першого питання педагогіки», наполегливо наголошуючи на потребі в «чіткому визначенні мети виховної діяльності» і вимагаючи «ясної категоричної відповіді на це питання». Усебічний та гармонійний розвиток особистості як мету виховання деякі вчені вважають красивою милозвучною метафорою, красивою утопією. Вони пропонують замість усебічного вживати термін «різнобічний розвиток особистості» як не просто задекларований, а реальний у своєму досягненні.

2.2. Цілі виховної діяльності в зарубіжній педагогіці

Педагогу, зокрема вчителю фізичної культури, варто знати про те, що існують різні погляди на визначення мети виховання, що зумовлюється різними філософськими поглядами на людину: як соціальний продукт, як біологічний продукт, як творіння Бога. Педагогіка *екзистенціалізму* пропонує невтручання вихователя в пошук людиною своєї суті і заперечує потребу в будь-яких впливах на людину. Кожна людина – унікальне явище, і якщо педагог здійснює виховний цілеспрямований вплив, він ставить вихованця у певні рамки, якими обмежує процес його розвитку, таким чином руйнуючи індивідуальне, своєрідне та унікальне в неї. Саме тому екзистенціалісти основну увагу приділяють окремій особистості, її унікальному

внутрішньому світу і власному вибору. А головне завдання педагога вбачають у тому, щоб допомогти дитині самореалізуватись, забезпечити відповідність діяльності її природі, здійснити той вибір, який найбільшою мірою відповідає внутрішньому світу дитини.

Прагматична педагогіка базується на філософії Д. Дюї. Цінним прагматисти вважають таке виховання, яке допомагає людині вижити в складних умовах життя. Тому виховання повинно створювати життєві ситуації, тобто моделювати саме життя і допомагати людині успішно орієнтуватись та пристосовуватись до умов життя.

Метою виховання прагматисти вважають підготовку людини до життя, набуття практичного досвіду. Причому мету має визначати не педагог, а самі вихованці. А одне з найважливіших завдань вихователя – розбудити внутрішню активність дитини і спрямувати її на досягнення життєвих цілей.

У педагогіці, яка базується на засадах філософії *неотомізму*, мета виховання визначається основами християнської моралі і полягає в духовному очищенні людини. Відповідно до вчення педагогів-неотомістів не можна залишати поза увагою турботу і про тіло, оскільки воно є будинком для душі, його храмом. Однак пріоритет надається турботі про душу.

Необіхевіористи метою виховання вважають формування «керованого індивіда», тобто гарного громадянина, який підтримує систему, у якій живе, є патріотом своєї держави, відповідальним та дисциплінованим працівником.

Неогуманістична педагогіка мету виховання вбачає у формуванні інтелектуальної особистості, здатної до самостійних суджень і самостійного прийняття рішень. Цікаво, що до переліку завдань виховання неогуманісти не включають трудової підготовки. Вона, на їхню думку, заважає розвитку інтелекту, забираючи сили і час вихованців

На відміну від вітчизняної педагогіки, яка завжди ставила глобальні (не завжди досяжні цілі), *західна педагогіка* дотримується курсу помірності, практичності, досяжності цілей виховання.

2.3. Ціль та основні напрямки виховання у вітчизняній педагогіці

Загальна мета у вітчизняній педагогіці формується на засадах пріоритету загальнолюдських цінностей: «метою освіти в Україні є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадянина, готового до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу».

Всебічний розвиток особистості включає в себе п'ять головних напрямків: *розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне* виховання.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність з розвитку інтелектуальних здібностей та мислення учнів. Про його значення, у тому числі і для вчителя фізичної культури, йдеться в наступних крилатих висловлюваннях:

- Хто не володіє розумом, того інші дурять, осліплюють, експлуатують. Лише той, хто мислить, вільний і самостійний (Л. Феєрбах).
- Мозок людини має працювати. Він має щось творити, знаходити рішення. Мозок, який сам нічого не створює – мозок недорозвинутий (П. Святогорець).
- Тілесна краса людини є щось скотоподібне, якщо під нею не приховується розум (Демокріт).
- Люди недалекі, як правило, засуджують усе, що виходить за рамки їхнього світогляду (Ф.Ларошфуко).

Треба особливо наголосити на тому, що професія вчителя фізичної культури, незважаючи на велику питому вагу в ній

рухового компонента, насамперед є професією розумовою. Результати діяльності вчителя фізичної культури, як і вчителів інших загальноосвітніх дисциплін, залежать головним чином від широти та гнучкості розуму. Якщо учень поки що невміло виконує якусь фізичну дію, то в цьому винні не м'язи, а голова, у якій усе заздалегідь планується і моделюється, тоді як м'язи реалізують переважно виконуючу функцію. Це надзвичайно важливо довести до свідомості учнів, які, займаючись тим чи тим видом спорту, залишають поза увагою розвиток інтелекту.

Розглянемо конкретну ситуацію, завдання якої – переконати такого учня у важливості інтелектуального розвитку, окрім своїх вузьких спортивних інтересів...

П'ятикласник погано вчиться і вкотре не виконав домашнього завдання. Іван Семенович докоряє йому: «Олеже, як ти допускаєш, щоб тобі весь час ставили двійки?» Хлопець відповідає: «А я стану великим футболістом і гратиму в зарубіжних клубах. Мені плататимуть там великі гроші без вашої освіти!»

?Як Ви вчините на місці Івана Семеновича?

Варіанти розв'язання:

1. Один також мріяв стати відомим футболістом. При цьому дуже боявся щонайменших розумових зусиль. Напруження мозку здавалось йому справою такою ж важкою і неймовірною, як підйом вантажу вагою в тонну голіруч. Він мріє й досі, а діяти не наважується, бо впевненість у життєвих ситуаціях людині дають знання та розум.

2. Так, ти обов'язково станеш великим футболістом. Але мені буде соромно, коли я по телебаченню буду дивитись твоє інтерв'ю і замість змістових відповідей почую самі «туалетні звуки», бо тобі не вистачатиме знань і загального кругозору. Адже шлях до великого футболу треба пройти не тільки ногами.

3. Олеже, я тебе поважаю як майбутнього великого футболіста. Але в твоїх інтересах тренувати не тільки ноги, а й

голову. Хіба тобі буде приємно, коли під час матчу футбольний коментатор скаже: «Удар було нанесено тупим предметом, очевидно, головою»?

4. Якщо ти на уроках математики постійно пропускаєш м'яч у свої ворота, то і на футбольному полі не зможеш успішно боротись.

5. Коли за сприятливих умов футболіст не може забити гол, то тут винні не ноги, а голова. Саме вона шукає вихід з найскладніших обставин на футбольному полі. Так що футболісту треба вміти не тільки добре рухатись, а й добре думати.

6. А раптом серйозна травма? Окрім футболу, ти більш нічого робити не навчився, знаннями не оволодів. Руками заробляти гроші вже не можеш, а головою не вмієш. Що далі?

7. А як же ти будеш рахувати свої «великі гроші», якщо в тебе з математики нульовий рівень знань?

8. Так, ти станеш великим футболістом, але домашні завдання все одно потрібно виконувати. Інакше будеш безграмотним, і тебе постійно будуть дурити. Та й шлях до зарубіжних клубів безграмотному футболістові закритий.

9. Свого часу я також намагався стати професійним футболістом. Рівень, на якому я мріяв грати, був набагато скромніший за твій. Але, на жаль, мені і його не вдалось досягти. І знаєш чому? У мене тоді було замало бажання вчитись, а це завадило вступити до спортивного інституту. Я не зміг розвинути свої здібності. Мою футбольну кар'єру і нездійснені мрії я згадую тепер тільки на футбольному майданчику за школою.

Завдання розумового виховання полягають:

- у нагромадженні певного фонду знань, що є основою розумової діяльності;
- в оволодінні інтелектуальними вміннями (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення);
- у розвитку мовленнєвих умінь, серед яких важлива роль належить наступним умінням: висловлювати свої думки ясно і

доступно; забезпечувати логічний зв'язок між окремими частинами інформації; «скорочувати мовленнєві фрази до розміру думки», тобто висловлюватись стисло;

- у формуванні культури розумової праці, яка містить:
  - уміння раціонально організувати режим розумової праці;
  - уміння зосереджено і уважно працювати, відключаючись від зовнішніх подразників; уміння контролювати себе.

Шляхами реалізації цих завдань є: розв'язання проблемних ситуацій під час застосування проблемних методів навчання; спрямування традиційних методів навчання на розвиток розумових здібностей; урізноманітнення форм розумового виховання та використання інноваційних технологій.

Моральне виховання – цілеспрямований процес формування моральної свідомості та поведінки особистості. На його роль і місце серед інших напрямків усебічного розвитку особистості вказують такі афоризми:

- Хто рухається уперед у знаннях, але відстає в моральності, той більше йде назад, ніж уперед (Арістотель).
- Людина – не що інше, як її вчинки (Гегель).
- Краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того щоб утримати їх, потрібна краса душі (Ч. Колтон).
- Не розвивати себе в духовному плані – це все одно, що доглядати за бур'янами, які потім заглушать квіти (П. Святогорець).

Говорячи про культуру в широкому її розумінні, ми не повинні забувати, що її основою, фундаментом є культура моральна, яка проявляється в «окультурюванні» душі. У пісні О. Дольського «Школа» є слова: *Чтобы судьбу, как задачу, решить, – мало постигнуть азы мирозданья. Есть еще образование души – самое высшее образование.*

Інший поет говорив: *«Страшноваты умы без души»*. І, справді, високий рівень культури естетичної, фізичної, інтелектуальної може призвести до катастрофи, якщо відсутня культура

моральна. «Зло, – говорив Косма Етолійський, – прийде від людей грамотних». З іншого боку, відсутність моральної культури досить негативно впливає на інтелектуальну сферу особистості. Існує старе єврейське прислів'я, яке стверджує, що розум ржавіє від злості. Однак, як говорить відомий канадський учений П. Вайцвайг, «не лише злість, а й заздрість, страх, а також деякі інші негативні емоції піддають корозії наше мислення».

Моральне виховання здійснюється за такими етапами:

- 1) ознайомлення з нормами моральної поведінки та їх усвідомлення;
- 2) внутрішнє прийняття моральних норм на основі формування позитивного ставлення до них;
- 3) перехід моральних норм у моральні переконання;
- 4) формування моральної спрямованості особистості;
- 5) контроль помислів як найвищий рівень моральної культури особистості.

Естетичне виховання насамперед спрямоване на формування естетичних смаків та почуття прекрасного. Найбільшою мірою цьому можна навчитись у японців, які з дитинства формують у дітей те, що є основним завданням естетичного виховання. Фраза японця «Ой, як ця людина вміє жити!» означає, що вона бачить красиве краще від інших. Саме тому похвалити японку за смачну їжу буде проявом відсутності культури. А якщо сказати їй: «Ой, яка красива квіточка в салаті» – це викличе в неї велику радість.

Другим важливим завданням естетичного виховання є виховання бережливого ставлення до прекрасного. Це актуально в тому плані, що досить часто наше перебування на природі завдає великої шкоди прекрасному.

Третє завдання полягає у формуванні умінь і навичок творити прекрасне і вносити його у сфери життя, побуту та виробництва.

Одним з найважливіших засобів естетичного виховання є мистецтво, унаслідок спілкування з яким життєві емоції та особистість, яка їх переживає, змінюється, оновлюється, перебудовує себе, позбавляючись від негативних почуттів і розвиваючи найбільш благородні риси характеру.

Як не парадоксально, але один з найважливіших принципів естетичного виховання формулюється так: *красиве не потребує додаткових прикрашень – найбільшою мірою його красить відсутність прикрашень* (І. Гердер).

Трудове виховання – діяльність, спрямована на формування трудових умінь і навичок. Реалізується в таких завданнях: осмислення ролі праці в житті людини та формування позитивного ставлення до неї і до людей праці; формування відповідних умінь і навичок трудової діяльності та творчого ставлення до праці; виховання працьовитості, відповідальності, цілеспрямованості, ощадливості, хазяйновитості; формування потреби в праці.

Все це є досить важливим у діяльності вчителя фізичної культури, оскільки без усвідомлення ролі праці, без творчого ставлення до неї, без умінь і навичок трудової діяльності неможливо досягти успіхів у реалізації завдань фізичного виховання. Для усвідомлення ролі праці в загартуванні людини звернемося до байки, мораль якої актуальна для деяких молодих людей, які перебувають у стані застою:

*На пахоте два плуга
остановились друг напротив друга.
Один старообразный, ржавый,
другой сияющий и молодежавый.
Плуг старый молодому говорит:
«Смотрю я, одного мы года
и одного завода,
но у тебя блестящий вид,
а я хоть и берег себя везде, –
бывало, камешек на борозде –*

*и тот миную стороной, –
совсем, совсем больной;
Едва скриплю, от немочи дрожа,
нутро изъела ржа!
В тебе ж не видно измененья,
как пух ворочаешь каменья!
В чем тут секрет?»
Плуг молодежавый произнес в ответ:
«Я камни обходит не знал заботы,
а блеск мой – от работы!»*

Говорячи про значення праці в життєдіяльності людини, не можна не погодитися з думкою російського письменника Леонова: «Все, що дається легко, без трудових зусиль, є досить сумнівними цінностями». А інший афоризм наголошує: «Легше – не завжди означає краще».

2.4. Роль і місце фізичного виховання у всебічному розвитку особистості

Фізичне виховання – діяльність спрямована на розвиток фізичних якостей, загартування організму та зміцнення здоров'я. Його роль у забезпеченні всебічного розвитку особистості визначають наступні чинники.

1. Фізична культура – це частина загальної культури людини. А тому не можна вважати людину культурною у повному розумінні цього слова, якщо вона залишає поза увагою підвищення рівня фізичної культури. Факти з життя відомих людей, зокрема видатних письменників: О. Пушкіна, Л. Толстого, Е. Хемінгуея, Д. Байрона – свідчать про те, що невід'ємною складовою їхньої життєдіяльності, поряд з творчістю, були фізичні вправи, спрямовані на загартування організму.

2. Фізична культура підвищує працездатність організму і забезпечує успіх в інших сферах діяльності, які стосуються кожного окремого напрямку різнобічного розвитку особистості. На цьому наголошували ще давні греки. Адже здавна відомий той факт, що на Батьківщині олімпійських ігор на скелі були висічені слова, які збереглися й досі:

*«Хочеш бути сильним – бігай
Хочеш бути красивим – бігай!
Хочеш бути розумним – бігай!».*

3. Заняття фізичною культурою відволікають від різних шкідливих звичок: паління, алкоголю, витрачання часу на пусте, лінощів тощо і сприяють формуванню здорового способу життя.

4. Фізична культура розвиває фізичні якості: силу, витривалість, швидкість, гнучкість, спритність, потрібні в будь-якій професії.

5. Фізична культура сприяє росту. Про це свідчать цікаві дослідження на близнятах, той факт, що японці останнім часом підросли за рахунок занять гімнастикою.

6. Фізична культура розвиває вольові риси особистості і формує силу волі.

Однак фізичне виховання як один з напрямків різнобічного розвитку особистості забезпечує бажані позитивні наслідки лише тоді, коли взаємопов'язано з іншими напрямками.

У свій час, беручи інтерв'ю у найсильнішої на той час людини у світі, Ю. Власова, кореспондент назвала його силачем. На це він досить несподівано відреагував: «Не називайте мене так, «силачем», я не люблю цього слова. Так і напрошуються на язик співзвучні слова: «ловкач», «тягач», «портач». Називайте мене атлетом. «Який сенс ви вкладаєте в це слово?» – продовжила кореспондент. Юрій Власов відповів: «У моєму розумінні, це людина, яка не гнеться, не пристосовується до більшості.

Людина, у якої є внутрішній стрижень: міцність почуттів, яка не ржавіє за будь-якої погоди, фізична і моральна стійкість, коли людина є людиною завжди. У відомого поета М. Джаліля є поетичні рядки, які були б досить логічним продовженням цих слів: «Один совет» (о человечности).

*Людей-слонов
Нередко я встречал,
Дивился их чудовищным телам,
Но я за человека признавал
Лишь человека по его делам.
Вот, говорят, силач – железо гнет,
Вода проступит там, где он пройдет.*

*Но будь ты слон, – а я не признаю,
Коль дел твоих – по горло воробью.
Пускай на всем, что совершаешь ты,
Проступит след душевной чистоты:
Ведь сила не во внешности твоей,
А только в человечности твоей.*

Завдання фізичного виховання полягають у:

- сприянні правильному фізичному розвитку і зміцненню здоров'я;
- створенні сприятливих умов для розвитку основних рухових властивостей: спритності, швидкості, гнучкості, витривалості, сили;
- формуванні стійкого інтересу та потреби в здоровому способі життя;
- набутті життєво важливих рухових умінь і навичок (біг, стрибки, плавання, вправи на гімнастичних снарядах).

Завдання і запитання для самоконтролю

- З'ясуйте сутність понять: «усебічний розвиток особистості», «різнобічний розвиток особистості», «гармонійний розвиток особистості».
- Зіставте цілі виховання в зарубіжній педагогіці та здійсніть їх порівняльний аналіз.
- Назвіть ціль та основні напрямки виховання у вітчизняній педагогіці.
- Визначте роль фізичного виховання в забезпеченні всебічного розвитку особистості.
- Розкрийте взаємозв'язок між фізичним, розумовим та естетичним вихованням у системі виховної роботи.
- У чому полягає виховний потенціал уроків фізичної культури в забезпеченні різнобічного розвитку особистості?

Тести

1. Яке поняття є зайвим у поданому логічному ряді понять:

- а) розумове виховання;
- б) фізичне виховання;
- в) естетичне виховання;
- г) демократичне виховання;
- д) трудове виховання?

2. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням: «Якщо учень поки що невміло виконує якусь фізичну вправу, то в цьому винні не м'язи, а голова?».

3. Запропонуйте 3-4 теми диспутів з фізичного виховання, актуальних для учнів старшого шкільного віку:

4. Зовнішні показники вихованості особистості пов'язані з її мотивами, переконаннями, ідеалами та ціннісними орієнтаціями. Так чи ні?

5. Формування в особистості здатності до повноцінного сприйняття, переживання і розуміння прекрасного в мистецтві та житті є завданням:

- а) морального виховання;
- б) фізичного виховання;
- в) естетичного виховання;
- г) розумового виховання.

6. Краєзнавство, фольклор, рідна мова, народні прикмети і вірування, народний календар є засобами:

- а) естетичного виховання;
- б) фізичного виховання;
- в) національного виховання;
- г) трудового виховання.

7. Основними напрямками виховання є:

а) розумове, політехнічне, гуманістичне, педоцентричне, технократичне, духовне, національне;

б) демократичне, авторитарне, ліберальне;

в) розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне;

г) навчання, формування, соціалізація, розвиток.

8. Загальною метою виховання є:

а) усебічний розвиток особистості;

б) виховання громадянської свідомості;

в) розвиток здібностей особистості;

г) формування наукового світогляду.

9. У якому пункті етапи морального виховання подано в правильній послідовності:

а) формування в учнів поглядів і переконань – ознайомлення дітей із загальними нормами та суспільними правилами поведінки – формування ставлень – формування спрямованості особистості;

б) ознайомлення дітей із загальними нормами та суспільними правилами поведінки – формування в учнів поглядів і переконань – формування ставлень – формування спрямованості особистості;

в) ознайомлення дітей із загальними нормами та суспільними правилами поведінки – формування ставлень – формування в учнів поглядів і переконань – формування спрямованості особистості;

г) формування спрямованості особистості – ознайомлення дітей із загальними нормами та суспільними правилами поведінки – формування в учнів поглядів і переконань – формування ставлень.?

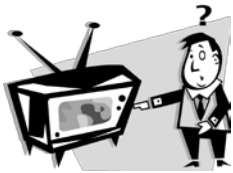
Література

1. Акімова О. В. Творчість як якісна характеристика мислення/ О. В. Акімова //Наукові записи ВДПУ ім. М. Коцюбинського. - Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип. 33. – Вінниця ,2008. – С. 9-14.
2. Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
3. Закон України «Про освіту». За станом на 8 грудня 2006р.- К.: Парламентське вид-во, 2006.-40 с.
4. Кочетов А. И. Основа трудового виховання: Кн. для учителя. – Минск: Нар. асвета, 1989. – 223с.
5. Ліхневський В. А. Фізичне виховання у ВНЗ: завдання, цілі, основні складові /В. А. Ліхневський// Наукові записи ВДПУ ім. М. Коцюбинського. - Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип. 36. – Вінниця: Тов. «Нілан ЛТД», 2012. – С. 238–241.
6. Матвеев А. П. Физическая культура личности как проблема педагогики /А. П. Матвеев// Физическая культура. – 1998. – №2. – С. 10-12.
7. Машталер О. В. Мета, ціль і цілепокладання – базові категорії педагогіки /О. В. Машталер, Ю. Л. Хом'яківський// Сучасні інформаційні технології та індивідуальні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць. – Вип. 12.-Київ – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. – С. 3-7.

8. Тюріна Т. Г. Духовне виховання й самовиховання цілісної людини /Т. Г. Тюріна//Педагогіка і психологія. – 1999. – №2. – С. 99-106.
9. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания/ К. Д. Ушинський. Собр. Сочинений. – Т 8. – М. – Л.: Изд-во АПН РСРФ. – С. 17-25.
10. Чепіль М. М. Теоретичні засади естетичного виховання підлітків /М. М. Чепіль, І. Л. Паласович// Наукові зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип.63. – Вінниця, 2012. – С. 139-143
11. Щербань Л. Взаємозв'язок фізичного й духовного виховання /Л. Щербань// Педагогічна газета. – 2001. – №5. – С. 4

ТЕМА 3. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Моральне виховання як педагогічна проблема

Уважно перегляньте відеоситуації 3.1.1.;3.1.2. На підставі аналізу змісту ситуацій спробуйте визначити можливі причини низького рівня моральної культури підлітків.

Зіставте свої міркування з інформацією, поданою нижче (блок1).

Блок №1

? Спочатку подумайте над запитаннями.

- Чому історія Спарти – це лише війна і лише повстання рабів?
- Чому Давня Спарта, держава, у якій найвищою доблестю вважалась стійкість, все-таки не зуміла вистояти?
- Чому спартанці, яких готували до боротьби, і лише до боротьби, все одно зазнали поразки?
- Чому від знаменитої держави не залишилось ні мудрої поезії, ні статуй, ні наукових законів?

Мужня і горда Спарта загинула від обмеженості. Адже саме ті, кого кидали зі скелі, могли дати державі міць розуму і силу духу. Спарта була холодною країною в духовному плані. Планомірно і холодно вона б знищила ще в дитинстві Суворова і маленького Наполеона. Згадаймо, як мати спартанка проводила сина на війну: не зі слізьми на очах, а зі словами: «Зі щитом або на щиті».

Моральне виховання спрямоване на формування морального стрижня особистості (моральні погляди, переконання, спрямованість). Відсутність морального стрижня спричиняє духовну кризу. А духовна криза спричиняє кризу життя взагалі. Без внутрішнього морального стрижня людина втрачає життєві орієнтири.

Причини зниження рівня моральної культури:

1. Негативний вплив довколишнього середовища та засобів масової інформації, які нерідко розмивають свідомість.

Відомий учений Ю. Азаров говорив, що *виховання – нуль, ніщо. Воно буде таким, яким буде суспільство. А молодь є дзеркалом суспільства.*

Подвійна суспільна мораль (декларація моральних цінностей на словах і низький рівень моральної культури насправді). Часто педагог, який декларує моральні цінності, живе за іншими законами. Так, в одній з анкет десятикласника читаємо: *«Наша класний керівник вміє дуже красиво говорити про дотримання моральних норм поведінки, але те, що вона говорить, повисає порожніми звуками в тиші недовіри: бо те, що вона проголошує, не живе в ній самій».*

Негативний вплив масової, так званої «поп-культури», у текстах популярних пісень якої ми нерідко натрапляємо, наприклад, на таке: *«Хочу твого тепла, хочу твого бабла».*

2. Можна окремо виділити групу причин, пов'язаних з недоліками виховної роботи школи, яка зачасто перетворюється в проведення виховних заходів здебільшого розважального характеру, інколи досить сумнівного спрямування. Про це красномовно свідчать деякі *фрагменти виховних заходів, взяті з письмових звітів про проходження педагогічної практики.* Наведено фрагмент сценарію виховного заходу, який студенти «скачали» з інтернету:

Танок малят: Редиска, Картопелька, Квасолька і Томатик сміялися, обнімалися і танцювали під вікнами, наспівуючи пісеньку, яку тут-таки і вигадали: «Ду-ду-ду! Ду-ду-ду! Радость и веселье! Две собаки на дубу рядышком висели». Далі йде танок веселий, швидкий, грайливий. Інший фрагмент із звіту про проведення виховної роботи під час педагогічної практики студента 3 курсу інституту фізичного виховання і спорту. *26 лютого о 8:30 розпочався виховний захід у формі змагання, клас було поділено на дві команди: перший було*

дано назву «чувачки», другій – «голубки». Перемогла команда «чувачків». У команді «голубків» було відзначено приколїста Васю.

Зауважимо, що легке, поверхове ставлення до життя стає хворобою нашого часу. У поведінці учнів ми нерідко спостерігаємо брак серйозності. Безтурботний стиль життя для багатьох стає нормою. Не добра посмішка, а тупий, безглуздий сміх над тим, що називається «прикольно». Відомий американський психолог Е. Торндайк писав: «Слову виховання надають різного значення. Причому воно завжди вказує на зміни. Ми не виховуємо кого-небудь, якщо не викликаємо у ньому змін». Не важко спрогнозувати, які зміни можуть спричинити подібні виховні заходи. Як наслідок і як одна з причин подібного підходу до організації виховної роботи, – наступний факт.

Кілька років тому в новинах каналу «1+1» прозвучала інформація про авторитетного завуча однієї зі шкіл, яка була активним членом злочинної групи з розповсюдження наркотиків, в тому числі і серед учнів! Однак під час інтерв'ю вчителі та учні одноставно говорили про те, що ця вчителька – прекрасний спеціаліст, добре знає свій предмет, ерудована, вимоглива й дуже гарний організатор виховних заходів розважального характеру.

Безперечно, виховні заходи розважального характеру також важливі й потрібні, оскільки вони згуртовують, насичують життєдіяльність учнів позитивними емоціями. Але їхніми основними показниками має бути належний культурний рівень і почуття міри. У п'єсі про відомого польського педагога Я. Корчака «Варшавський сполох» Вадим Коростильов пише: «Хіба люди завжди повинні сміятись, ходити на голові, скакати і веселитись? Інколи люди повинні сісти і подумати. Адже голови для того, щоб думати. І зовсім не для того, щоб підлітати, як порожні футбольні м'ячі... від черевика до черевика».

3. Не можна залишити поза увагою низку причин безкультурності дітей, зумовлених недоліками сімейного виховання.

Низький рівень педагогічної культури батьків, які часто живуть за принципом, сформульованим К. Д. Ушинським: *«Самая лёгкая в мире наука – невежество. Оно даётся легко и не печалит душу. А з іншого боку, як писав С. Маршак: «Когда родители хаят, растят родители хаят, и вырастают хамы, как папы, так и мамы».*

Неузгодженість виховних впливів з боку різних суб'єктів сімейного виховання.

Незнання «внутрішнього світу» своїх дітей, їхніх потреб, інтересів, а, отже неможливість ефективно впливати на формування розумних потреб та моральних цінностей.

4. Четверта група причин – причини особистісного характеру (ті, які приховані в самому вихованцеві). Це здебільшого слабка воля, невміння контролювати свої бажання та дії, залежність від своїх «нездорових» пристрастей. Так, ми часто спостерігаємо, як та чи та пристрасть стає домінантною або переходить у хронічну форму, нерідко розмиваючи або витісняючи моральні цінності. Образно кажучи, вона є тією ржавчиною, яка, поширюючись, роз'їдає моральний стрижень особистості і робить людину своїм рабом. *Якщо людина сама не може керувати собою, нею керують інші або ж її пристрасті.*

Одне з найважливіших завдань морального виховання – подолати у вихованців байдужість до цього напрямку всебічного розвитку особистості, який нерідко залишається поза увагою, бо при такій байдужості людина колись усе одно відчує незадоволеність життям, пустоту і відчай.

Моральний стрижень особистості робить людину стійкою і сильною. Його наявність дає змогу відчутти:

«Я по-справжньому сильний, тому що в мене є моральний стрижень. Він сильніший від моїх бажань, він чинить опір тим пристрастям і діям, які можуть мені зашкодити, він стримує мене, він коригує мої дії, він допомагає мені здобути владу над собою».

3.2. Етапи морального виховання

Моральне виховання – процес поетапний. *Уважно перегляньте ситуацію 3.2.1. і подумайте над такими запитаннями: У чому сутність проблеми, яка має місце в цій ситуації? Неуважність до якого етапу виховання призвела до проблеми?*

Ознайомтесь зі змістом інформації Блоку 2 і встановіть взаємозалежність між етапами морального виховання.

Блок №2

На першому етапі закони, норми і правила моральної поведінки мають стати *предметом свідомості* вихованця і знайти своє відображення в ній. А завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти їх зрозуміти, осмислити, усвідомити і засвоїти, переконавши в тому, що не знати законів, норм і правил моральної поведінки – все одно, що їздити на автомобілі, не знаючи правил дорожнього руху.

На другому етапі має відбутись *внутрішнє прийняття* норм, правил і принципів моральної поведінки на підставі формування позитивного ставлення до них, що є головною умовою їх переходу у внутрішній план особистості. Якщо на першому етапі вони стають предметом свідомості, то на другому – предметом мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Третій етап – перехід засвоєних моральних норм, правил і принципів у *моральні переконання*, тобто в таку властивість особистості, коли вона дотримується засвоєних норм навіть наодинці без зовнішнього контролю.

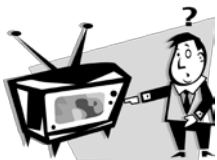
Четвертий етап морального виховання передбачає формування моральної спрямованості особистості. Лише сформованість моральних переконань спрямовує особистість на правильний шлях життя, даючи їй правильні орієнтири, рятує від іншої спрямованості (зі знаком « - »). На цьому етапі моральні переконання стають потребою особистості, її

властивістю, допомагають ухвалити правильне рішення в ситуаціях морального вибору («Я не можу інакше»). Отже, людина усвідомлює необхідність дотримання моральних норм, внутрішньо приймає їх, дотримується у своїй поведінці, дотримується навіть *наодинці* без зовнішнього контролю, потім вони стають її *потребою і властивістю*. Однак існує ще один рівень моральної культури особистості, який можна вважати найвищим. Він настає тоді, коли людина контролює не лише свої дії та вчинки, а й свої думки.

Духовний стан людини визначає якість її помислів. Відомий афоризм гласить: «Слідкуй за своїми думками, бо вони переростають у вчинки; слідкуй за своїми вчинками – вони формують характер; слідкуй за своїм характером – він визначає стиль життя, від якого залежить твоя доля».

Згадаймо героя роману Ф. Достоєвського «Злочин і кара» Родіона Раскольника і еволюцію його злочину: *спочатку виникла думка, яку Раскольников не відігнав, а прийняв в себе; потім думка «взяла його у полон» і здобула владу над ним; потім привела його з сокирою до дверей старої. І, незважаючи на те, що в останню мить Раскольникова почав зупиняти внутрішній голос: «Не роби цього!», але вже було пізно, і він відкрив двері у квартиру старої, бо думка набрала обертів, яких вже неможливо було зупинити і перейшла у злочинні дії.*

3.3. Методи формування моральної свідомості

Уважно перегляньте відеофрагменти 3.3.1.;3.3.2. й проаналізуйте дієвість чи недієвість методів формування моральної свідомості, відображених у них.

Методи морального виховання – це ті самі загальні методи виховання, які розглядають у педагогіці, застосовують для формування моральних поглядів, переконань і способів поведінки. В основі їхньої класифікації лежать такі поняття: свідомість, підсвідомість, діяльність, оцінювання та корекція. Моральні норми, принципи, правила закладаються

передусім у свідомості і стають регулятором моральної поведінки.

Вплив на свідомість досить тісно пов'язаний з діяльністю педагога – вихователя, яка часто перебуває поза увагою або ж недооцінюється, – це вплив на підсвідомість. Однак коефіцієнт корисної дії звернення до свідомості і вплив на підсвідомість може бути досить низьким або навіть нульовим без включення у діяльність. Згадаймо А. С. Макаренка, який говорив, що сміливість неможливо виховати, звертаючись лише до свідомості. Вона тільки тоді сформується, коли вихованець буде в умовах, у яких він зможе проявити сміливість. Формуючи досвід моральної поведінки, педагог має піклуватись і про його закріплення. Тут не обійтись, з одного боку, без оцінювання поведінки, що допомагає викликати позитивні почуття і надихнути на подальшу позитивну поведінку, з іншого, – без корекції, якщо виникає необхідність пригальмувати негативну поведінку. Серед методів звернення до свідомості чи не найголовніша роль належить методу, який постійно має місце у виховному процесі, а саме методу прикладу. С. Соловейчик називає моральне виховання вихованням без виховання, оскільки в його основі лежить насамперед приклад. На цьому акцентував Л. М. Толстой, підкреслюючи, що виховувати буде важко доти, доки ми будемо хотіти виховувати дітей, не виховуючи себе. Але якщо ми зрозуміємо, що виховувати інших можливо лише через себе, лише виховуючи себе, тоді само по собі відпаде питання про виховання, а залишиться лише одне питання життя: як потрібно самому жити. «Перед тим як ви почнете виховувати, – радить А. С. Макаренко, – перевірте свою поведінку. Саме вона відіграє вирішальну роль у вихованні».

Метод прикладу спроможний:

- 1) показати привабливість тої чи тої моральної норми;
- 2) викликати зневагу до прояву негативного у власній поведінці;

- 3) бути переконливим аргументом;
- 4) зразком для наслідування.

Сила прикладу в тому, що він діє своєю наочністю та конкретністю. Зміст цього методу: цікаві та повчальні факти з життя видатних людей: спортсменів, відомих педагогів, письменників, акторів тощо. Наприклад, спонукаючи вихованців до морального самовиховання можна, апелювати до особистості В. О. Сухомлинського.

В. О. Сухомлинський ...35 років працював учителем. Єдина перерва – війна. Про нього говорили: не людина, а цілий науковий заклад. Вивчив німецьку, англійську, французьку, польську, чеську, болгарську, іспанську, японську мови. Опублікував 310 наукових праць, серед них – 35 книг. Всі гонорари за книги віддавав школі - Павлишській середній, де був директором та вчителем початкових класів.

Спонукаючи до виховання, іноді корисно звернутись і до негативного прикладу, скажімо, Митрофанушки з комедії Д. І. Фонвізіна «Недоросток». Коли його прототип читав цю п'єсу, на нього так сильно вплинув зображений у ній образ Митрофанушки, що одразу ж дав поштовх до самовиховання, унаслідок чого цей чоловік у майбутньому став президентом Академії мистецтв Росії.

Особлива роль у вихованні належить власному прикладу батьків, педагогів, тренерів. Так, за словами російського письменника М. Є. Пестова, «виховання прикладом свого життя – це мовчазна проповідь, яка є ефективнішою від усіх переконань». Про це ж говорив Сенека ще до нашої ери: «Довгий і нудний шлях через настанови – короткий і дієвий шлях прикладу».

Однак особистий приклад може нести позитив і негатив, що вимагає від педагога бути досить обережним у словах і вчинках, оскільки до слів можуть прислуховуватися, а вчинки – наслідувати.

Переконування – метод словесно-емоційного впливу на почуття, свідомість та поведінку вихованця для формування переконань, моральних рис, поглядів, які стають регулятором його поведінки. Воно може здійснюватись у формі розповіді, індивідуальної бесіди, фронтальної етичної бесіди з класом, дискусії.

Переконування можна застосовувати як для формування в учнів нових переконань, так і для доведення хибності поглядів, сформованих стихійно. Ефективність цього методу залежить від таких факторів: ставлення учнів до педагога; переконливості міркувань самого вчителя, його компетентності, упевненості; переконливості його аргументів; уміння, не нав'язуючи своєї позиції, підводити до самостійних правильних висновків; бачення зворотної реакції і, залежно від неї, коригування своєї вербальної і невербальної поведінки; почуття міри; уникнення повчань, моралізування, нотацій, які викликають протидію; врахування індивідуальних особливостей.

Окремо акцентуємо на одній із найважливіших умов ефективного переконування. Апелюючи до свідомості людини логічними доказами, аргументами, не завжди можна досягти успіху. Ключ до успіху в переконуванні – вміння задіяти почуття (серце), знайти вхід у нього. Тоді і розум прийме ті положення, у яких ми хочемо переконати. Одним з важливих чинників, що обумовлює вибір методу переконування, є ситуація.

Переконання не є оптимальним у ситуаціях першого знайомства, коли випробовують учителя, навмисно очікуючи від нього зауважень, повчань; у ситуаціях навмисного провокування конфлікту з боку учнів; а також в ситуаціях з очевидним негативним ставленням до вчителя. Це пояснюється тим, що в цих ситуаціях відсутня головна умова ефективного переконування – позитивне ставлення до вчителя, довіра до нього. В одній ситуації – вчитель ще не знайомий учням, у

другій – може мати місце очевидна протидія вчителю, у третій – негативне ставлення. Тому, обираючи метод переконування, потрібно проаналізувати зміст запропонованих ситуацій, ураховуючи подані позиції.

Звертаючись у виховній діяльності до методу переконування, варто пам'ятати, що принцип: «що більше переконливих аргументів, то краще» – не є правильним. Так зване правило Гомера гласить: *«Слабкий аргумент може поховати всі інші»*. Не випадково кажуть: *«Хто досить активно намагається переконати, той нікого не переконає»*.

Розкриваючи сутність та умови ефективності наступного, досить важливого методу формування свідомості, звернемося до афористичного вислову В. Короленка: *«Лише із зіткненням думок народжуються нові істини і рух вперед. А що не рухається, то вмирає і розпадається»*.

Дискусія – обговорення проблеми, яка передбачає суперечливі погляди. Предметом дискусій можуть бути ситуації морального вибору, проблеми морально– етичного характеру з життя, художніх творів, кінофільмів, близькі життєвому досвіду учнів. Дискусія передбачає дотримання певних вимог щодо її організації.

1. Вибір цікавої проблеми, яка б відповідала інтересам учнів і була для них життєво значущою. Дискусійний характер має бути закладений у формулюванні самої теми: *«Бути як більшість чи залишатись собою?»*, *«Що значить бути сучасним?»*, *«Справжній друг – це...»*, *«Що значить бути вихованим?»*.

2. Інтригуючий початок дискусії, який би забезпечив інтерес до обговорення проблеми і дав поштовх до суперечливих суджень. З цією метою доцільно було б попередньо (таємно від інших) підготувати одного-двох зачинщиків дискусії; підготувати «диверсанта», який би завідома висловлював протилежну думку; самому ведучому або педагогу спеціально

запропонували суперечливу версію; зіштовхнути суперечливі позиції.

3. Заздалегідь продумана логічна система питань та їхнє чітке формулювання.

Так, наприклад, для дискусії «Справжній друг – це...» доцільно було б запропонувати логічну систему питань з навчального посібника «Педагогіка» В. М. Галузяка, М. І. Сметанського, В.І. Шахова:

- Чи можна дружити з людиною, яка менш розвинена, менш цікава, ніж ти? Адже дружба повинна збагачувати?

- Чому О. Бальзак говорив: «Самолюбство – отрута для дружби»?

- Як ви вважаєте, чи можуть дружити люди зі схожими характерами? А з протилежними? Яка дружба міцніша?

- Як ви розумієте слова «безкорислива дружба»? А чи може бути «корислива дружба»?

- Який, на вашу думку, головний критерій оцінки справжнього друга ?

4. Надання учням можливості вільно висловлювати свої думки, уникнення повчального тону та нав'язування власних поглядів з боку вчителя.

5. Уміння педагога шляхом навідних питань та аналогій підводити до істини, тактовно вислуховуючи різні думки учнів та делікатно відхиляючи помилкові судження. У цьому аспекті важливо керуватись принципами:

- Я поважаю будь-які переконання і, насамперед, ті, які суперечать моїм власним (С. Далі).
- Я ніколи не погоджуюся з твоїми переконаннями, але я до останнього подиху буду захищати твоє право виражати їх (Вольтер).
- Той, хто заперечує мені, пробуджує у мені не гнів, а увагу. Я поважаю того, хто суперечить мені і тим самим учить мене (Монтень).

6. Уникнення демагогії. Використання прийомів емоційного стимулювання. Йдеться про те, що під час дискусії має бути задіяний не лише кінчик балакучого язика, а й інтелект, емоції, почуття, воля.

Для цього можна використовувати різноманітні прийоми емоційного стимулювання. Один з ефективних прийомів – *прийом контрасту*.

Так, наприклад, у дискусії, предметом якої є типова життєво важлива ситуація морального вибору дівчиною майбутнього супутника життя, можна зіставити дві контрастних за своїм змістом пісні, які можуть бути виконані підготовленою ученицею. Досвід їх використання засвідчує досить сильний емоційний вплив за умови продуманого комунікативного забезпечення цього прийому і несподіваності.

Варіант перший

*Встоличном городке,
без денег и без места,
как птица, налегке,
жила одна невеста.
Какой-то бедный паж,
влюбленный идеально,
ей предложил шалаш,
к тому же коммунальный.
А рядом жил барон,
в карете ездил черной,
и заметил он
красивую девчонку.
Прикинула она,
в настрое похоронном,
что будет, как жена,
в порядке с тем бароном.*

*Любовь, конечно, зла,
любовь, конечно, зла.
Была иль не была,
не знаешь, что найдешь в ней.
Но два ее крыла,
но два ее крыла, –
они всего надежней.
Была бы хороша
девчоночка в бриллиантах,
но выбрала пажа,
без средств и при талантах.
А он не горевал,
и музыка играла,
но так он целовал,
что сердце замирало.*

Варіант другий

*Обманули лихо, окружили крепко,
заманили птицу в золотую клетку.*

*И тоскует птица, и грустит, и тужит
в драгоценной клетке с нелюбимым мужем...
А муж ладонью прикасается к плечу,
а птица бьется и кричит:
«Какая дура я! Я не хочу! Я не хочу!
Я не хочу! Я передумала! Я передумала!
Светлая квартира, яркие обновы,
но кольцо на пальце – гирею пудовой.
Заслоняют небо золотые прутья,
и о них с разбегу бьется птица грудью.
А муж ладонью прикасается к плечу,
а птица бьется и кричит:
«Какая дура я! Я не хочу! Я не хочу!
Я не хочу! Я передумала! Я передумала!
Ни к чему вдруг стали яркие наряды,
ничего не надо, ничего не надо!
Наревевшись вдоволь, засыпает птица,
и дрожат печально слёзы на ресницах.
А муж ладонью прикасается к плечу,
а птица бьется и кричит:
«Какая дура я! Я не хочу! Я не хочу!
Я не хочу! Я передумала! Я передумала!»*

Після обговорення проблеми, ведучий дискусії звертається до присутніх з такими словами: «За логікою я маю сказати прикінцеве слово та зробити певні висновки. Але я їх робити не буду. У такій ситуації вам краще зробити власний вибір. Слухайте, думайте і робіть його самі».

Важливо, коли завершення диспуту також продумане з погляду його післядії. Завжди залишає слід у пам'яті несподівана кінцівка. Дискусію на тему: «Справжній друг – це...» можна було б завершити так:

Досить часто залишається поза нашою увагою те, що в дружбі є надзвичайно важливим. В одному із своїх віршів поет Д. Кугультинов дає відповідь на запитання: «Як можна випробувати справжнього друга?»

*Друзья познаются в несчастье,
но ты, испытывая друга,
Не жди от судьбы напасти,
чтоб горло сдавило туго,
Чтоб в грудь проникла, сжигая.
Проверка есть и другая:*

*Когда заглянет удача,
Иной с досадой не справясь,
поздравит тебя, чуть не плача.
Не щедрость души, а зависть
увидишь ты, как на блюде –
И в счастье друзья познаются.*

Педагог – новатор Є. М. Ільїн в одній із своїх статей наводить приклад, який є гарною ілюстрацією післядії дискусії на моральну тему: «Якою повинна бути жінка – дружина?»

Ми обговорювали цю проблему в педагогічному класі. Дівчата висловлювали різні думки, а після обговорення запитали мене: «Євгене Миколайовичу, а Ви як думаєте? Що головне в жінці – дружині?»

І ось, що я зробив. Я встав і пішов між рядами, оглядаючи хлопців і так, і так. Вони повертались один до одного: Що ще? Навіщо? Дехто посміхався по-доброму, оскільки вони знали мій головний принцип: нічого не робити просто так, все з видумкою. Це закон моєї методики. Нарешті, я підійшов до одного парубка і зняв з його плеча чи то пір'їнку, чи то пушинку. Положив бережливо собі на долоню, підходжу до учениці і запитую: «Скажи мені, скільки важить ця пушинка?» Вона відповідає: «Та що Ви, Євгене Миколайовичу, нуль вона важить!» Я кажу: «Це з погляду фізики – нуль, а з точки зору людинознавства ця пушинка важить тонну». Клас затих. Я звернувся до них: «Запишіть ключовий образ нашої дискусії: «Пушинка». Записали? А тепер послухайте дуже коротеньку байку про те, якою має бути справжня дружина». А педагогічні класи – це, загалом, дівчата. Дівчата налаштувалися.

«Слон, перетаскивая брёвна, стал уставать.

Его любовно коснулась хоботом жена, и протрубив негромко:

«Крошка, ну, подожди, постой немножко!» – сняла пушинку со слона.

И хоть в пушинке веса мало, но всё ж слону полегче стало.

Приободрившись, он опять схватил бревно и – ну таскать!

Жизнь измеряется любовью.

Я взял, как частность, жизнь слоновью».

Зробив паузу. Дівчата дивляться. «Крошка, подожди, постой немножко, – сняла пушинку со слона». Ця пушинка – той божевільний

стрес, який лягає на наші плечі. Наскільки важливо вміти зняти його. По-доброму доторкнувшись, сказати: «Ну, зачекай, відпочинь». А нерідко дружина сама маленька, але як відкриє рота, як закричить... А тут слониха велика: «Крошка, ну подожди, постій немножко». Ось як потрібно, якщо хочете, щоб слон горілки не пив і до другої слонихи не ходив. Якщо хочете, щоб слон таскав дрова, йому потрібно допомагати, потрібно вміти доторкнутись і сказати тихо: «Зачекай...» Я за таку дружину.

Дівчата сидять, слухають, думають. І кожній зрозуміло: я буду такою дружиною, такою. Тут немає сентиментальності, немає патоки, солоденького немає. Тут є співчуття, якщо хочете, на рівні Достоевського, тут своєрідна таємниця, глибина. Не потрібно говорити багато. Потрібно сказати репліку, ось таку, після якої знову виникає бажання взяти поліно і працювати, і працювати, і працювати!

Запитання і завдання для самоконтролю:

- Чим зумовлена актуальність проблеми морального виховання в сучасних умовах?
- У чому полягає роль і місце морального виховання в забезпеченні всебічного розвитку особистості?
- Які моральні норми та цінності виступають регулятором моральної поведінки?
- Яка роль особистості учителя фізичної культури в моральному вихованні?
- Які методи виховання спрямовані на формування моральної свідомості?
- Які методи виховання спрямовані на формування моральної поведінки?
- Які психологічні механізми лежать в основі морального виховання?

Тести

1. Розставте у правильній логічній послідовності етапи морального виховання:

- а) формування моральних переконань;

- б) засвоєння норм моральної поведінки;
- в) внутрішнє прийняття моральних норм;
- г) формування моральної спрямованості особистості.

2. Про наявність моральних переконань особистості свідчить дотримання нею моральних норм навіть наодинці без зовнішнього контролю. Так чи ні?

3. Заповніть пропуск. Найвищий рівень моральної вихованості особистості настає тоді, коли вона контролює не лише свої дії та вчинки, а й свої .....

4. Виберіть методи виховання, що належать до групи методів формування моральної свідомості:

- а) приклад;
- б) навіювання;
- в) заохочення;
- г) покарання;
- д) переконування.

5. Виберіть поняття, які лежать в основі класифікації методів виховання:

- а) свідомість;
- б) воля;
- в) підсвідомість;
- г) діяльність;
- д) корекція;
- е) інтелект.

6. Назвіть показники моральної вихованості учнів.

7. Заповніть пропуски, назвавши відповідні методи виховання. Якщо метод ..... супроводжується аргументами, доказами, критичним аналізом інформації, можливістю її заперечення, то при застосуванні методу ..... відбувається некритичне і несвідоме засвоєння певних понять чи виконання дій.

7. Який метод є «чужим» у поданому ряді:

- а) навіювання;
- б) переконування;
- в) заохочення;
- г) спостереження;
- д) привчання.

8. Учитель фізичної культури створив умови, які забезпечили досягнення учнем успіху в його спортивній діяльності. Який метод виховання він використав?

9. Учителем фізичної культури, який є класним керівником, розігрується ситуація: кілька підлітків пропонують своєму однолітку випити з ними. Той відмовляється, за що вони називають його слабаком, маминим синочком, жовторотиком. Вихованці по черзі виступають в ролі цього підлітка і моделюють варіанти його подальшої поведінки. Який метод виховання застосовує класний керівник:

- а) привчання;
- б) рольова гра;
- в) педагогічна вимога;
- г) доручення.
- д) метод використання природної виховної ситуації;

10. Учитель фізичної культури призначив дуже активного й неспокійного учня відповідальним за порядок у класі. Внаслідок цього поведінка учня змінилася: він став більш дисциплінованим і відповідальним. Дією якого психологічного механізму виховання можна пояснити зміни в поведінці учня:

- а) ідентифікація;
- б) наслідування;
- в) мотиваційне опосередкування;
- г) конформність;
- д) уживання у соціальну роль.

11. Виберіть серед перерахованих методів педагогіки методи виховання:

- а) переконування;
- б) репродуктивна бесіда;
- в) заохочення;
- г) спостереження;
- д) приклад.

Практичне заняття №1

Моральне виховання учнів загальноосвітньої школи як важливий напрямок діяльності вчителя фізичної культури

I. Обговорення питань:

1. Актуальні проблеми морального виховання в сучасних умовах.

2. Роль і місце морального виховання в забезпеченні всебічного розвитку особистості.

3. Моральні норми і цінності як регулятор моральної поведінки.

4. Етапи морального виховання.

5. Особливості форм та методів морального виховання в сучасній школі.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій з проблем морального виховання (*див. відеоситуації до практичного заняття №1:1.П*)

III. Індивідуальні завдання:

- Роль учителя фізичної культури в моральному вихованні учнів.
- Моральне виховання як складова різнобічного розвитку особистості.
- Реалізація виховного потенціалу уроків фізичного виховання.
- Моральне виховання учнів загальноосвітньої школи як педагогічна проблема.
- Складові моральної культури особистості.
- Критерії моральної вихованості школяра.

Література

1. Авксентьева Т. А. Дискусія як метод розвитку моральної свідомості студентів /Т. А. Авксентьева// Наук. зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип.33. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2010. – С. 54-59.
2. Бех І. М. Виховання особистості: сходження до духовності: У 3-х кн. Кн.3: Навчальний посібник / І. М. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане/ І. Д. Бех// Педагогіка і психологія. – 2007. – №1. – С.5-27
4. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський //Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 17-19.

5. Демянюк Т. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід /Т.Демянюк, І. Мельничук, М. Байрамова// Позакласний час. – 2008. - №11. – С. 2-44.
6. Коваленко С. Є. Сучасні педагогічні технології та їх застосування у виховній роботі закладу / С. Є.Коваленко // Позакласний час плюс. – 2008. – №7. – С.15-26.
7. Тодчук. О. В. Дискусійний клуб для старшокласників / О. В. Тодчук, – К.: Шкільний світ, 2011. – 112 с.
8. Хамська Н. Б. Особливості використання притч у моральному вихованні підлітків/ Н. Б. Хамська// Наук. зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 38 – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2012. – С. 109-115.
9. Штольц Х. Как воспитать нравственное поведение?: Кн. для учителя: пер. с нем/ Х. Штольц. М: Просвещение, 1986. – 78с.
10. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания: учебное пособие /Н. Е. Щуркова. - СПб: Питер, 2009. – 366 с.

ТЕМА 4. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

4.1. Опора вчителя фізичної культури на теоретичні знання для забезпечення ефективності виховної роботи

Один з основних недоліків в організації виховної роботи – відрив теорії від практики. Як наслідок – теорія не стає керівництвом до практики і регулятором практичної діяльності педагога. З іншого боку – фізичне виховання, будучи специфічною діяльністю вчителя фізичної культури, «вариться у своєму особистому сокові», залишаючи нерідко поза увагою ті фундаментальні положення, які розробляє загальна педагогіка.

Аналіз наукових джерел, у яких розглянуто питання фізичного виховання зокрема, свідчить про те, що воно нерідко розглядається ізольовано від інших важливих напрямків усебічного розвитку особистості, з одного боку, з іншого – без достатнього врахування сутності, закономірностей, принципів, психологічних механізмів виховання в широкому його розумінні. Не враховуючи, наприклад, закономірностей виховання, ми не зможемо забезпечити результативності фізичного виховання як одного з його напрямків, оскільки не будемо знати, які зв'язки та залежності її обумовлюють. Не знаючи принципів виховання, ми не зможемо забезпечити ефективність фізичного виховання, оскільки це ті вихідні положення, від дотримання яких залежить ефективність цього процесу. Залишаючи поза увагою психологічні механізми виховання (емоційне обумовлювання, наслідування, ідентифікацію, конформність, вживання в соціальну роль та ін.), ми не будемо знати, якими шляхами розвивається мотиваційно-ціннісна сфера особистості як важлива умова успішності фізичного виховання. Заохочувальні та гальмівні прийоми виховного впливу допоможуть вчителю фізичної культури, з одного боку, зміцнити віру вихованців у свої сили і надихнути їх на подальші спортивні успіхи, з іншого

– пригальмувати негативні прояви поведінки, заставити отямитись, прозріти, коли в цьому виникне потреба.

Все вищесказане переконує в потребі гармонійного поєднання основних наукових положень теорії виховання з практикою виховної діяльності вчителя фізичної культури. Без такого поєднання формується майбутній учитель фізичної культури лише як спеціаліст–предметник. А це тільки “частина” вчителя, оскільки повноцінний учитель фізичної культури – це той, хто виходить за рамки своєї спеціальності, розширюючи їх унаслідок збагачення свого світогляду, важливим компонентом якого є психолого-педагогічна компетентність, зокрема у сфері виховання в його широкому та вузькому розумінні.

Для забезпечення результативної виховної діяльності вчителя фізичної культури необхідно визначити ті чинники, від яких вона залежить. Як про це вже йшлося, учитель фізичної культури ніколи не зможе забезпечити успіх виховної діяльності, якщо не буде знати, чим він зумовлюється. Так, знаючи, наприклад, ту закономірність виховання, що його успішність залежить від ставлення до особистості педагога, він буде старатись перш за все викликати до себе позитивне ставлення, довіру, симпатію. Досягнувши цього, створить сприятливі умови для здійснення виховних впливів. А в результаті зекономить сили, нерви і уникне багатьох проблем. Врахування іншої важливої закономірності, суть якої полягає в тому, що результативність виховання зумовлюється організацією спілкування, переконає педагога у важливості забезпечення взаємного контакту на початковому етапі своєї виховної діяльності і підтримання його у процесі її здійснення. При виникненні певних перешкод у виховному процесі педагог має згадати і про те, що результативність виховного процесу залежить від активності його суб'єктів (ще одна важлива

закономірність, яка зобов'яже вчителя шукати причини пасивності вихованців щонайперше в собі: «А чи не пасивний я сам? Що я як педагог роблю для того, щоб запалити вогник активності у вихованців?). Без знання цих об'єктивних існуючих залежностей, зв'язків, зумовленостей ми не зможемо успішно запуснути механізм виховання і домогтись його успішної дії на практиці.

А що визначає ефективність правильної роботи цього механізму? Що є тим, *пальним* яке підтримує його роботу? Це, звичайно ж, принципи виховання, тобто ті вихідні положення, від дотримання яких залежить його правильність і ефективність. Саме тому вони мають бути не поза практичною виховною діяльністю як положення, які потрібно запам'ятати і відтворити на семінарі чи екзамені, а в фундаменті цієї діяльності, в її основі. Без такого фундаменту виховна діяльність уподібниться будинку, побудованому на піску. Лише опора на принципи виховання забезпечує надійність виховання. Однак у деяких підручниках з педагогіки, і навіть у підручниках нового покоління, сформульовано принципи виховання, які не орієнтовані на практику. Їхній власне академічний, абстрактний характер, очевидно, пояснюється тим, що їх автори не співвідносили сформульовані ними принципи з практикою: як може дотримання того чи того принципу реально забезпечити ефективність виховання; чи не залишиться те чи те положення високого рангу лише «весільним генералом», або генералом у вічній відставці, з часу його призначення. Звернімось до тих принципів виховання, які були сформульовані визначними педагогами, серед яких А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та ін., і спробуємо, усвідомивши їхню сутність, відчути їхню реальну допомогу в практиці виховання в контексті забезпечення його ефективності.

1. Безумовне позитивне ставлення до особистості.

Принцип вимагає прийняття вихованця таким, яким він є,

своєрідним, неповторним, з усіма його недоліками. Саме таке ставлення до вихованця, повага до його особистості дає змогу налагодити повноцінний психологічний контакт, який створює сприятливі умови для подальшого виховного впливу.

Для ілюстрації доречно згадати відомі фільми «Педагогічна поема» і «Небезпечні думки». Саме з безумовного позитивного ставлення до вихованців, які чинили шалений опір, явно демонстрували свою негативну поведінку, робив свої перші кроки А.С. Макаренко. Саме такими, якими вони були, вульгарними, цинічними, брутальними, прийняла своїх вихованців учителька англійської мови міс Джонсон, і це стало запорукою її подальших успіхів.

Однак у назві цього принципу треба виділити слово «особистість», оскільки мова йде про безумовне позитивне ставлення, повагу саме до особистості, а не до поведінки («не ти поганий, а твоя поведінка погана»).

2. Опора на позитивне в дитині. Принцип спрямований на виявлення у вихованців позитивних рис (ознак), задатків, талантів опора на які створює умови для виправлення негативної поведінки і розвитку недостатньо сформованих інших позитивних рис. А за словами Ш. О. Амонашвілі, допомагає «домалювати» особистість виховання.

Орієнтуючись на позитивне, вихователь одночасно створює умови для задоволення потреби вихованця в самоствердженні і впевненості в собі.

Зміни в структурі особистості учня, його успіхи в роботі над собою викликають почуття задоволення і надихають на подальшу позитивну поведінку.

3. Поєднання поваги з вимогливістю до вихованця. «Обмежуватись лише жалістю до вихованця ми не маємо права, – зазначав А. С. Макаренко. – Для їхнього ж порятунку ми повинні бути гранично вимогливими, суворими і жорсткими».

Повага до вихованця (один бік медалі) повинна обов'язково поєднуватися з розумною вимогливістю до нього (інший бік).

Лише повага без вимогливості породжує безвідповідальність, а лише вимогливість без поваги породжує опір і сприяє наростанню внутрішнього конфлікту. Нерозумна ж вимогливість, базована на неповазі до вихованців (позиція римського імператора Калігули: «Нехай ненавидять, аби боялись»), породжує ненависть до вихователя і часто призводить до досить небажаних негативних наслідків.

4. Принцип поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи і самодіяльності вихованців. Є два варіанти порушення цього принципу.

1. Вихователь намагається виконувати за дітей усе сам, не даючи змоги проявити їм власну активність та ініціативу. Негативні наслідки такої надмірної опіки: пригнічення волі вихованців, стримування розвитку їхньої самостійності.

2. Вихователь дає повну свободу ініціативі вихованців, що часто призводить до суперечностей, хаосу, неорганізованості, конфліктів. Лише поєднання розумного педагогічного керівництва з розвитком ініціативи й самодіяльності забезпечує розвиток самостійності вихованців і допомагає керувати процесом їхнього становлення, не пригнічуючи їхньої волі.

На початковому етапі організації виховного процесу має домінувати педагогічне керівництво. Далі міра втручання вихователя повинна поступово зменшуватись з метою розвитку в учнів здатності самостійно керувати своєю поведінкою на підставі засвоєних норм.

5. Прихованість виховних впливів. Досить важливий принцип, особливо у виховній роботі з підлітками, оскільки прямі впливи викликають опір. Тому педагогу варто завжди думати не лише про зміст своїх виховних впливів, а й про їхню форму. Саме прихована форма впливів допомагає зняти захисні фільтри і

проникнути у внутрішній план особистості вихованця.

6. Єдність та послідовність виховних впливів. На цей принцип ми опираємось тоді, коли вихованець є об'єктом двох або більше суб'єктів виховного впливу, між якими обов'язково має бути узгодженість (класний керівник, учителі–предметники, суспільні інститути, батьки).

Розбіжності між суб'єктами впливу (згадайте байку Л. Глібова «Лебідь, Щука і Рак») призводять до негативних наслідків: дезорієнтації, розгубленості, психічних перевантажень. Водночас неузгодженість вимог може призвести до того, що діти почнуть розглядати норми і правила поведінки як встановлені кожним вихователем на свій розсуд, а значить необов'язкові.

Послідовність стосується окремого суб'єкта виховання (тобто педагога) і означає те, що його поведінка має бути передбачуваною вихованцями, не хаотичною, послідовною.

7. Систематичність і наступність виховання. Виховання не може бути успішним, якщо воно здійснюється безсистемно, хаотично і нерегулярно. Цей процес є безперервним і пов'язаний з опорою на вже наявні в структурі особистості потреби, цінності та досвід при формуванні переконань, поглядів, способів поведінки та ціннісних орієнтацій.

Кожний наступний виховний крок має бути логічним продовженням попередньої виховної роботи, закріплювати, розвивати досягнуте і в такий спосіб підносити вихованця на більш високий рівень розвитку.

8. Емоційність виховання. Провідником виховної інформації до свідомості вихованця є почуття. Її шлях в процесі виховання пролягає від почуттів вчителя до почуттів учня. Інакше кажучи, виховна інформація лише тоді впливатиме на почуття учнів, коли пройде через емоційну сферу вчителя і наповниться відповідними почуттями. «У серце, – говорив Ж. Ж. Руссо, – увійде лиш те, що йде від серця». А давня мудрість стверджує:

«Ты, говорящий, никого не убедишь, когда нет в сердце у тебя того, что сходит с языка».

? *Перечитайте відгуки студентів інституту фізичного виховання і спорту про стиль взаємодії зі студентами автора цього посібника і визначте, який принцип виховання він порушував у минулому.*

...Мені цікаво, але мені не подобається те, що у вашій методиці немає покарання деяких студентів за їхнє ненавчання.

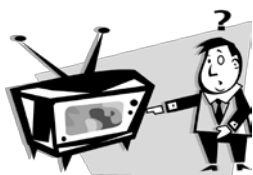
...Ви ставитесь до нас з повагою, але повага сама собою не забезпечує гарних результатів. Я не маю на увазі, що обов'язково потрібно бути тираном, але...

...Я не знаю автора цих поетичних рядочків, але думаю, що вони будуть доречним додатком до Вашого стилю взаємин з нами: «Чтоб добрым быть, я должен быть жесток».

...Василю Васильовичу, нам інпонує Ваше гуманне ставлення до нас, але, якщо нашу групу не тримати в «ежовых рукавицах», то вона..., особливо дехто...

...Василю Васильовичу, з нами треба бути жорстким і суровим, і тоді будуть бажані результати.

Ці поради були досить доречними у свій час і допомогли змінити стиль спілкування на більш продуктивний.

Перегляньте відеоситуації 4.1.1.; 4.1.2.; 4.1.3. і визначте, які принципи виховання порушені педагогами? Перегляньте відеоситуації 4.1.4.; 4.1.5.; 4.1.6. і визначте, на які принципи виховання зробили опору педагоги для забезпечення ефективності виховних впливів.

Ознайомтесь зі змістом запропонованих педагогічних ситуацій і виберіть принципи, опора на які допоможе забезпечити ефективність виховних впливів.

Студентка-практикантка Світлана Андріївна на уроці з української мови пояснює новий матеріал. Раптом помічає, що двоє восьмикласників грають у карти.

Учителя української літератури Костянтина Вікторовича учні прозвали «Котом». Він знав про це. Одного разу, коли він зайшов у 9-й клас, до його ніг вибігла механічна мишка і нумо витанцьовувати перед ним. Зовсім не розгубившись, він...

4.2. Прихованість виховних впливів як важлива умова ефективного виховання

Під час проведення першого уроку з педагогіки в ліцейному педагогічному класі ЗОШ №3 м. Вінниці вчитель запропонував піднести руки тим, кому подобається, коли їх виховують. З 25 учнів цього не зробив ніхто. Коли було задано питання про причини такої реакції, виявилось, що виховання учні пов'язують з прямими виховними впливами (нотаціями, моралізуванням, повчанням), а це не подобається їм і викликає внутрішній опір. Отже, що більше приховані наміри вихователя, то ефективніше виховання.

Принцип прихованості виховних впливів допомагає, не нав'язуючи тих чи тих поглядів, способів поведінки, моральних цінностей, підводити вихованців до внутрішнього визрівання в них самостійних висновків.

У процесі виховної діяльності виникає безліч проблем, які вимагають педагогічно грамотного розв'язання. Створити сприятливі умови виховної взаємодії допомагають прийоми педагогічного впливу, які при відповідному комунікативному забезпеченні стають ефективними способами гальмування і виправлення негативної поведінки, подолання негативних рис тощо.

Серед заохочувальних прийомів: довіра, моральна підтримка та зміцнення віри у свої сили, залучення до цікавої діяльності, організація успіху в навчанні, збудження гуманних почуттів, прояв уваги, піклування, доброти, обхідний рух, прояв умінь і переваг учителя та ін.

Групу гальмівних прийомів становлять: удавана байдужість,

іронія, натяк, вияв обурення, збудження тривоги про майбутнє покарання, паралельна педагогічна дія, вибух та ін.

Одним із ефективних прийомів прихованого виховного впливу, здатним за певних умов спонукати вихованця до осмислення своїх негативних рис або ж негативних проявів поведінки, є **прийом натяку**, тобто створення обставин, за яких учень сам відчуває свою провину.

Якщо застосовувати цей прийом, виховна мета залишається непомітною для вихованця, оскільки вихователь ані словом не обмовляється про негативний вчинок. Він веде себе так, ніби нічого не трапилося. Натяк може здійснюватися у таких формах:

1. У формі гарного вчинку самого вихователя, учнів або інших осіб, контрастного за своїм змістом негативному вчинку, який мав місце в ситуації, що виникла.

2. У формі розповіді про аналогічний вчинок, героєм якого може бути реальна або вигадана особа, літературний або кіногерой. При цьому зміст та форма розповіді мають бути такими, щоб викликати негативне ставлення до вчинку, про який розповідається і який за своїм змістом нагадує вчинок учня.

3. У формі розповіді, що містить у собі не один, а два контрастних за своїм змістом випадки, щоб викликати захоплення вчинком, про який йде мова у першому, і, навпаки, - зневагу і засудження поведінки, яка має місце в другому. Останній має бути аналогічним негативній поведінці учня (учнів), на поведінку яких хочуть вплинути.

4. У формі відеофрагменту, змістом якого може бути гарний вчинок, контрастний здійсненому учнем, як у першому випадку; негативний вчинок, як у другому; або ж дві контрастні ситуації, як у третьому.

Метою застосування прийому натяку у будь-якій із названих форм є створення умов, які дозволяють учневі уявити себе у

створених учителем обставинах, порівняти поведінку інших зі своєю, критично оцінити свої негативні дії, усвідомити свої недоліки (байдужість, егоїзм, жадність та ін.) і викликати почуття сорому. Натяк забезпечує відчуття і розуміння учнем (учнями) своєї провини та збуджує бажання виправитись.

У фільмі Д.Асанової «Пацани», (головний герой – вихователь спортивно – трудового табору, майстер прихованого впливу Павло Антонов) є досить вдала ілюстрація натяку як способу виховного впливу.

Після кількох індивідуальних бесід з Олегом Павловичем, під час яких Павло безрезультатно намагається переконати останнього в тому, що його авторитарний стиль, базований на очевидному негативному ставленні до вихованців, породжує в них лише внутрішній опір та ненависть до нього. А це є серйозним бар'єром до будь-яких виховних впливів на важковиховуваних підлітків.

Позиція Антонова Паші, його слова викликають досить негативну реакцію Олега Павловича. Тоді вихователь вирішує діяти не відкрито, а приховано, звертаючись до прийому натяку, щоб вказати своєму заступнику на можливі наслідки його неправильних методів і дати відчутти той внутрішній конфлікт, який визрів між ним і вихованцями.

Традицією в спортивно - тренувальному таборі стало привітання іменинників під час сніданку. То була велика радість не тільки для іменинників, а й для всіх інших вихованців: жарти, обійми, аплодисменти....

Привітавши двох вихованців і перечекавши радісні аплодисменти їхніх друзів, Павло – після невеличкої паузи – сказав: «У нас сьогодні ще один іменинник – Олег Павлович». Настала тиша. Камера режисера фільму наводилась на обличчя вихованців, на яких були відображені всі відтінки негативного ставлення до іменинника-вихователя. Мовчазна пауза продовжувалась, а Павло мовчки ніби говорив Олегу: «Ось наслідки твоєї виховної методики. Ти ніколи не зможеш ефективно впливати на них, поки не викличеш до себе поваги, довіри і симпатії. Той внутрішній конфлікт, який ти щойно відчув, буде продовжуватись і поглиблюватись. А потім накопичений негатив

шукатиме свого виходу. Все це може призвести до негативних наслідків, навіть і для тебе особисто».

Як вже було зазначено, прийом натяку може успішно використовуватися для посилення будь-якого методу виховання, де він виступає у формі прихованого мовчазного монологу або діалогу, під впливом якого відбувається переосмислення негативної поведінки, прозріння, формування правильних висновків і т.ін.

Виконуючи завдання, суть якого полягала в моделюванні ефективного виховання з допомогою певної метафори, один із студентів інституту фізичного виховання і спорту передав своє уявлення ефективного виховання такою метафорою:

Бачу молоду вродливу вчительку, яка сидить поряд зі своїм учнем, заядлим курильщиком у сучасному невеличкому кінотеатрі. Учень від часу до часу закашлюється.

На екрані: юнак заходить до лікаря за результатами діагностики внутрішніх органів. Лікар з сумом сповіщає, що в нього серйозна хвороба – рак.

- А якщо я перестану палити?

- В цьому немає сенсу. Вже пізно, – відповідає лікар.

Вчителька та учні мовчки спостерігають події на екрані. У залі панує тиша, яку час від часу порушує хворобливий кашель учня.

Прийом натяку як прийом прихованого впливу може бути успішно застосований у наступній ситуації.

Віра Сергіївна - класний керівник 7-Г. Щоб бути обізнаною з усім, що відбувається в класі без неї, вона вирішила призначити ученицю, яка б стежила за учнями і розповідала б про все їй.

Віра Сергіївна захворіла. На урок прийшла студентка-практикантка і повідомила, що на період хвороби класного керівника буде виконувати його обов'язки. Наприкінці робочого дня до молодої вчительки підійшла дівчинка і почала розповідати про все і про всіх.

Студентка спочатку почервоніла, а потім ... сказала: «Ти мені розповідала про своїх друзів, а я згадала такий випадок: На уроці

математики Сергій кинув своєму товаришу записку, яка закотилася під парту. Олег, не зрозумівши, що записка адресована йому, підніс руку і доніс про це вчителю, на що той відповів: «Я і так це бачив і покараю Сергія, а нашіптувати та доносити на свого товариша негарно». Після цього Олег, почервонівши, сів за парту. Урок закінчився. Під час перерви Олег підняв та розгорнув записку, в якій прочитав: «Олег, давай підемо після уроків на кінні перегони?» Тоді він підійшов до Сергія і запитав: «Ну що, підемо на перегони?»

- Як ти думаєш, Галинко, що відповів Сергій Олегу?

- А що відповіла б йому ти в цій ситуації?

А Сергій тоді відповів Олегу, що вже пізно, оскільки коні вже поїхали...

Не менш ефективним гальмівним прийомом прихованого виховного впливу є **іронія**, або осудження того чи того вчинку добродушною прихованою насмішкою, яка, не принижуючи гідності, не ображаючи, ставить порушника в невідгідне для нього, незручне становище і викликає почуття сорому та незадоволення своїм учинком. Іронію ще називають «образою у формі компліменту».

Цей прийом застосовують тоді, коли учень, бажаючи порозважатись чи привернути до себе увагу або ж розіграти вчителя, затіває певні пустощі і порушує дисципліну. Негативна поведінка може мати і ненавмисний характер.

Ситуація № 1

Учитель фізики (студент-практикант) зайшов під час перерви до свого кабінету щоб підготувати до уроку відповідні прилади. Підійшовши до шафи, помітив на підлозі двох учнів 11 класу, які розливали вино. Нахилившись до них, щоб зробити зауваження, він почув пропозицію підтримати їхню компанію.

? Як би ви вчинили себе на місці вчителя?

Ситуація № 2

Пролунав дзвінок. У восьмий клас зайшла вчителька біології. Привіталась. Сіла за стіл і розгорнула класний журнал. Раптом

відчинилися двері класу, і через поріг почав рачкувати учень, якого однокласники напередодні звинуватили в тому, що він боягуз.

Клас завмер.

?Ваші подальші дії на місці вчительки?

Дії вчителя та реакція учнів при застосуванні прийому іронії.

Учень очікує осудження свого вчинку з боку вчителя. Однак учитель не показує свого негативного ставлення до того, що відбувається, а, навпаки, робить вигляд, що не помічає нічого поганого, вартого осудження. Він навіть може наказати учню ще раз повторити нерозумний вчинок, викликавши з цією метою його на клас. Повторення, яке здійснюється вже не з волі учня, а за наказом вчителя, ставить першого в незручне, комічне становище, викликаючи сміх у класі. З цією ж метою вчитель може застосовувати незвичне для такої ситуації вдавене схвалення негідного вчинку, *незаслужене заохочення*, спеціально «підігруючи» учню, щоб викликати в порушника почуття незручності.

Варіанти розв'язання поданих ситуацій з використанням прийому іронії як прийому прихованого впливу.

Ситуація № 1

- Я не проти. Але давайте покличемо директора школи. Він знає дуже гарні тости. І я з радістю послухаю його тост за ваше здоров'я.

- Що ж, шановні. Ваш подвиг – справді непересічне явище в шкільному житті. Я думаю, що його можна занести до книги рекордів Гіннеса. Можливо, й премію отримаєте в «баксах». Тільки для цього потрібно, щоб ваш «подвиг» обов'язково хтось засвідчив. Я поки що початківець, потрібно знайти когось авторитетнішого, мабуть, з адміністрації. Ви не турбуйтеся, спокійно продовжуйте ваші «заняття», а я сам піду пошукаю когось досвідченішого в таких питаннях. А щоб була мене хтось не випередив, я поки закрию кабінет на ключ.

Ситуація № 2

- Я звернувся б до нього з такими словами: «Андрію, і давно це з тобою таке трапилось? Взагалі, я нічого не маю проти. Навпаки, це кумедно, як на мене. Можеш і надалі так заходити. Однак запізнюватись не дозволяю».

- Спокійно скажу (замість «заходь»): «Рачкуй-рачкуй, Андрію, зарачковуй далі». Якщо він намагатиметься сісти, як звичайно, за парту, я почну заперечувати «Ні-ні, Андрію, не бажано. Краще буде під партою. Книжки та зошити подати? Ні??? Невже ти відмовишся від істинно царського привілею?»

Результат

Контраст між *очікуваним* (сподівання порушника на те, що вчитель розгубиться, розгнівається, обуриться) і *реальним* (цілком несподіваним спокоєм, витримкою та дотепністю вчителя) викличе до останнього симпатію і забезпечить його педагогічну перемогу. Поставлена учнем ціль зазнає краху на самому початку її досягнення, оскільки зникне сенс продовжувати задумане.

Іронія є повчальним уроком для інших учнів, оскільки, приковуючи увагу до негідних вчинків, застерігає від їхнього повторення.

Досить ефективним прийомом прихованого впливу є прийом **удаваної недовіри**.

Між А.С. Макаренком і його вихованцем С. Карабановим після повернення останнього в колонію відбувається такий діалог:

- Ви мені прямо скажіть: вірите ви мені?

- Вірю, – сказав я серйозно.

- Ні, ви правду скажіть: вірите?

- Дарма ти, Семене, так хвилюєшся. Я кожній людині вірю. Тільки одній більше, а іншій менше: одній на п'ятак, іншій – на гривню.

-А мені на скільки?

-А тобі на сто рублів.

-Ну, нічого, я вам ще доведу це.

Діалог переконує в тому, наскільки важлива вихованцеві С. Карабанову, як і кожному із нас, довіра авторитетної людини.

Знаючи про важливість та цінність для вихованця довіри з боку людини, яку він поважає, це можна використати для виховного впливу з метою позбавлення учня від певних недоліків або шкідливих звичок.

Так, вихователь цілеспрямовано створює ситуацію: пропонує певну справу, доручення, яке найбільшою мірою відповідає потребам, інтересам, бажанням учня, який усвідомлюючи свої недоліки не має достатньої сили волі для боротьби з ними.

Однак, звертаючись до учня, педагог висловлює сумніви в тому, що вихованець здатен виконати це доручення. Тому, на превеликий жаль, не може довірити йому цю справу, оскільки для цього є серйозні причини (певні недоліки, шкідливі звички, негідна поведінка в минулому), через які він вже не раз підводив учителя і на цей раз може підвести.

За умови позитивного ставлення до вчителя, поваги до нього, така поведінка педагога, акцентування уваги на недоліках учня, які можуть завадити виконанню доручення, торкається самолюбства вихованця. Це може стати поштовхом до виправлення учня, викликати бажання довести, що він заслуговує на краще ставлення до себе і виправити недоліки, які перешкоджають цьому.

Цей прийом має назву вдавана недовіра, тому що насправді вихователь вірить у зміни на краще, однак із педагогічних міркувань змушений це приховувати.

4.3. Удосконалення традиційних та впровадження інноваційних форм виховання

Як правило, під формами виховання в педагогіці розуміють різноманітні позакласні та позашкільні виховні заходи. Однак поняття «форма виховання» більш широке.

Виховний захід – організована взаємодія вихователя з учнями, спрямована на розв'язання виховних завдань.

Найбільш поширеною є класифікація організаційних форм виховання залежно від кількості їх учасників. Згідно з такою класифікацією їх поділяють на: масові, групові та індивідуальні. В основі іншої класифікації виховних форм лежать напрямки виховної роботи. Відповідно до цієї класифікації їх розподіляють на:

1) форми, спрямовані на розвиток інтелекту, кмітливості учнів та розширення їх загального світогляду (КВК, «Що? Де? Коли?», конкурс ерудитів, предметні тижні тощо);

2) форми, спрямовані на розвиток моральних рис та естетичних смаків (відвідування театрів, диспути на морально-етичні теми, екскурсії до музеїв, літературно – музичні композиції, тематичні тижні та дні природи, дівчат, хлопців);

3) форми, спрямовані на формування фізичної культури та розвиток фізичних ознак («Веселі старти», малі олімпійські ігри, зустріч зі спортсменами, спортивні вечори тощо);

4) форми профорієнтаційного спрямування (зустрічі з представниками різних професій, екскурсії на виробництво та ін.).

За третьою класифікацією форми виховання розподіляють на традиційні і нетрадиційні:

Варто зауважити, що головним критерієм оцінки організаційних форм виховання має бути не кількість виховних заходів, а їхня якість, педагогічний ефект, тобто ті глибокі внутрішні процеси та зміни в поведінці учнів, які відбуваються під їхнім впливом. А ефективність самого виховного заходу оцінюють за наступними критеріями:

- інтерес, задоволення, радість, захопленість вихованців;
- активність у процесі підготовки та проведення виховного заходу;
- тривалість післядії виховного заходу.

Практика підготовки та проведення виховних заходів засвідчує, що їх результативність забезпечується дотриманням певних умов, серед яких:

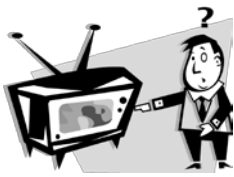
- чітка постановка мети та завдань;
- врахування побажань учнів, їхніх інтересів та потреб;
- вибір оптимального місця і часу для проведення виховного заходу;
- композиційна оформленість (продуманість початку, ціль якого здивувати, зацікавити, заінтригувати; продуманість кульмінаційного моменту та кінцівки виховного заходу);
- відповідне психічне налаштування учнів на проведення виховного заходу;
- елементи несподіваності, нетрадиційності, новизни;
- емоційна (у міру) насиченість;
- дотримання почуття міри.

Досить велике значення має вибір теми виховного заходу і наповнення його відповідним змістом, який би відповідав потребам, інтересам, можливостям учнів, хвилював їх та викликав післядію.

Учителю фізичної культури досить важливо звернутись до тематики і змісту виховних заходів, пов'язаних з самовихованням та самовдосконаленням, зокрема фізичним. Практичний досвід проведення виховних заходів засвідчує, що на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій самі вихованці зацікавлені і активно включаються в роботу з пошуку інформаційних матеріалів, які мають виховний потенціал. Особливий інтерес старшокласники виявляють до завдань, пов'язаних з пошуком цікавих та змістовних відеофрагментів, на основі яких можна побудувати сценарій того чи того виховного заходу. Після відбору відеофрагментів школярі беруть активну участь у складанні сценарію виховного заходу, у зміст якого вони включають підібрані ними відеофрагменти. Перед відбором

відеофрагментів вихованці знайомляться з критеріями їх оцінки, за якими відеофрагменти мають містити: 1) пізнавальний потенціал, 2) виховний потенціал, 3) вплив на емоційну сферу, 4) відповідати потребам та інтересам певного віку, 5) бути досконалими в технічному плані.

Виконання наступних завдань допоможе Вам у формуванні умінь і навичок моделювання подібних інноваційних виховних заходів.

Уважно ознайомтесь зі сценаріями іноваційних виховних заходів і перегляньте відеоситуації, які додаються до них (див.4.3.1.; 4.3.2). За аналогією спробуйте дібрати відеофрагменти до власного сценарію на одну з таких тем: «Контрасти: нездоровий та здоровий спосіб життя»; «Контрасти: духовність і бездуховність»; «Контрасти: прекрасне і спотворене»; «Краса тіла і краса душі»; «Гіркі плоди шкідливих звичок»; «Бар'єри самовиховання».

Сценарій виховного заходу з використанням відеофрагментів «Подорож у глибини власного «Я»

Ведучий. Сьогоднішня година спілкування не вимагає від вас активності *вербальної*, оскільки мова йтиме про самовиховання.

Її ціль – викликати *діалог з собою*, вийти на *осмисленість* власного внутрішнього змісту.

Відомо, що самовиховання передбачає послідовність таких кроків:

- 1) *інтерес* до власного самовдосконалення;
- 2) його перехід у *потребу*;
- 3) *бажання* (хочу, бажаю покращувати себе);
- 4) *приймаю рішення*;
- 5) *здійснюю самооцінку*;
- 6) *ставлю мету*;
- 7) *складаю програму*;
- 8) *активізую волю* для її виконання;
- 9) *регулярність* та систематичність подальших кроків.

Сьогодні наші помисли ми сконцентруємо на етапі самооцінки (крок №5), ціль якого провести внутрішню ревізію, здійснити внутрішній суд.

«Прекрасні ми, – говорив психолог Платонов, – коли пізнаємо себе; потворні (огидні), коли цього не робимо».

Коли відомого футболіста Андрія Шевченка запитали, чи є у нього вороги, – він відповів: «Так, є. Але вони не зовнішні, а внутрішні. Це мої недоліки, з якими я завжди вступаю в боротьбу».

Але перед тим як завдавати ударів по ворогу, потрібно здійснити розвідку і відзначити «на карті» ті місця, де перебуває ворог.

У моїх руках письмові роздуми на тему «Подорож у глибини мого власного «Я». Це результати вашої власної розвідки, здійсненої вами попередньо. Дозвольте, не називаючи авторів, зацитувати їх.

...Я розумію, що роблю в житті щось неправильно. Засмучуюсь через дрібниці. Не можу керувати своїм настроєм. У мене немає чітких принципів. Я витрачаю дарма дуже багато часу. Лінивий. Я несерйозна людина. Дуже себе жалію. Це неприйнятно для майбутнього спортсмена. Дякую, що розкрили мені очі на власні недоліки.

...Я належу до тих людей, що завжди «починають нове життя». Не живу, а весь час лише починаю жити. І весь час знаходжусь на початку. На початку – без продовження. Точніше навіть не на початку, а тільки в думках про початок. Мені вже 20, а життя, виявляється, ще й не починалось...

...У житті я затятий песиміст. Я ніколи не боровся до кінця за поставлену мету, бо не вірив, що зможу її досягти і привертав до себе удари долі. Позаду – беззмістовність мого життя. Я ніби весь час біг на місці і перебував у залі очікування...

...Моє життя – це наче книга, яку я всіляко намагався наповнити важливим змістом. Однак, досі перебуваю лише на рівні намагань. Обкладинка, начебто, непогана і початок, здається, не сплюндрований.

Та наповнити змістом книгу далі не знаю як. Розгубився. Таке враження, що ніби застряг. Не можу заставити себе відірватись від довготривалого застою, у якому перебуваю...

Далі увага переключається **на екран**. Спочатку на екрані під відому музику пишеться текст:

Фрагмент № 1

Не думай о секундах свысока.

Наступит время – сам поймешь, наверное,

Свистят они, как пули у виска:

Мгновения,

мгновения,

мгновения...

Текст пісні змінюється обличчям сучасного хлопця, у якого беруть інтерв'ю:

Фрагмент № 2

Хлопець: Главная цель у многих наших сверстников – это заработать чем побольше денег.

Корреспондент: А у Вас какая цель в жизни?

Хлопець: Быть обществу полезным (сміється).

Корреспондент: Ну, ладно, я серьезно спрашиваю.

Хлопець: Найти себя.

Корреспондент: Найти себя? А что это значит – найти себя?

Хлопець: Это значит – понять себя. Понять, где ты можешь что-то сделать лучше чем... Предположим, я в одной области могу сделать много, а в другой вообще ничего. И надо найти эту область. А вот как ее искать, я не знаю.

Корреспондент: И так и не нашел?

Хлопець: Нет, я туда рыпаюсь, туда... Не знаю просто, где найти.

Корреспондент: Ну, а своей жизнью ты доволен?

Хлопець: Сейчас? Если брать в общем, в целом, что я не голодаю, что особых трудностей не переживаю, то вобщем-то доволен. А если разобратсья по деталям, то очень много негативного обнаружишь.

Наступний відеофрагмент – інтерв'ю режисера фільму

«Пацани» Д. Асанової.

Фрагмент №3

Как бы трудно, как бы тяжело не было их становление (Они считают себя и неистовыми иногда. Оказывается, не только взрослые считают их трудными. Но они и сами себя считают трудными) – это суметь однажды вернуться в свой мир. И хоть раз задать вопрос: Кто я? Зачем и почему я? Что я могу сказать тем подросткам, которые только-только становятся? Действительно, она дается только один раз – эта жизнь. Вот и все.

Далі на екрані – бесіда психотерапевта з важковиховуваним хлопцем, який втратив життєві орієнтири.

Психолог зумів достукатися до його серця, знайшов слова, які відповідають його внутрішньому стану:

Фрагмент №4

После нашей вчерашней встречи я много думал о тебе. И пришел к выводу, что ты всего лишь мальчик. Я гляжу на тебя и не вижу серьезного человека. Я вижу задиристого, перепуганного малыша. Но ты гений. И никто не видит у тебя этой глубины.

Я чувствую, что смог бы помочь тебе, если бы ты сам рассказал о себе, кто же ты. Но ты не хочешь этого делать. Ты сам в ужасе от того, что мог бы рассказать.

Потім залишає його наодинці з собою, кинувши фразу: «Теперь твой ход».

Наступний відеофрагмент – бесіда двох спортсменів-футболістів. Серйозний діалог. Серйозні обличчя:

Фрагмент №5

– Я завидую тебе.

– Мне? Почему?

– Потому, что если ты получишь то, чего хочешь, – ты заслужишь это. Если не получишь, – ты справишься. Ты не живешь в соответствии с чьим-то ожиданием. Ты знаешь, кто ты. И потому люди к тебе тянутся. Не потому, что ты классный защитник.

На екрані знову звучить мелодія «Миттевостей», під яку продовжується писатись текст:

Фрагмент №6

*У кожного мгновенья свой резон,
Свои колокола, своя отметина.
Мгновенья раздают
Кому позор,
Кому бесславье,
А кому бессмертие!*

Ведучий: Контент-аналіз ваших роздумів призвів до цікавих висновків про те, як важливо не стільки визначити недоліки, скільки *зайняти* відповідну *позицію* щодо них. Спробуйте з'ясувати самі, на якій позиції перебуваєте ви.

Позиція № 1. Людина свої недоліки взагалі не помічає. Не бачить, що вона *зіпсована, пошкоджена* або *небезпечно хвора*. І замість того, щоб лікуватись, продовжує все більше і більше себе *запускати*.

Така людина керується наукою, про яку говорив педагог К. Ушинський: «Самая легкая в мире наука – невежество. Она дается легко и не печалит душу».

А ще російський філософ В. Соловйов: «Человек, который довольствуется своей человеческой ограниченностью и не стремится выше, неизбежно тяготеет и ниспадает до уровня животности».

Серед таких є люди, котрі взагалі не здатні до адекватної самооцінки: *настільки самовпевнені, засліплені собою*, що не помічають своєї недосконалості і недостатності.

Позиція № 2. Людина знає про свої недоліки, але вони їй не засмучують. Вибирає *пасивну позицію* щодо них, «*закриває очі*», *не протидіє*, а навпаки, *поступається*, йде «*на поводу*». Це призводить до того, що вони набувають хронічної форми.

Знову переключається увага на екран:

Герой фільму «Заплати іншому» (підліток) дає інтерв'ю телекореспонденту після того, як збагнув сенс життя і змінив спосіб мислення:

Фрагмент № 7

Теперь я думаю, что жизнь – не такое уж дерьмо. Но это нелегко признать тем, кто привык к тому, что есть. Они ничего не хотят менять. Они поднимают лапки. И тогда они проигрывают...

Монолог підлітка переходить у діалог сучасних старшокласників (хлопця і дівчини):

Фрагмент № 8

Дівчина: *Мне кажется, что ты прошел и огонь, и воду, и медные трубы...*

Хлопець: *Нет! Может быть, я и прошел, но еще пока одну только воду. Никакого такого особенного огня и медных труб я не проходил. И никакой я не красивый, а хилый и не спортивный. И еще я подслеповатый. Почти урод. Уж моральный – это точно. И никакой я не умный, а молчу я чаще всего просто потому, что мне нечего сказать. И еще я трус – живу так, как складываются обстоятельства. А умные, мужественные люди складывают эти обстоятельства для себя сами.*

Далі на екрані фрагмент фільму «Велетень» (**Фрагмент № 9**): сидить на лавці хлопець, який перебуває у стані «застою». Бездіяльність, лінь, безцільність та беззмістовність життя.

Повз проходить його знайома, зупиняється і між ними відбувається коротка розмова:

– Что ты делал все эти дни?

– Ничего...

– Ничего – это скучно, парень, подумай об этом.

– И я подумал об этом. С тех пор я стал очень много думать.

Позиція №3. Людина помічає недоліки. Усвідомлює їх негативний вплив. Вибирає негативну позицію щодо них. Однак не намагається їх долати. У думках і на словах засуджує, але не протидіє. Любить пофілософствувати про їхню шкідливість, але далі роздумів і розмов не йде.

Позиція №4. *Моє ставлення до моїх недоліків вороже. Я їх ненавиджу. Я їм активно протидію. Я їх викорінюю.*

Спортсмен і письменник Юрій Власов, який був найсильнішою

людиною у світі, говорив: «Зламай старий характер, створи новий. Ні на хвилину не опускайся в старий характер. Старий характер загрожує старими хворобами».

Визначайтесь, на якій ви позиції знаходитесь.

Мета нашої сьогоднішньої години спілкування полягала в тому, щоб *увійти* в самого себе, уважно роздивитись, що там робиться, підняти над собою вчорашнім до рівня осмисленості свого життя, відчути відповідальність за власну долю. І розпочати боротьбу з собою.

Одного разу відомий письменник, який осліп і не міг рухатись, отримав листа від свого друга, який писав: *«Мне стало казаться, что мы живем не в полную меру, что уходят куда-то силы, время, жизнь, что не успел сделать что-то важное сегодня, вчера, позавчера...»* Письменник відповів: *«У меня кошмарно болят глаза. Слепые глаза. Нечеловечески болят. Под веками словно крупный песок насыпан. Жжет. Это опасно. Но куда страшнее и опаснее лень и внутренняя опустошенность. Это, действительно, страшно. И нужно срочно собирать консилиум друзей и спасать человека, так как он гибнет. Я и сейчас живу намного радостнее и счастливее тех, кто приходит ко мне просто из любопытства. У них здоровые тела, но жизнь они проживают бесцветно, скучно. Они меня считают несчастным, а я думаю об их убожестве и о том, что низачто не обменял бы их роли.»*

Знову увага переключається на екран:

Фрагмент №10

*Из крохотных мгновений соткан дождь,
Течет с небес вода обыкновенная,
И ты порой почти полжизни ждешь,
Когда оно
придет,
твое мгновение.*

В останньому **відеофрагменті № 11** (фільм «Футбольна команда») тренер звертається до спортсменів, спонукаючи їх до

роботи над собою. На екрані благородні, серйозні обличчя молодих хлопців, в очах яких – внутрішнє прийняття слів тренера і готовність до активних дій. Слова тренера логічно завершують зміст попередніх відеофрагментів.

И мы не должны бояться поражения. В этой борьбе нет места страху. Если мы выйдем на поле и будем осторожничать, – нам останется только всю жизнь сомневаться в себе. Но если мы выйдем на поле и отдадим ему абсолютно все – это будет героизм. Так будем героями! Будем! Вперед, парни! Вперед!

Ведучий: Як сказав відомий поет: «У каждого есть в жизни высота, которую он должен взять когда-то». Бажаю кожному з вас взяти свою висоту, і щоб кожен, вступаючи в боротьбу з самим собою, виходив з неї лише переможцем.

На етапі самооцінки працювала ваша свідомість і почуття. А потім ваші дії, ваша воля і ваші зусилля. Пам'ятайте, що від вашої рішучості залежить ваше майбутнє. Без неї існує небезпека залишитись у вашому минулому назавжди. Бажаю успіхів!

Сценарій виховного заходу з використанням відеофрагментів «Дороги, які ми вибираємо»

Ведучий: Є два види активності – зовнішня і внутрішня. Одна відома людина сказала: „Думки і почуття мають велику силу. Силу – перемагати та підкорювати наше тіло“. Сьогоднішня година спілкування не вимагає від вас активності вербальної, оскільки мова йтиме про самовиховання. Її ціль – викликати діалог з собою, вийти на осягнення власного вибору (самовдосконалення чи саморуйнування).

У моїх руках письмові роздуми студентів інституту фізичного виховання і спорту після вивчення ними курсу педагогіки, які і спонукали до вибору теми сьогоднішньої розмови:

- *...До появи в моєму студентському житті педагогіки, я був схожим на кораблик, який втратив свій орієнтир. Одного разу я*

зрозумів, як важливо навчитись самому керувати цим кораблем, вибравши правильний напрямок. Я тоді справді змінив курс під впливом однієї людини, за що їй вдячний...

- ... Що більше я докладаю зусиль, щоб чогось досягти в житті, то більше розумію, наскільки я заржавів і перебуваю в серйозному моральному застої. Я застряг, неначе той механічний птах...

- ... Погане з часом зливається з нами. Ми думаємо, що прийде час і ми зможемо звільнитися від нього. Але час минає, а воно глибше і глибше проникає в нас, створюючи серйозні проблеми і перешкоди в житті. Інколи потрапляючи в глухий кут, з якого вже неможливо знайти вихід. Тоді починаєш думати, чому не зупинився вчасно...

- ... У мене є багато друзів, які не товаришують з законом. Що далі, то все більшою мірою помічаю, що перестаю володіти собою. Мною починають керувати інші і збивають з правильного шляху...

До цих роздумів були б доречними слова пісні Є.Крилатова: «А куда наш следующий шаг. Страшно, если мы шагнем не так...»

Куди ж наступний наш крок?..

Варіант перший. Біг на місці, або постійне буксування, коли все відкладається на потім. А коли настає потім – озиралися назад і стає гірко від того жалюгідного стану, у якому ти себе бачиш. Там, позаду, все пусто і безтолково. Роки минули, а життя ще і не починалось...

Потім на екрані **фрагмент фільму «Велетень»**.

На лавочці хлопець, який перебуває в стані «застою». Бездіяльність, лінь, безцільність та беззмістовність життя. Повз проходить його знайома, зупиняється і між ними відбувається коротка розмова:

- Что ты делал все эти дни?
- Ничего...
- Ничего – это скучно, парень, подумай об этом.
- И я подумал об этом. С тех пор я стал очень много думать...

Його змінює **фрагмент фільму «Заплати іншому»**.

Підліток дає інтерв'ю телекореспонденту, збагнувши сенс життя і змінивши спосіб мислення. Монолог вражає своєю невідповідністю віку юного героя: «Теперь я думаю, что жизнь — не

такое уж дерьмо. Но это нелегко признать тем, кто привык к тому, что есть. Они ничего не хотят менять. Они поднимают лапки. И тогда они проигрывают...».

Далі на екрані вчителька англійської мови веде бесіду зі своєю ученицею (**фільм «Небезпечні думки»**).

...Иногда мы делаем ошибки и с этими ошибками продолжаем жить дальше. Делаешь неправильный выбор — и все идет наперекосяк..

Ведучий: То куди ж наш наступний крок?..

Варіант другий. Він ще небезпечніший. І, як правило, є наслідком першого варіанту. Ти намагаєшся подолати внутрішню кризу, знайти вихід. Але часто та опора, яку ти знаходиш, виявляється східцями, які ще більшою мірою ведуть тебе донизу. Замість того, щоб піднятися – ти опускаєшся, деградуєш, навіть не усвідомлюючи, що сам вводиш в себе програму на саморуйнування.

Ці слова супроводжує наступний **відеофрагмент з фільму «Доживемо до понеділка»**.

На екрані молода симпатична вчителька англійської мови Наталя Сергіївна (Ірина Печернікова). Кнопка «стоп» затримує увагу на її чарівному обличчі

Ведучий:... коли в цієї чудової актриси була внутрішня криза, знайомий актор вирішив підтримати її, запропонувавши випити чарку коньяку. Потім в театрі вона буде «тримати обличчя», а по дорозі додому купувати коньяк, щоб вдома втішити і підбадьорити себе. Одного разу спробує кілька днів не торкатись спиртного і жахнеться, зрозумівши, що вже над собою не владна. Настане час, коли в гаманці залишатимуться тільки копійки на хліб і їжу для собаки. Потім Ірина поміняє свою московську квартиру на халупку в селі, де живе досі, закодована від алкоголю. Зараз акторка пише книгу. Щодня по кілька рядків, щоб відтягнути болюче питання: «Що потім?..»

Потім знову натискається кнопка «Пуск». Обличчя актриси

оживає, а з її уст звучить: *«Извините, ребята, я была не права...»*

Ведучий: Інколи у твої руки потрапляє інший засіб саморуйнування. Той, який красивим жестом виймається тобою з красивої пачки. Внутрішній голос тривожно застерігає:

- Зупинись!
- Отямся!
- Прислухайся до мене!
- Подумай про наслідки!
- Будь сильнішим від своїх бажань!
- В твоїх руках небезпечна зброя, яка завдає подвійного удару: по тобі і по твоїх майбутніх дітях!

Але ти, безвольний, залишаєш його без відповіді, свідомо роблячи ще один черговий крок до низу.

Зі слів педагога увага знову переключається на екран.

Фрагмент лекції російського академіка вражає своєю гостротою та відвертістю.

*...Когда я вижу курящую девушку, у меня внутри все холодеет...
Ви когда-нибудь видели, как происходят роды? Ребенок в утробе матери находится в специальном кожаном мешочке, В этом мешочке находятся околоплодные воды. В этих водах плавают, развиваясь, ребенок. Накануне родов ребенок прорывает этот мешочек и у роженицы отходят воды. Спустя какое-то время — сразу рождается и ребенок. Но иногда ребенок не может прорвать этот мешочек и рождается прямо в мешочке. Про таких мы говорим: «Родился в рубашке». Потом вскрывается этот мешочек. Если беременность у женщины протекала нормально, мы видим светлые воды, с приятным запахом, и розовенький ребенок плавают в них. Но если, не дай Бог, женщина в процессе беременности курила, либо ее обкуривал идиот-муж, то после вскрытия этого мешочка — остуда, прямо как из пепельницы с окурками, — тяжелейший табачный дух. Воды мутные, грязные, и синий ребенок, полуживой, с кислородным голоданием, лежит в этой мути. Если бы курящая женщина видела это, она бы никогда больше не брала эту отраву в рот...*

Потім обличчя академіка змінює, обличчя молодої симпатичної пари (*фільм «Школьные узы»*).

Сучасні, привабливі, закохані хлопець і дівчина сидять за столиком в кафе. Парубок запалює дівчині цигарку. Звучить діалог:

- Ты не куришь?*
- Пробовал, но не понравилось...*
- Ты слишком хорош. Это чтобы сразить матерей?*
- Каких матерей?*
- Всех твоих девушек.*
- Нет, у меня не большая практика.*
- Ты так отличаешься от других ребят.*
- Чем?*
- У тебя серьезный подход к жизни...*

Ведучий: Коли мені пропонували цигарку, я уявляв перед собою терези і зважував: на одну чашу клав так зване короткочасне задоволення, а на другу – ті проблеми, які воно породжує, і рабську залежність. Відмовившись, відчував радість від ще однієї маленької перемоги над собою. То куди ж наш наступний крок?

Варіант третій. Прозріння: я не так живу. А якщо буду так продовжувати, у мене не буде майбутнього. Мій механічний птах заплутався і від безсилля застряг між гіллям, припинивши політ. Знову той самий внутрішній голос:

- Не здавайся!
- Здобудь перемогу над собою!
- Не бійся поразки!
- Візьми свою висоту!
- Від твоєї рішучості залежить твоє майбутнє!

Я перемагаю себе і приймаю рішення – зупинитись, змінити спосіб життя і спосіб мислення. Я відриваюсь від негативного середовища і стаю на шлях вдосконалення самого себе. Мої думки переходять у мої дії...

На екрані знову **фрагмент з фільму «Велетень»:**

Хлопець підходить до дерева, у гіллях якого застряг механічний птах, знімає його, заводить і знову запускає в небо, милуючись його вільним польотом у синьому небі (метафора виходу зі стану застою і включення в активну діяльність). Політ птаха припиняє **фрагмент фільму Д.Асанової «Пацани».**

Сцена прозріння героя фільму Рубльова, який після ситуації зради «так званого» свого друга Зайцева, що постійно ним маніпулював, нарешті оцінює справжню і щиру турботу про себе тренера Павла, якому він досі чинив опір. У свідомості Рубльова відбувається вибух. Підбігши після підлого вчинку Зайцева до Павла, він кричить: «Паша прости! Я все поняв! Пить брошу! Все брошу! Паша прости! Не буду більше! Все! Завязал! Завязал я с зтим!»

Прозріння Рубльова змінює наступний відеофрагмент (**фільм «Тюремний вчитель»**). Вчитель, який вже встиг своєю поведінкою, вчинками викликати до себе довіру в учня, що тривалий час протидіяв йому, переконує його змінити погляди на життя і поведінку.

Учитель: Хочеш один на один

Учень: Чего ты хочешь?

Учитель: Я не хочу, чтобы ты сдавался. Ты, слишком особенный, чтобы вот так портить себе жизнь.

Учень (продовжуючи зовні за інерцією чинити опір, але внутрішньо прозріваючи): Похоже, что ты сам ищешь спасения.

Учитель: Габриэль, я знаю, что значит, когда люди сдаются. Я знаю, что значит сдатьса самому. Я просто хочу знать, что ты со мной.

Після деяких роздумів учень підходить ближче до вчителя і протягує йому руку, даючи зрозуміти, що він внутрішньо прийняв його слова і готовий зробити висновки.

В останньому відеофрагменті (**фільм «Футбольна команда»**) тренер звертається до спортсменів, спонукаючи їх до боротьби з собою з метою самовдосконалення. На екрані благородні, серйозні обличчя молодих хлопців, в очах яких – внутрішнє прийняття слів тренера і готовність до активних дій. Слова тренера логічно завершують зміст попередніх відеофрагментів:

И мы не должны бояться поражения. В этой борьбе нет места страху. Если мы выйдем на поле и будем осторожничать, – нам останется только всю жизнь сомневаться в себе. Но если мы выйдем на поле и отдадим ему абсолютно все – это будет героизм. Так будем героями! Будем! Вперед парни!

Ведучий: Бажаю, щоб наша розмова продовжилась у безконечних фрагментах вашого життя. Будьте мудрими! Слухайте свій внутрішній голос і пам'ятайте, що **запізнитись можна назавжди!**

Реакція – відзив на виховну бесіду «Дороги, які ми вибираємо» студентки III курсу інституту іноземних мов:

Я палила з 9 класу. Свою звичку не вважала шкідливою, хоча багато чула, читала, знала про негативні наслідки паління. Коли на виховному заході стала йти про це мова, подумала: «Знову про це... Нічого нового не почую...». Однак його зміст на мене сильно вплинув, особливо вразив фрагмент де студент інституту фізичного виховання і спорту розповідав про наслідки паління для майбутніх мам, для маленьких дітей. Факти приголомшили і спонукали до серйозних роздумів про те, що я роблю...Я ж сама себе вбиваю...Дзвоник з пари... Перерва... Вийшла за межі університету, взяла цигарку... Перед очима – фрагмент фільму: колір шкіри маленької дитини, жах... Не хочу палити! Не буду палити! Не можу! Я вдячна долі, випадку, що так вчасно почула і усвідомила таку інформацію.

Звернемось до одного з масових виховних заходів, до проведення якого можна долучити всіх юнаків школи. Це один з тематичних днів, який можна провести з учнями старших класів «День дівчат». Однією з важливих умов ефективного проведення цього масового заходу є його чітка попередня спланованість педагогом. Щоб заінтригувати юнаків і викликати в них бажання долучитися до організації і проведення цього заходу, необхідно заздалегідь продумати кілька цікавих ідей, на які б з бажанням відгукнулись юнаки. Особливістю підготовки такого заходу є його таємничість (все, що планують юнаки, всі сюрпризи, які

вони готують, утаємничено від дівчат). Парубки заздалегідь розучують пісню, якою вони зустрінуть вранці дівчат; готуються відповідати замість дівчат на уроках (лицарський жест, про який вони домовляються заздалегідь таємно від дівчат, з тими педагогами, які в них проводитимуть уроки в цей день); заздалегідь розробляють сценарій та розподіляють обов'язки; заздалегідь готують «Великий академічний концерт», участь у якому братимуть лише парубки.

День дівчат розпочинається з того, що хлопці приходять до школи за пів години раніше, святково одягнуті, на дошці та на партах – індивідуальні привітання та побажання дівчатам. Зустрічають дівчат піснею, яка створює гарний настрій і налаштовує на свято, наприклад:

*Гей наливайте повно нам чаю,
Щоб через віncia лилося,
Щоб ваша доля нас не цуралась,
Щоб краще в світі жилося.*

*Зичим вам щастя, світлої мрії,
Сонячних днів та світанків,
Щоб збулися всі ваші мрії,
Рідні ви наші Веснянки.*

Потім розпочинаються уроки, на яких кавалери галантно пропонують в цей день відповідати замість дівчат (до уроків вони готувались заздалегідь, причому серйозно, щоб показати вищий рівень підготовки, ніж у звичайні дні). Це створює гарний настрій дівчатам і педагогам.

Говорячи про початок дня дівчат у школі, доречно провести паралель з літнім спортивним табором. У таборі ще кращі умови для романтичності та сюрпризів.

Увечері таємно від дівчат збираються хлопці і розробляють план наступного дня. Перший крок за рекомендацією педагога вже зроблено. І в календарний план табору вони вже внесли зміни: «замінили» день дівчат іншим тематичним днем. Це викликало незадоволення дівчат, але створило кращі умови для несподіваного завтрашнього сюрпризу. Хлопці встають досить рано. Вчора вони розучили пісню, якою хором будуть зустрічати

дівчат біля дверей столової, а сьогодні принесли польові квіти і заховали їх за деревами обабіч алеї, яка веде до місця проведення табірної лінійки. Все передбачено планом юнаків: коли дівчата йтимуть на лінійку, вони зроблять коридор, будуть з – під дерев брати заховані квіти і осипати ними дівчат. Цього ранку в таборі сурма не грає.

Перша приємна несподіванка в тому, що під вікна спалень дівчат в час підйому підходять хлопці з духового оркестру, одягнуті в парадну форму, і грають бадьорі мелодії, під які просинаються дівчата. У цей час хлопці, які вже встигли прибрати територію, святково одягнуті, стукають у двері спалень дівчат, вітають їх зі святом, галантно супроводжують до умивальників і запрошують на зарядку.

У цей час на спортивній площадці замість зарядки (ще один сюрприз) проводиться дискотека зі спеціально підібраними мелодіями. На ранковій лінійці дівчат вітає Дон Кіхот, який виїжджає на коні і зачитує вітальну грамоту наступного змісту:

*О рыцари! Потоклом слов нежнейших
Пришли подруг своих почтить сегодня.
Пусть этот день запомнится навеки
И вам, и нам, и шефам с профсоюза.
Кто в трудную минуту нас поддержит?
Кто хрупкое плечо свое подставит?
Чтоб на него могли мы опереться и не упасть,*

*А коль упасть, то встать, подобно мужу – не ребенку,
Чей день сегодня отмечаем мы столь торжественно и свято?
Конечно же прекрасных наших фей,
Которые заморских Дульсиной милей для рыцаря любого.
Так приклоним колени пред ними,
(вся чоловіча половина табору опускається на коліно),*

*Красивыми, родными, дорогими.
Что вечно будем вас любить, клянемся!
Клянемся!
Зимой весну всегда дарить, клянемся!
Клянемся!
Вас на руках всегда носить, клянемся!
Клянемся!
Вас через лужи вброд таскать, клянемся!
Клянемся!
В обед компот свой отдавать, клянемся!
Клянемся! (незадоволено)
И в знак любви, почета, уваженья
Ромашку эту в дар от нас примите!*

(Виносять велику ромашку, в якій на кожній пелюстці написано «любить!»)

Гадайте Вы на ней сколь Вам угодно!

Всегда получите ответ один:

Мы любим Вас, а вы любите нас.

Після привітання розпочинаються головні події свята – конкурси на звання «Міс». Оскільки виховний захід масовий, то в першому турі беруть участь усі дівчата. Перше завдання: написати твір-мініатюру на одну із тем: «Відверто про себе», «Хлопець моїх мрій», «Міс – це лише красуня?..», «Герой мого роману». Після оцінки журі авторки кращих мініатюр проходять у наступний тур конкурсу «Чарівниця» (конкурс на кращу зачіску). Ведучий цитує уривок з міні – твору, у цей час його авторка під тиху мелодію виходить на сцену для демонстрації зачіски. Зачитують кращі уривки мінітворів.

«Відверто про себе»

Мені здається, я була завжди. Я жила у давній Елладі, коли вона була ще досить юною Елладю. Я оголошувала вирок пораненому гладіатору, і в очах мої, очах справжньої римлянки, спалахували жорсткі вогники. Я чекала Ромео на балконі, не знаючи, що він стоїть поряд. Я досі відчуваю дивну свіжість тієї ночі. Тремтлива Ізольда, цнотлива Маргарита, любляча донна Анна – це також я. Мене спалили на вогнищі в Руані, і люди навколо мене були схожими на моторошні маски. Я піднімала народ на повстання в іспанському селищі Фуенто Овехуно. Я боролась на барикадах Парижа. Я досі пам'ятаю холодючі пальці Гарібальді. Я бразильтянка Аніта. І ще – я Фрезі Грант, що біжить по хвилях. Я живу пам'яттю всього людства. Я була завжди. Я буду завжди. І обов'язково дочекаюсь капітана Грея. Але – це секрет.

Інформація, яку отримує педагог з творів, є цінною для подальшого вивчення індивідуальних особливостей та інтересів школярів.

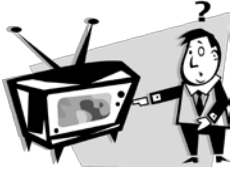
Виявлення естетичних смаків учасниць конкурсу продовжує третій тур конкурсу «У салоні мод», у якому беруть участь переможці попереднього туру. Кожна учасниця демонструє з

відповідним вербальним коментарем обраний нею модний наряд. Переможці цього конкурсу змагаються між собою в наступному турі (приготування і прикрашання салатів з однакової кількості продуктів). Завершується марафон конкурсом «Світ моїх захоплень», у якому проявляється індивідуальність та своєрідність переможниць попередніх турів конкурсу. Визначається п'ятірка кращих. Через кілька днів за подібним сценарієм, але з іншими, не менш цікавими і несподіваними сюрпризами і конкурсами, проводиться день хлопців. Центральне місце серед конкурсів на звання «Містер» займають спортивні конкурси, які виявляють силу, витривалість, гнучкість, швидкість, сміливість. Фінальний конкурс проводиться у день хлопців. Його учасники: п'ятірка кращих дівчат і п'ятірка фіналістів хлопців.

Хлопець вибирає собі пару для парного фінального конкурсу, у якому пари танцюють вальс і розігрують сценку «Освідчення в коханні». За аплодисментами глядачів визначають кращу пару «Міс і Містер». Потім відбувається коронація переможців.

Треба зауважити, що подібна організаційна форма виховання має досить високий коефіцієнт корисної дії, оскільки передбачає проведення конкурсів, які дають змогу виявити саме ті риси, які мають бути притаманними сучасній молоді. Сценарії таких свят приваблюють тим, що вони є масовими, залучають велику кількість школярів, але не є складними щодо підготовки й проведення, у них все чітко окреслено. З іншого боку, вони приваблюють школярів, бо є цікавими, веселими, змістовними, інтригуючими і розважальними.

Останній сюрприз дня дівчат гумористичний концерт «У програмі одні хлопці», який розпочинає хор хлопців, родзинкою якого є його репертуар, контрастний за формою і змістом: зовні все серйозно, академічно, хлопці одягнуті у форму хористів, організовані, підтягнуті, з серйозними обличчями, а зміст усіх мелодій – гумористичний.

Перегляньте виступ цього цікавого хору, який можна адаптувати до умов школи (4.3.3).

А в день хлопців після коронації переможців дівчата пропонують сюрприз – «Бал при свічках».

Романтична обстановка. Звучать лише ліричні мелодії, лише вальси. Від часу до часу хтось із учасників підходить до мікрофону і читає інтимну лірику. Столики можуть бути розставлені як у приміщенні, так і між деревами на свіжому повітрі, що ще більшою мірою сприяє романтичній атмосфері.

? Ознайомтесь ще раз зі сценаріями запропонованих виховних заходів, проаналізуйте логіку їх розвитку, прогляньте відеофрагменти, які ілюструють їх зміст, і визначте умови, які забезпечують їх ефективність.

? Ознайомтесь зі сценарієм літературно-музичної композиції «Як любити дітей», перегляньте її відеOVERСІЮ (див. Д.1.) і визначте умови, які забезпечують її ефективність.

Завдання і запитання для самоконтролю

- Назвіть типові недоліки організації виховної роботи в сучасній школі.
- Які закономірності виховання потрібно враховувати для забезпечення ефективності виховної роботи?
- На які принципи виховання потрібно опиратись для забезпечення результативності виховання?
- Які психологічні механізми треба враховувати у виховній діяльності вчителя фізичної культури?
- Дайте порівняльний аналіз основних моделей виховання.
- Від чого залежить вибір оптимальних методів та прийомів педагогічної взаємодії?
- Застосування яких прийомів виховної взаємодії підсилює ефективність виховного впливу?

Тести

1. *Виберіть принципи, які не є принципами виховання:*

- а) науковості;
- б) емоційності;
- в) наочності;
- г) опори на позитивне.
- д) поєднання поваги з вимогливістю;

2. *Виберіть принцип, який є одночасно принципом виховання і принципом навчання:*

- а) враховування вікових та індивідуальних особливостей;
- б) опора на позитивне;
- в) поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи та самодіяльності учнів.

3. *Виберіть заохочувальні прийоми педагогічної взаємодії:*

- а) опосередкування;
- б) обхідний рух;
- в) удавана байдужість;
- г) удавана недовіра;
- д) залучення до цікавої діяльності;
- ж) збудження тривоги про майбутнє покарання.

4. *Приєм педагогічної взаємодії, який застосовується, щоб заохотити зусилля невстигаючого учня:*

- а) обхідний рух;
- б) фланговий підхід;
- в) організація успіху в навчанні;
- г) опосередкування.

5. *Яка з названих моделей виховання створює значно сприятливіші умови для стимулювання активності вихованця, розвитку його самостійності та ініціативи:*

- а) директивна;
- б) маніпулятивна?

6. *З позиції якої моделі вихованець виступає суб'єктом власного розвитку, а вихователь стимулює його самостійність, враховуючи внутрішній потенціал та життєвий досвід вихованця:*

- а) директивної;
- б) маніпулятивної;
- в) сприяння;
- г) невторчання?

7. *«Хто хоче виправити недоліки людини, повинен шукати її достоїнства, хоча б потенційні, ті її властивості, що можуть бути перетворені на достоїнства при належному спрямуванні наявних у неї»*

сил», - писав Л. Рубінштейн. Сутність якого принципу виховання розкриває цей вислів?

8. Досвідчений вчитель фізичної культури надмірно опікував вихованців, не даючи їм проявляти ініціативу, що стримувало розвиток їхньої самостійності. Учитель фізичної культури – початківець, навпаки, давав повну свободу вихованцям, що призвело до хаосу та погіршення дисципліни. Який принцип виховання порушували обидва вчителі фізичної культури?

9. Який принцип виховання вимагає від учителя ставитися доброзичливо до всіх вихованців: слухняних і неслухняних, працюючих і ледачкуватих, відмінників і відстаючих?

10. Яким правилом доцільно керуватися у вихованні дітей-флегматиків:

- а) ні хвилини спокою;
- б) довіряй, але перевіряй;
- в) не підганяй;
- г) не нашкодь?

11. Виберіть ознаки ефективного заохочення:

- а) учні заохочуються з урахуванням докладених ними зусиль;
- б) здійснюється несподівано для учнів, без попередніх обіцянок;
- в) завчасно обіцяється учням, щоб спонукати їх до певної поведінки;
- г) учня заохочують загальною, а не за конкретні досягнення;
- д) супроводжується поясненням, що саме вартує заохочення;
- ж) досягнення учня оцінюють шляхом зіставлення їх з успіхами інших учнів;
- з) учнів заохочують незалежно від докладених ними зусиль;
- е) учитель порівнює минулі і теперішні досягнення учнів.

12. Який принцип виховання вимагає прийняття вихованця таким, яким він є, передбачаючи засудження негативної поведінки («не ти поганий, а ти вчинив погано»)?

31. Який принцип виховання вимагає, щоб усі особи, суспільні інститути, причетні до виховання, висували до вихованців однакові погоджені вимоги:

- а) систематичність і наступність виховання;
- б) безумовне позитивне ставлення до особистості;
- в) поєднання поваги з вимогливістю до вихованця;
- г) єдність і послідовність виховних впливів;
- д) поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи і самодіяльності вихованців?

14. Який принцип виховання вимагає, щоб вихователь поступово зменшував міру свого втручання в поведінку дітей, розвиваючи у них відповідальність за власні дії:

- а) опора на позитивне в дитині;
- б) безумовне позитивне ставлення до особистості;
- в) поєднання поваги з розумною вимогливістю до вихованця;
- г) єдність і послідовність виховних впливів;
- д) поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи і самодіяльності вихованців?

15. Яке з поданих нижче правил заохочення є правильним:

- а) треба порівнювати колишні і теперішні досягнення учня;
- б) досягнення учня варто оцінювати, зіставляючи їх з успіхами інших учнів;
- в) учнів треба заохочувати незалежно від докладених ними зусиль;
- г) учнів треба заохочувати загалом, а не за конкретні досягнення?

16. Яке з поданих правил заохочення є помилковим:

- а) варто порівнювати колишні і теперішні досягнення учня;
- б) учнів треба заохочувати загалом, а не за конкретні досягнення;
- в) учнів варто заохочувати з урахуванням докладених ними зусиль;
- г) треба пояснювати учням, що саме в їхній поведінці вартує заохочення?

17. Порушення якого принципу виховання може призвести до прихованого або відкритого опору вихованців впливам педагога:

- а) систематичність і наступність виховання;
- б) прихованість виховних впливів;

- в) емоційність виховання;
- г) єдність і послідовність виховних впливів?

18. Сутність якого принципу виховання виражають слова В.О.Сухомлинського: "Виховання – це не усунення недоліків, а зміцнення в дитині всього найкращого. У такому разі і недоліки усуваються самі собою, їх витісняють бурхливі паростки досягнень":

- а) принцип опори на позитивне в дитині;
- б) принцип поєднання поваги з вимогливістю;
- в) принцип єдності та послідовності виховних впливів;
- г) принцип систематичності та наступності виховання?

Практичне заняття № 2

Шляхи підвищення ефективності виховної роботи в сучасній школі

I. Обговорення питань:

1. Типові недоліки організації виховної роботи в сучасній школі.
2. Опора вчителя фізичної культури на закономірності та принципи виховання при організації виховної роботи.
3. Врахування психологічних механізмів виховання у виховній діяльності.
4. Вибір оптимальних форм та методів виховання.
5. Прихованість виховних впливів як важлива умова ефективності виховання.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. відеоситуації до практичного заняття №2: 2.П.)

III. Індивідуальні завдання:

- Чому і які закономірності виховання треба врахувати для забезпечення ефективності виховання?
- З'ясуйте, у чому полягає роль принципів виховання для забезпечення його результативності?
- Роль вчителя фізичної культури в забезпеченні ефективності виховних впливів.

- Умови ефективного переконування.
- Умови ефективного заохочення до позитивної поведінки.
- Особливості прихованого впливу як важливої умови ефективного виховання.
- Комунікативне забезпечення прийомів виховної взаємодії.

Література

1. Бех І. Д. Педагогіка успіху: виховні втрати та їх подолання /І. Д. Бех // Світ виховання. – 2008 .– №5. – С.6-12
2. Крупинин А. Л. Эффективный учитель /А. Л. Крупинин, И. М. Крохина – Ростов-на-Дону, 2009. – 480 с.
3. Педагогіка: Навчальний посібник /В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 5-е вид., випр. і доп. – Вінниця: Видавн. ТОВ фірма «Планер», 2012. – 400с.
4. Слуцкий В. И. Экспериментальная педагогика или как управлять поведением человека: Кн. для учителя /В. И. Слуцкий – М.: Просвещение, 1992. – 159 с.
5. Сухомлинский В. А. Сто порад вчителю /В. А. Сухомлинський// Вибрані твори в п'яти томах. Т.2 – К.: Радянська школа, 1976. – С.419-657
6. Таранов П. С. Приёмы влияния на людей/ П. С. Таранов. – Симферополь: Таврия, 1997. – 459 с.
7. Шейнов В. П. Искусство убеждать / В. П. Шейнов. – М.: Приор, 2001. – 301 с.
8. Щуркова Н. Новые формы воспитательной работы /Н. Щуркова //Воспитание школьников. – 1995. - №3. – С.10 - 12; №6. – С. 5-10

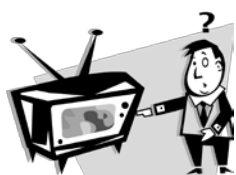
ТЕМА 5. РОБОТА З БАТЬКАМИ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Успіх, як початківця так і досвідченого вчителя, значною мірою залежить від того, чи зуміють вони зробити батьків своїми однодумцями...

(О. Я. Савченко)

Форма викладу матеріалу: запитання і відповіді. Ознайомленню з блоками інформації з цієї теми передують перегляд відеофрагментів, які відображають певну проблему, пов'язану з сімейним вихованням. Здійснюючи пошук шляхів розв'язання проблеми, звертайтеся до блоку інформації, яка є логічним продовженням попередніх відеофрагментів і в якій ви знайдете відповіді на питання, поставлені перед їхнім переглядом.

5.1. Залучення батьків до виховання школярів як важлива функція виховної діяльності вчителя фізичної культури

Уважно перегляньте відеоситуації 5.1.1.;5.1.2. та сформулюйте проблеми, відображені в них, подумайте над шляхами їх розв'язання. Які шляхи розв'язання поставлених проблем пропонуються у першому блоці інформації з цієї теми?

Блок №1

Запитання: У чому полягає роль взаємодії педагогів з батьками у вихованні школярів?

Відповідь: Результативність виховання значно мірою залежить не тільки від узгодженості виховних впливів з боку різних суб'єктів виховання окремо в школі і окремо в сім'ї, а й від узгодженості педагогів з батьками. Якщо такої узгодженості немає, що й учень, приходячи зі школи, може отримувати абсолютно протилежні уроки виховання у сім'ї. Унаслідок цього коефіцієнт

корисної дії зусиль педагогів стає досить низьким, оскільки важко зруйнувати ті хибні переконання, які формують батьки.

П'ятикласник Володя живе в забезпеченій сім'ї, носить дорогий імпортований одяг і таке ж взуття, постійно має чималі кишенькові гроші, гордиться дорогим мобільним телефоном. Він тримається самовпевнено і зарозуміло. Інші діти заздять йому, запобігають перед ним. Ярослава Федорівна спробувала з цього приводу поговорити з батьками, але батьки в один голос заявили: «Це наше право. Ми живемо заможнo, любимо сина і нічого для нього не шкодуємо».

Зрозуміло, що при таких кардинально протилежних позиціях позитивних результатів у вихованні не варто очікувати.

Запитання: Як реалізувати виховний потенціал форм взаємодії педагогів і батьків у вихованні дітей?

Відповідь: Головним показником ефективної взаємодії вчителя з батьками є не кількість організованих і проведених індивідуальних, групових і колективних форм взаємодії з батьками, а їхня якість, яка залежить від багатьох чинників. Деякі з них часто залишаються поза нашою увагою, знижуючи результативність названих вище форм.

- Індивідуальні форми роботи (бесіди, консультації, відвідування батьків вдома) **мають** бути спрямовані не лише на вирішення оперативних питань, а – на реалізацію стратегічних цілей, досягнення яких створює сприятливі умови для розв'язання поточних проблем: встановити взаємний контакт, з'ясувати сутність педагогічної позиції сім'ї, виявити можливості залучення батьків до виховної роботи з учнями класу.

- Індивідуальні форми роботи з батьками **не мають** бути організовані для того, щоб покарати дитину, щоб засудити виховні методи батьків, спровокувати дорослих на репресивні способи впливу на школярів.

- Під час організації групових і колективних форм взаємодії з батьками, зокрема батьківських зборів, педагогу **доцільно:**

- ✓ говорити про проблему, а не про конкретного учня;

- ✓ знайти позитивне в дитині і сказати декілька теплих слів про кожного учня;
- ✓ вказати на позитивні зміни, які відбулися після останніх зборів, і проблеми, які так і залишились не розв'язаними;
- ✓ називати батьків на ім'я й побатькові, а не «мати Іванова»;
- ✓ чітко і конструктивно визначити проблеми, які потрібно розв'язати разом з батьками;
- ✓ запрошувати батьків на уроки, залучати їх до підготовки й проведення виховних заходів.

• Щоб уникнути проблеми при організації колективних форм взаємодії з батьками та запобігти зниженню їхньої ефективності, педагогу **недоцільно**:

- ✓ говорити про недоліки в навчанні або публічно хвалити окремих учнів;
- ✓ робити зауваження батькам стосовно поведінки або навчання їхніх дітей;
- ✓ дорікати батькам за невідвідування класних зборів;
- ✓ замість звертання до батьків за порадою, з проханням, давати їм вказівки.

5.2. Підвищення педагогічної культури батьків як важлива умова ефективного виховання

Фрагмент роздумів батька про одну з проблем сімейного виховання.

Хочу бути хорошим батьком, хорошим вихователем, душевно готовий. Можу займатись з ними годинами. Але нічого не знаю в педагогічному плані. Як дефіцит повітря, відчуваю дефіцит педагогічних знань. Дивовижний феномен: бути батьком – найвідповідальніша справа, але цьому не вчать, «батьківство», по суті, віддано чуттєвому досвіду та інтуїції. Гостро відчуваю дефіцит спеціальних знань, навичок...

Запитання: Яку роль відіграє педагогічна культура батьків у забезпеченні результативності сімейного виховання?

Відповідь: За наявності педагогічної культури, яка містить, окрім культури поведінки батьків, культури спілкування, насамперед (як основу педагогічної культури), психолого-педагогічні знання та вміння, які забезпечують *педагогічну грамотність* їх дій. Наприклад, знання та розуміння сутності принципу прихованості виховних впливів зупинить батька чи матір від повчань та нотацій у підлітковому віці, оскільки вони знатимуть, що така «лобова атака» (прямий вплив) може наштовхнутись на опір і нашкодити; знання причин конфліктів між батьками та дітьми допоможуть, спрогнозувавши негативні наслідки певних дій, вчасно від них відмовитись, щоб попередити конфлікт; знання умов ефективного переконування допоможуть проникнути у внутрішній план особистості сина чи дочки і змінити погляди на життя. Знання і розуміння сутності принципу безумовного позитивного ставлення до дитини допоможе в ситуаціях, коли потрібно посварити дитину, сварити не дитину, а її поведінку (*я тебе люблю як сина, але те, що ти зробив, мені не подобається, і я тебе повинна покарати, щоб ти усвідомив негатив своєї поведінки*).

У поданих нижче ситуаціях з сімейного виховання йдеться про те, як прийом удаваної байдужості (а подібним прийомом чомусь не приділяють належної уваги навіть педагоги) досить доречно був використаний у сімейному вихованні і «влучив у десятку». І в першому, і в другому випадках володіння гальмівними прийомами виховного впливу, які свідчать про наявність одного з важливих компонентів педагогічної культури батьків, забезпечує блискучу результативність їхніх дій.

Автор сучасних детективних романів О. Мариніна в детективі «За все треба платити» описує цікаву ситуацію сімейного виховання з використанням прийому вдаваної байдужості, який застосовується у комплексі з іншими прийомами.

Мати поставила перед трьома маленькими дітьми вечерю на кухні, а сама пішла в кімнату розмовляти з приватним детективом.

На кухні щось грюкнуло, і згодом почувся і вереск. Мати здригнулась, але не зрушила з місця. Після невеличкої паузи почувся нестриманий плач.

- І Ви не поглянете, що там сталося? – здивувався детектив.

- Я і так знаю: з підвіконня впала праска. Знову Світланка метушилась і крутилась, от і зачепила її ліктем. Це в нас трапляється майже щодня.

- Але ж вона плаче. Раптом забилась.

- Якби вона вдарилась, вона б не так плакала. Я своїх спиногризів знаю. Це вона злякалась. Нічого-нічого, нехай звикає, що є ситуації, з яких потрібно вміти знаходити вихід самотійно, без сторонньої допомоги. Ви запитуйте, будь – ласка, не звертайте на це уваги.

Невдовзі на порозі кімнати з'явилась жива білява лялька з заплаканими очима.

- Коли прийде тато? – вимогливо запитала лялька.

- Батько прийде вранці, він на чергуванні, – байдуже відповіла господиня. – А що трапилось? Навіщо тобі тато?

- Він мене пожаліє, – сердито заявила лялька на ім'я Світлана. – Я плачу, плачу, а ти не йдеш.

- Гаразд, дитинко, ти поплач до ранку, а там і батько повернеться з чергування. Йди, будь ласка, до столу і все доїж. І прослідкуй, щоб Павлик не зачіпав кетчуп.

Маневр відволікання від особистих страждань було проведено спритно і непомітно. Необхідної частки жалю дитина не отримала, проте їй в руки дали зброю, яка дозволила усвідомити власну значущість – право контролю над старшим братом, роль помічниці матері. Вона вмить повеселішала і підскоком побігла назад в кухню з радісним криком: «Павлику, не смій чіпати кетчуп, мама тобі не дозволяє!»

Наступна ситуація є типовою в сім'ї під час сніданку. У ній знову ж стає в пригоді прийом виховного впливу – удавана байдужість, засвідчуючи про рівень педагогічної культури матері.

- Я не хочу їсти, – каже дитина
- Ну з'їж ще це.... – наполягає мати.
- І цього не хочу...
- Хоч чаю випий...
- І чаю не хочу!
- І як же ти будеш займатися? Це просто не можливо.

Починається «вистава», у якій ролі відпрацьовані: стражденна мати та дитина – переможець. Зауважте, що більше наполягає мати, то сильніше чине опір дитина. Про те, що дитина входить у роль і навіть отримує певну егоїстичну насолоду від умовлянь, свідчить багато що.

Наступного ранку мати змінює систему спілкування у звичній ранковій ситуації. Зараз вона відбудеться іншим чином.

Сніданок був на столі, але Ганна Іванівна не пропонувала дочці сісти. Ася вертілася на кухні і не наважувалась сісти до столу: незвично, не було умовлянь матері, причитань.

- Ма, – капризно протягнула Ася, – а що їсти?

- Все на столі, – сказала мати, і не підійшла до дочки. Ася ковирнула виделкою кашу:

- А чай солодкий? – не вгамовувалась Ася.

- Спробуй...

Обурена поведінкою матері, Ася встала з-за столу і, не попрощавшись, пішла ображена.

Ввечері вона жалілася матері:

- У мене на всіх уроках болів живіт і паморочилась голівка. Я нічого на уроках не могла зрозуміти...

- Ну? – здивувалась мати.

- Що «ну»? – обурилась дівчина, точно кажучи: «Дочка йде до школи голодна, а ти нукаєш...»

- А чого б це животику боліти? – запитала мати.

- А що я їла вранці? Ковток чаю – і все.

- Наступного ранку ситуація повторилась. Мати ласкаво сказала дочці: «Поснідай добре, щоб знову живіт не болів».

І вийшла з кімнати. Того ранку Ася вперше баз нагадувань поснідала як треба, прибрала після себе посуд і мовчки пішла до школи.

Запитання: У чому роль культури спілкування як складової педагогічної культури батьків?

Відповідь: Культура спілкування допомагає забезпечити душевний та духовний контакт з дітьми. А духовна єдність, на думку С. Соловейчика, перша і остання перевірка, чи правильним є виховання. Ті діти, у яких немає душевних і духовних контактів з батьками – важкі діти. А важкі батьки – ті, хто не вміє і не хоче забезпечувати такі контакти, кого дратує сама ідея рівності з дітьми. Про відсутність культури спілкування свідчить безтактність батьків:

- *Ти що, не чуєш?*
- *Ти що, глухий? Оглух?!*
- *Я до кого звертаюсь?*
- *Я що, стіні говорю?*
- *Я до тебе говорю чи ні?*
- *Скільки разів тобі говорити?*
- *Скільки тобі повторювати?*
- *Мені набридло тобі повторювати одне і те ж!*
- *Ти що, язик проковтнув?*
- *Всі люди як люди, а ти?*
- *Ти такий самий, як твій батько!*

Для контрасту звернемося до ситуації, у якій високий рівень педагогічної культури і культури спілкування, зокрема загальний світогляд, стриманість і почуття міри допомогли батькові вплинути на сина в критичній ситуації.

Сергій закохався в Клаву ще в дитячому садку. Їй подобалися лідери, і він намагався в усьому бути першим: прекрасний спортсмен, переможець олімпіад, гарно одягається, краще за всіх танцює... Сергій і Клава завжди вдвох. Але між ними несподівано з'являється третій — новенький. Як ніж в серце Сергія, пролунало Клавине: «Набрид!» Клава ж серйозні наміри Сергія: «Можеш не хвилюватися: від завтра ти мене взагалі не побачиш...» — сприйняла за жарт.

...І ось Сергій повільно видирається на схил стрімкої кручі. Крок, ще один... Вдома вже залишена та страшна записка, що дала назву

фільмові: «У моїй смерті прошу звинувачувати Клаву К.». А внизу — ріка: штовхни лише — і камінець летить у прірву.

Удома чекає на сина батько, щохвилини зростає на серці тривога. Ось він відкриває портфель і знаходить записку великими літерами: «Прошу в моїй смерті...»

І саме тоді у дверях з'являється Сергій.

Що сказати синові? Почати з нотацій, повчань? Ні. Батько, відчуваючи, що хлопцеві важко, що потрібно допомогти Сергію віднайти душевну рівновагу, обирає інший спосіб.

? Спробуйте, увійшовши в роль батька, показати, якою може бути оптимальна модель його спілкування з сином?

? А як би за таких обставин повівся Ваш батько?

На німе питання батька: «Синку, поясни — я зрозумію» — Сергій відповів допитливим поглядом: «Що ж мені робити, тату? Адже я не можу без неї!» І тоді батько порадив:

– Страждай.

– А я не вмію.

Батько невблаганний:

– Страждай. А ти скиглиш, як у банальних романсах... От послухай:

Нет, ты мне совсем не дорогая:

Милые такими не бывают.

От тоски себя оберегая,

Зубы сжав, их молча забывают...

– Чий це вірш, батьку?

– Та так, одного гарного поета...

А вранці Сергій прийшов до школи. Всі помітили, що він став дорослішим, стриманішим, серйознішим.

Запитання: Які цінні ідеї можуть бути запозичені сучасними батьками в А.С. Макаренка для підвищення рівня педагогічної культури?

Відповідь: А. С. Макаренко давав батькам цінні поради, які не втратили своєї актуальності і сьогодні. Не випадково, ЮНЕСКО визнало цього педагога кращим педагогом ХХ сторіччя, а його «Педагогічну поему» — кращим художнім твором про виховання.

Акцентуємо увагу, насамперед, на ідеях Макаренка, пов'язаних з батьківським авторитетом, оскільки авторитет батьків – найвагоміший чинник успішного виховання. Особливо цінним є його застереження: «Треба відрізнити справжній авторитет від авторитету фальшивого, що побудований на штучних принципах і полягає у забезпеченні слухняності будь – якими засобами».

Запитання: Від яких видів фальшивого авторитету застерігає А. С. Макаренко навіть і сучасних батьків?

Відповідь: Досить поширеним у сучасних умовах є *авторитет підкупу*, який Макаренко називає найбільш аморальним видом авторитету. Сутність його в тому, що слухняність, добре ставлення до батьків, гарне навчання купується подарунками та спокусливими обіцянками. Його аморальність у тому, що підкуп спрямовує поведінку дитини лише на зовнішній стимул. Зникає стимул – зникає слухняність, добре ставлення до батьків, старанність у навчанні. Інакше кажучи, поведінка в дитини є позитивною тільки зовні, а внутрішньо приховує в собі лише бажання отримати подарунок або домогтись виконання даної батьками обіцянки.

При такому підході часто позитивна поведінка дітей стає поведінкою на угоду батькам і набуває ситуативного характеру.

Авторитет доброти, коли діти *задобрюються* ласкавими словами, поступливістю, лагідністю, поцілунками, вседозволеністю, аби був сімейний мир, аби було все гаразд, аби нічим не дратувати дитину. Цей вид авторитету А. С. Макаренко називає найнерозумнішим, оскільки, по-перше, така батьківська поступливість породжує все нові й нові бажання дитини, вимоги, примхи, яких батьки вже неспроможні зупинити; по-друге, у такій сім'ї діти починають командувати батьками; по-третє, якщо батьки захочуть чинити опір такій поведінці, він вже буде запізнілим і марним, тому що важко подолати те, що стає

звичкою і набуває хронічного характеру. Про негативні наслідки такого виду авторитету свідчить один з листів В. О. Сухомлинського до сина (розділ другий книги «Батьківська педагогіка», що має назву «Батьківський авторитет»).

Виховала мати двох синів. Один з них загинув, другий, Андрій, повернувся зі служби живим і здоровим. Привіз кілька чемоданів «трофейного» добра. Не відкривав чемоданів у материнській хаті. А хата материнська тісною стала Андрієві, вирішив він нову будувати. Вибрав місце в глухому кінці села, від степу. Звів цегляний будинок, покрит цинком. Це було великою рідкістю в ті роки. Одружився, зажила молода пара заможнo. Але страшним здавалося людям щастя цієї сім'ї. Ні люди до них, ні вони до людей.

А в Христини хата розвалювалась. Попросила сина: «Відремонтуй дах». Син відповів: «Своїх турбот вистачає, думай про свою хату сама». Заплакала мати. «Це ще не горе - хата, - думала Христина, - було б здоров'я...» Але ось прийшло і справжнє горе: захворіла Андрієва мати, не може встати з ліжка. Паралізувало руку й ногу. Прийшли до Андрія материні сусіди, кажуть: «Є в тебе совість, Андрію? Мати з ліжка не може встати, потрібен догляд постійний за нею». Пообіцяв син провідати матір і не провідав. Стали сусіди доглядати хвору стару.

Минуло півроку. Рік минув. Здоров'я Христини не поліпшувалося. А син так жодного разу й не прийшов до неї. Пішла чутка селом: син відмовився від матері. Назвали люди Андрія безсердечним, а потім і ще виразнішим словом – скотиною.

У грозову весняну ніч загорілася одна покинута хата від блискавки. У ту саму ніч померла Андрієва мати. Прийшов син з дружиною на похорон, видавив сльозу, намагався бути таким, якими бувають сини перед смертним одром матерів. Намагався щось робити, але якось так виходило, що все, що треба було зробити, хтось уже зробив. Склали сусіди материн одяг, що залишився, зв'язали у вузол. Поніс Андрій вузол додому, провели його люди поглядом, повним здивування й обурення.

Люди обходили Андрія десятою дорогою, не віталися з ним. Жах охоплював душу безсердечної людини: немає карі, страшнішої за

самотність. Страшно стало Андрієві виходити з хати, лягав спати він із заходом сонця.

Покинула дружина Андрія, залишився він сам. Пішли чутки селом: щось сталося з Андрієм, чи не збожеволів: заріс, як пустельник, не голиться, не вмивається. Не здивувались люди, почувши нову звістку: повісився Андрій на стовпі, що зберігся на одному попелищі. Згадували люди життя цієї нещасної матері: усі сили свого серця вкладала мати в улюбленого синочка, у золотко своє, як казала вона, в Андрійка, ночей недосипала.

Виростав Андрійко здоровим і життєрадісним, мати душі в ньому не чула і найбільше була стурбована тим, щоб ніщо тривожне не торкнулося його серця, щоб жодна негода не затьмарила його безтурботного дитинства. Якось восени почастувала Христина Андрійка смаженими в сметані грибами. Страва до того сподобалася Андрійкові, що кожного дня він просив грибів із сметаною. А грибів поблизу все менше й менше залишалось, і доводилось ходити Христині в ліс верст за двадцять.

Одного разу мати порізала ногу, ледве додому дійшла. Але, скріпивши серце, навіть виду не подала, що нещастя сталося: хіба можна, щоб в Андрійка настрій зіпсувався? «Навіщо йому знати, що у світі є горе?» – так завжди казала Христина, коли хотіла закрити дитячі очі на що-небудь сумне. Так і цього разу. Перев'язала сьак-так поранену ногу, пішла до сусідки. Щодня приносила сусідка кошик грибів, а мати давала їй за це свої вишивані сорочки. Так і не дізнався Андрійко, що з матір'ю трапилася біда. Серце його жило тільки радощами і втіхами. Брав у людей і нічого не давав людям – ось чому і виріс він людиною з кам'яним серцем.

Авторитет дружби. Звучить позитивно, оскільки відображає демократичність стосунків між батьками й дітьми. Однак Макаренко застерігав від такого виду батьківського авторитету, тому що вважав однією з найважливіших умов ефективного виховання – вимогливість. Доброта без вимогливості, дружба без вимогливості породжують безвідповідальність, а значить – досить низький коефіцієнт корисної дії виховання. «Якщо дружба, – зауважує Макаренко, – досягає крайніх меж,

виховання припиняється або починається протилежний процес: діти починають виховувати батьків». Вам доводилось спостерігати сцени, коли діти сміються з батьків, грубо їх обривають, повчають, не реагують на їхні вимоги? Макаренко вважав це плодами авторитету дружби. Може вона й мала місце на початку у взаєминах між батьками й дітьми, однак за відсутності вимогливості вона повільно зникала.

Авторитет резонерства. Батьки, які стоять на цих позиціях, упевнені, що педагогічна мудрість полягає в повчанні та моралізуванні. Однак нескінченні повчання, часті повчальні розмови, нотації якраз і свідчать про відсутність педагогічної культури, оскільки викликають внутрішній опір у дітей. А. С. Макаренко зауважує, що постійні «розглагольствування» батьків, постійне їхнє пиляння й балакучість проходять, як правило, повз свідомість дітей, а, отже, безслідно.

Авторитет любові. Невже у цьому красивому словосполученні може приховуватись якась небезпека? Чому авторитет любові Макаренко називає найпоширенішим видом фальшивого авторитету, до того ж досить небезпечним видом?

Спробуємо виокремити його головні ознаки й оцінити в контексті сімейного виховання сьогодні.

- Щоб заслужити любов дітей, батьки на кожному кроці демонструють дітям власну батьківську любов, виражаючи її в ніжних словах, нескінченних поцілунках, пестошах. У гонитві за дитячою любов'ю вони нерідко втрачають почуття міри і буквально занурюються в море сентиментальності.

- Дітям неважко здогадатись, чого від них хочуть, і вони починають вибудовувати стратегію і тактику своєї поведінки з батьками, які часто засліплені і не помічають прихованих намірів дітей: тата і маму можна як завгодно обдурити, тільки робити це треба з ніжним виразом обличчя, надягнувши маску показних почуттів. А якщо хочеш залякати батьків – надуйся і покажи, що твоя любов минає.

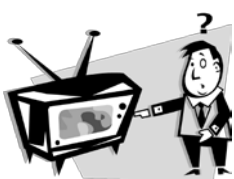

- Така позиція батьків часто призводить до того, що щира дитяча любов пізніше набуває показного характеру, переходить у лицемірство: любов до батьків не зникає, але поступово набуває раціонального характеру.

- Така любов нерідко розповсюджується і на оточуючих. «Змалку дитина починає розуміти, що до людей можна підлещуватись... без ніякої любові, а з холодним і цинічним розрахунком» (А. С. Макаренко).

Найстрашніший вид авторитету, на думку А. С. Макаренка, – **авторитет придушення**. Якщо доводилось вам бачити батька, який завжди сердиться, нестриманий, за кожну провину карає, демонструє грубість – то це і є авторитет придушення. Його негативні наслідки, по-перше, у тому, що така жорстокість присвоюється дітьми, які в подальшому намагаються мстити за своє придушене дитинство; по-друге, діти, які виховуються в атмосфері постійного страху, як правило, стають безвольними, затурканими або ж подібними до такого батька самодурами.

Ми звернулись до видів авторитету, які є досить поширеними в сучасних сім'ях. Якщо ви почуєте запитання: які причини проблем, що виникають у стосунках батьків з дітьми є найтипівішими? – сформулюйте свою відповідь на підставі поданої інформації. Спочатку порекомендуйте батькам визначити позицію, яку вони займають у вихованні дітей, або ж вид батьківського авторитету. Лише після встановленого діагнозу приступайте до лікування хвороби, тобто усунення проблем сімейного виховання.

Уважно перегляньте відеоситуації 5.2.1.; 5.2.2.; 5.2.3. і визначте вид батьківського авторитету та його негативні наслідки. Яка поведінка батьків у цих ситуаціях була б педагогічно доцільною?

Запитання: Сформулюйте на підставі переглянутих відео-ситуацій типові помилки сімейного виховання та продовжте

їхній ряд на основі ваших власних спостережень. Порівняйте їх з поданими вище недоліками сімейного виховання.

Відповідь: На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем сімейного виховання та його практики можна виділити такі найтипівіші недоліки сімейного виховання:

- Дефіцит спілкування батьків з дітьми та нерозуміння батьками внутрішнього світу, потреб та інтересів дитини.

- Надмірна опіка, звільнення від найменших труднощів та потурання бажанням дитини («хочу!» – на, «бажаю» – отримуй бажане, а педагогічно мудро: хочу, бажаю – доклади зусилля, попрацюй, тоді отримаєш). Шляхом виправлення цього недоліку є переконання дитини в тому, що між бажанням і його задоволенням завжди повинно бути зусилля, напруження.

- Взаємна незгодженість між суб'єктами сімейного виховання та непослідовність у поведінці батьків (сьогодні поступитись, а завтра насваритись за одну і ту саму поведінку).

- Незгодженість дій сім'ї і школи. Тоді, коли виховання в сім'ї суперечить вихованню в школі, у дітей формується недовіра до слів та дій педагога, що стає перешкодою для формування позитивної поведінки та виправлення недоліків.

- Безсистемність у вихованні дітей стає перешкодою для формування досвіду позитивної поведінки, оскільки безсистемне виховання, будучи епізодичним та хаотичним, не сприяє закріпленню позитивного в поведінці.

- Надмірний контроль за поведінкою дітей формує спочатку внутрішню озлобленість, яка з дорослішанням проявляється у її зовнішніх формах, зокрема в неприхованому опорі, навіть у бунті.

- Використання каральних методів виховання, особливо звернення до фізичних покарань. Такі методи шкідливі тому, що послаблюють чутливість, діти звикають боятися і ненавидіти. Окрім цього, їх часте застосування призводить ще до одного

досить негативного наслідку, про який засвідчував ще в часи середньовіччя відомий експеримент Авіценни. *Двох ягнят він помістив у однакові клітки, годував їх і піклувався про них також однаково. Проте одне ягнятко росло кволим, несмілим, подавленим, а друге розвивалось цілком здоровим, життєрадісним, з прекрасним апетитом. Чому? А тому, що першому ягнятці з його клітки було видно вовка, який сидів у сусідній клітці, а друге ягня цього не бачило.*

- Батьки не надають значення тому, що приклад батьків та моральний клімат у сім'ї – більш ефективний фактор впливу на моделювання поведінки, ціннісних орієнтацій, переконань та поглядів дітей, ніж вказівки та повчання.

5.3. Врахування батьками психологічних механізмів виховання як шляхів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості

Запитання: Навіщо батькам знати про психологічні механізми виховання?

Відповідь: Виховна діяльність педагога, зокрема вчителя фізичної культури, яка наділена своїми специфічними особливостями, не може успішно здійснюватись без урахування психологічних механізмів виховання, оскільки вони є шляхами розвитку переконань, поглядів, моральних цінностей.

Знаючи їх, педагог, по-перше, буде розуміти, якими шляхами може формуватись мотиваційно-ціннісна сфера особистості, тобто «наповнюватись» моральними рисами, поглядами, переконаннями; по-друге, знаючи психологічні механізми, зможе використовувати їх для створення більш сприятливих умов для ефективного виховання; по-третє, залежно від дії того чи того психологічного механізму, коригувати свою діяльність, спрямовану на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості вихованця; по-четверте, надати консультаційну і реальну допомогу батькам в організації сімейного виховання, ефективність якого також зумовлюється врахуванням психологічних механізмів виховання. Для переконливості

звернемось до деяких конкретних прикладів, які дають відповідь на питання: чому в деяких сім'ях, у яких немає спеціально організованих виховних впливів, ростуть виховані діти і не виникає проблем з вихованням.

Запитання: У чому роль психологічного механізму, що лежить в основі типового для сімейного виховання явища, відображеного в поданій ситуації?

Ця коротка розповідь мене вразила. Мій товариш, прекрасна людина, так відповів на питання про його виховання: «Батько мною зовсім не займався. Але коли б я серед ночі не просипався, я бачив щілину світла під дверима його кімнати. Він працював... Ось ця щілина мене і виховувала!»

Другий мій товариш надзвичайно трудолюбивий, готовий завжди прийти на допомогу, коли я запитав, як його виховували, лише посміхнувся: «А мене ніхто не виховував... Батькам було не до мене. Мама – лікар, батько – адвокат, і щоночі будили то маму, то батька – у кого була біда... Може, ці дзвінки у двері виховували?» (С. Соловейчик).

Відповідь: Досить часто багато хороших людей говорять, що їх зовсім не виховували, ними не займались, батькам було ніколи, «я ріс сам по собі». Не виховували, не займались, не звертали уваги – ніколи було, а результат вийшов прекрасний. Само собою вийшло? Ні, очевидно, є якийсь секрет. Як це так виходить, що щілини світла виховують, виховують дзвінки у двері. А, може, існує виховання без виховання. Що це за таке явище? Виховання відбулось, а зусиль з боку вихователів (у цьому випадку, батьків) не було і свідомого прагнення з боку вихованців не було. І цілеспрямованих зусиль сформувавши ті чи ті риси не було, а результат є. А це не що інше, як дія одного із психологічних механізмів виховання – **ідентифікації**, що становить собою процес *ототожнення* себе з іншою людиною, внаслідок чого відбувається засвоєння моральних норм, поглядів і способів поведінки цієї людини та *включення* їх у свій власний внутрішній світ. Ідентифікація відбувається *мимовільно*, без

цілеспрямованих зусиль вихователя та свідомого прагнення з боку вихованця. За умов:

- 1) більш-менш тривалої взаємодії з вихованцями;
- 2) позитивного ставлення та довіри до вихователя.

Це висуває *серйозні вимоги* до особистості та поведінки педагога, оскільки незалежно від того, *хоче він чи не хоче*, його погляди, переконання, способи поведінки будуть засвоюватись вихованцями.

Запитання: Як можна спрямувати у виховне русло дію психологічного механізму, який лежить в основі методу прикладу?

Відповідь: Особливу роль у сімейному вихованні відіграє ще один відомий психологічний механізм **наслідування**, який лежить в основі по суті найважливішого методу виховання, особливо морального, – методу прикладу.

Недільного ранку я розповідав трьохрічному сину Матвію на кухні казку про ріпку. Чесно кажучи, мені більше хотілось спати, але синок прокинувся, і якщо його не зайняти, він підіймає на ноги весь дім. Казку він любив, слухав уважно, і все було добре, поки ріпку тягнув дід, тягнула бабка, тягнула внучка... На собачці Жучці ми спіткнулись. Я помітив, що Матвій зовсім мене не слухає, а підняв лікті й дивно ними вертить, ніби готується злетіти. Що таке?

І тут я зрозумів, що сиджу за столом, обпершись на нього ліктями і підперши голову рукою. Син, наслідуючи мене, хоче сісти так само, як сиджу я, але ще не дістає ліктями до столу, лише намагається.

Розумієте? Я думаю, ніби розповідаю казку, вчу доброму, а насправді я вчу його опиратись ліктями на стіл. Як це так відбувається, що я хочу одного, а виходить щось зовсім інше? І це ІНШЕ і є справжнє виховання (С. Соловейчик).

Наслідування, імітація – *цілеспрямоване* засвоєння та відтворення манер, вчинків і звичок інших людей шляхом спостереження за їх поведінкою. На відміну від ідентифікації наслідування відбувається на підставі *свідомого прагнення* та

наміру. Крім того, полягає у відтворенні здебільшого зовнішніх, доступних спостереженню способів поведінки. Так, дитина, на яку кричать батьки, будучи маленькою, кричить на ляльку, а ставши дорослою, буде кричати на батьків. Знаючи, що маленькі діти, люблять копіювати дорослих, можна успішно використовувати психологічний механізм наслідування у виховних цілях, спеціально створюючи ситуації, які викликають у дітей бажання наслідувати ті чи ті позитивні дії, манери, звички, способи поведінки дорослих.

З іншого боку, варто завжди пам'ятати про те, що під дією цього психологічного механізму наслідувати можуть і негативне. Тому батьки мають уникати у присутності дітей тих негативних дій і способів поведінки, яких вони не бажають бачити в поведінці своїх дітей.

Про згубні результати такого неухважного ставлення до своїх дій у присутності дітей свідчить наступний приклад.

В одному дитячому садочку провели експеримент «День народження в сім'ї». Накрили святковий стіл. Поставили тістечка, цукерки та інші солодоці. За традицією кожній дитині як гостю іменинника, поставили бокал. Дітям запропонували зіграти «День народження», самим, без дорослих. Далі прихована камера показала наступне. Діти сіли за стіл. Спочатку відкоркувати пляшку з мінеральною водою, розлили в бокали. Один з хлопчиків виголосив тост, після якого вони цокнулись і випили. Деякі з них з самого початку потягнулись до солодоців, але інші їх зупинили, мовляв, спочатку потрібно випити, а потім закушувати.

Потім було цікаве видовище. Дітей майже не цікавили солодоці. Вони намагались щонайчастіше наливати, цокатись і пити. Потім, зрозумівши, що вже достатньо випили, почали наслідувати п'яних. Журналіст-експериментатор зрозумів, що настав час інтерв'ю. Підійшов з мікрофоном до хлопчика і запитав: «Розкажи, чому саме так ти святкував день народження?». Хлопчик відповів: «Мені дуже подобається, коли в нас дома святкують день народження. Приходять

гості, а я сідаю на диван і спостерігаю за ними. Спочатку мені не дуже подобається. Я можу ще піти погуляти. А подобається мені вже пізніше. Коли вони вже посиділи за столом і випили. Вони тоді дуже цікаві. Я, коли виросту, також хочу бути таким, як вони».

Коментар цієї ситуації зайвий. Хіба що доречно було б згадати в контексті цієї ситуації А. С. Макаренка: «Перед тим як ви почнете виховувати, перевірте вашу особисту поведінку. Ваша особиста поведінка найвирішальніша річ у вихованні. Не думайте, що ви виховуєте вашу дитину лише тоді, коли розмовляєте з нею або повчаєте її. Ви виховуєте її у кожен мить вашого життя. Навіть тоді, коли вас немає дома: як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або засмучуєтесь, як ви смієтесь, читаєте газету. Все це має для дитини дуже важливе значення. Найменші зміни у вашому голосі дитина відчуває. Всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами. Ви їх не помічаєте. А якщо дома ви грубі або чванливі, якщо ображаєте свою маму – вам уже не потрібно думати про виховання. Ви вже виховуєте свою дитину і виховуєте погано. І ніякі, навіть наймудріші методи і засоби, вам не допоможуть».

Запитання: У чому секрети впливу достатньо поширених у сімейному вихованні методів заохочення і покарання?

Відповідь: Часто батьки застосовують методи заохочення і покарання як методи оцінювання і корекції поведінки дітей. Дія цих методів була б значно успішнішою при усвідомленні того, що в їх основі лежить психологічний механізм **емоційного зумовлювання**.

Сама його назва говорить про те, що умовою позитивних змін у структурі особистості вихованця є його емоції. Якщо ті чи ті дії, вчинки, способи поведінки вихованця, отримуючи позитивну оцінку з боку вихователя батька чи матері, супроводжуються позитивними емоціями, – це надихає на подальшу позитивну поведінку, вона стає бажаною і закріплюється. Якщо ж вихованець

негативно вчинив, що викликає осуд, засудження з боку інших людей, йому стає соромно, незручно. Це супроводжується негативними емоціями. Йому не хочеться пережити знову сором, незадоволення, незручність. Тому негативна поведінка стає небажаною і припиняється. Все вищесказане відбувається під дією психологічного механізму виховання – емоційне обумовлювання. Знання цього механізму допомагає через збудження позитивних емоцій (радості, вдячності, віри в свої сили) закріплювати позитивну поведінку, а через збудження негативних емоцій (незадоволення своєю поведінкою, сорому, незручності) сприяти припиненню негативної поведінки.

Запитання: Якому психологічному механізму найважче протидіяти і дорослим, і дітям?

Відповідь: Не менш важливо ознайомити батьків ще з одним психологічним механізмом, якому піддаються більшість школярів. Про його дію досить образно сказав один поет:

*Ты и сам никогда не поймешь,   Что **собой** ты к людям придешь,
Отчего так бывает порой,   А уйдешь от людей – **не собой.***

Мова йде про психологічний механізм виховання, який називається **конформністю** (зміна власної поведінки внаслідок пристосування до позиції більшості). Розрізняють дві форми **конформності**: зовнішню (публічну) – демонстративну поступливість для уникнення неприємностей, конфлікту або, навпаки, для того щоб заслужити схвалення більшості; внутрішню (особистістну) – справжню зміну поглядів унаслідок прийняття позиції оточуючих як більш доцільної, ніж власна.

Знаючи про цей механізм, батьки зможуть, спрогнозувавши його можливі негативні наслідки, застерегти від прийняття негативної позиції більшості і зберегти те індивідуальне, яке робить дитину не схожою на інших. З іншого боку – вони зможуть пояснити дитині можливі негативні дії цього механізму, що призводить часто до нівелювання особистості. Спробуймо

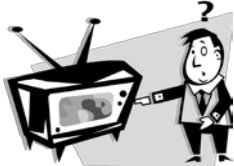
оцінити цей коротенький діалог матері з сином у контексті вже сказаного :

- *Мамо, це мені не подобається.*
- *Як це не подобається? Усім подобається, а йому не подобається!*
- *Мамо, я не всі. Я – це я.*

Часто в нашому житті виникають ситуації, коли внутрішній голос пропонує діяти згідно зі своїми переконаннями, так, як підказує серце. Однак його перемагають інші голоси: «Стань на позицію більшості, будь, як усі, пливи за течією, а не проти». І твоя поведінка стає залежною, ти здаєшся, відчуваєш себе переможеним. Тобі соромно за твою слабкість.

Спробуємо оцінити з цих позицій три життєвих ситуації.

Ситуація №1. Ситуація з фільму, який був знятий на підставі реальних подій.

З неї постійно знущались однокласники. Її принижували і фізично і морально. Але вона була настільки великодушною і благородною, що прощала їх, і попри все, навіть взяла на себе провину однокласника, якого звинуватили у зраді. Це був досить сміливий вчинок. Після цього зрадницею в класі стали називати не його, а її і ще більш посилили знущання. Однокласник висловив свою вдячність їй, але наодинці, таємно від інших. Одного разу вони викрали сукню у дівчинки, щоб у черговий раз поглузувати над нею.

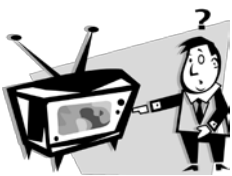
Перед тим як читати далі, уважно перегляньте відеопродовження цієї ситуації (5.3.1.) і визначте можливі причини конформної поведінки однокласника.

У кожного з нас бувають такі ситуації в житті, коли відбувається внутрішня боротьба: діяти так, як велить серце, чи зрадити собі, боячись більшості, і цим самим утратити свою людську гідність.

А буває й так, що *конформність* навіть стає рисою особистості, набуває хронічного характеру і повністю руйнує її людську природу. Про такий випадок розповідає в одній із своїх книг С. Соловейчик: «Йшов вулицею підліток, побачив, як група

знайомих йому хлопців жорстоко били чоловіка, який лежав на асфальті. Думаєте, він кинувся на допомогу нещасному? Навпаки, він також став бити цього чоловіка, якого бачив уперше. Цей випадок приголомшив багатьох. Здавалось би, неможливо знайти ні причин, ані смислу. А все-таки він є. Вся попередня поведінка підлітка, по суті, готувала його до цього. Він бив чужого, щоб отримати підтримку «своїх», «наших». Він готовий був піти на вбивство незнайомого чоловіка, на вбивство своєї долі, щоб «свої» вважали його «своїм».

Ситуація №2. У школу прийшов новий вчитель. І став улюбленцем учнів. Він заряджав своєю енергією, несхожістю на інших, незалежною поведінкою. Відкривав їм очі на омертвілі стереотипи та шаблони шкільного життя. Це не подобалось дирекції, яка звикла до усталених норм. Школа формувала конформістів, а новий педагог хотів бачити своїх учнів особистостями і виховував їх за принципом: «Дорога, якою іде більшість, сумнівна».

Уважно перегляньте відеопродовження цієї ситуації (5.3.2.) і дайте відповідь на питання: Що сприяло подоланню конформності учнів?

Незалежна поведінка педагога стала прикладом для наслідування. Учні змінювались. Однак паралельно наростав протест дирекції проти вчителя. Нарешті його звільнили з роботи і на зміну прийшов сам директор. Уроки літератури, на яких учні сміливо висловлювали власні думки, знову перетворились на нав'язування нудних і мертвих положень підручника.

Пропонуємо дискусійні питання для сімейного обговорення цієї проблеми.

- Що таке конформність і коли вона стає небезпечною?
- Коли конформність набуває позитивного смислу?
- Чи погоджуєтесь ви зі словами В.Гете "Дорога, по якій іде більшість, – сумнівна"?
- Коли потрібно "пливти" проти течії?
- Якщо твоя думка не збігається з загальноприйнятою?

- Як співвідносяться поняття: конформність, дипломатичність, толерантність?
- “Один в полі не воїн” чи “І один в полі воїн”?
- Як захистити і зберегти власну позицію?

Підбиваючи підсумки цієї сімейної дискусії і даючи відповідь на запитання: «Один в полі не воїн» чи «І один в полі воїн» – один батько звернувся до відомого історичного факту.

Одного разу з Єрусалиму в Рим прийшов монах. Рим був християнським, але ще не встиг звикнути до своєї нової віри і пишно святкував військові перемоги. Телемах (так звали монаха) ішов містом, і – раптом, натовпом городян був занесений на стадіон в центрі Риму – Колізей. На арені стадіону розпочались бої гладіаторів. Коли Телемах зрозумів, що все це серйозно, він вибіг на арену Колізею і вигукнув: «Не робіть цього! Не проливайте крові! Ви вбиваєте один одного!» Гладіатори завмерли. А глядачі розгнівались на того, хто посмів перешкодити їхній кровожерній радості, закидали його камінням. Все ж жителі Риму вже були християнами... Коли вбили монаха, зрозуміли, що самі пролили кров, учинили страшний злочин. Рим задумався. Отямився. Прозрів. Заборонив гладіаторські бої. Більше їх історія не знала.

? Які висновки можна зробити з цієї ситуації стосовно конформної і незалежної поведінки?

Завдання і запитання для самоконтролю

- Назвіть типові помилки сімейного виховання.
- Які ви знаєте види батьківського авторитету? Які з них можна позначити знаком «+», а які знаком «-»?
- Назвіть педагогічні умови формування ефективного сімейного виховання.
- Які умови забезпечують ефективність колективних форм співробітництва вчителя фізичної культури з батьками?
- Назвіть умови ефективності індивідуальних форм співробітництва вчителя фізичної культури з батьками.

Тести

1. *Виберіть умови успішного сімейного виховання:*

- а) авторитет батьків;
- б) атмосфера беззастережної підтримки і постійного схвалення;
- в) обмеженість;
- г) повна свобода дій;
- д) щире зацікавлене спілкування;
- е) впевненість батьків у тому, що розвиток дитини цілком залежить від їхніх дій.

2. *Колективними формами роботи вчителя фізичної культури з батьками є .....*

3. *Індивідуальними формами роботи вчителя фізичної культури з батьками є .....*

4. *Чи погоджуєтесь ви з твердженням про те, що батьки не повинні відразу після фізичної та душевної травми карати дитину?*

5. *Який принцип виховання ілюструють слова Ерми Бомбек: «Дитина найбільше потребує вашої любові якраз тоді, коли найменше її заслуговує»?*

- а) поєднання поваги з вимогливістю;
- б) опора на позитивне дитині;
- в) безумовне позитивне ставлення до особистості;
- г) врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців?

6. *Яке з поданих нижче правил покарання є помилковим:*

- а) не можна карати дітей працею,
- б) не можна карати дітей, коли мотиви їх проступку невідомі,
- в) не треба карати дітей, коли їм щось не вдається зробити,
- г) якщо дитина повторно провинилася, то перед тим, як покарати її, варто нагадати, що подібне вже траплялося раніше?

7. *Який принцип виховання вимагає налагодження конструктивної взаємодії школи і сім'ї в навчально-виховному процесі:*

- а) врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців;
- б) систематичність і наступність виховання;

13. Якої позиції в ставленні до вихованців дотримується прихильник маніпулятивної моделі виховання:

а) «Я краще за вас знаю, якими ви повинні стати і вимагатиму від вас дотримання встановлених мною правил. Можливо, вам це не сподобається, але пізніше ви зрозумієте, що я мав рацію, і будете мені вдячні».

б) «Я краще за вас знаю, якими ви повинні стати. Але я також знаю, що прямі вимоги дотримуватися моїх правил викликать у вас опір і протест. Тому я нічого не буду вам нав'язувати. Натомість я створюватиму ситуації, у яких ви самі захочете діяти так, як я бажаю».

в) «Ви достатньо зрілі, щоб самостійно визначати, що для вас є важливим, якими бути, до чого прагнути. Тому я нічого не буду вам нав'язувати, нічого не буду від вас вимагати. Я можу лише допомогти вам краще зрозуміти себе і надати допомогу, коли ви її потребуватимете».

г) «Я вважаю, що виховання – це форма насильства дорослих над дітьми. Діти, як і дорослі, мають право самостійно визначати, якими їм бути. Тому я жодним чином не буду втручатись в їхнє життя та розвиток?»

14. Якої позиції в ставленні до вихованців дотримується педагог – прихильник моделі виховання-сприяння:

б) «Я краще за вас знаю, якими ви повинні стати і прямо вимагатиму від вас дотримання встановлених мною правил. Можливо, вам це не сподобається, але пізніше ви зрозумієте, що я мав рацію, і будете мені вдячні».

б) «Я краще за вас знаю, якими ви повинні стати. Але я також знаю, що прямі вимоги дотримуватися моїх правил викликать у вас опір і протест. Тому я нічого не буду вам нав'язувати. Натомість я створюватиму ситуації, у яких ви самі захочете діяти так, як я бажаю».

в) «Ви достатньо зрілі, щоб самостійно визначати, що для вас є важливим, якими бути, до чого прагнути. Тому я нічого не

буду вам нав'язувати, вимагати. Я можу лише допомогти вам краще зрозуміти себе і надати допомогу, коли ви її потребуватимете».

г) «Я вважаю, що виховання – це форма насильства дорослих над дітьми. Діти, як і дорослі, мають право самостійно визначати, якими їм бути. Тому я жодним чином не буду втручатись в їх життя та розвиток?»

Практичне заняття №3

Робота з батьками як важливий напрямок виховної діяльності вчителя фізичної культури

I. Обговорення питань:

1. Сім'я як важливий інститут виховання особистості.
2. Типові помилки сімейного виховання.
3. Педагогічні умови ефективного сімейного виховання.
4. Види батьківського авторитету та їхня характеристика.
5. Колективні та індивідуальні форми співробітництва вчителя фізичної культури з батьками у вихованні школярів.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. блок відеоситуацій до практичного заняття №3:3.П.)

III. Індивідуальні завдання:

- Як підвищити рівень педагогічної культури батьків?
- Як підвищити ефективність колективних форм співробітництва вчителя фізичної культури з батьками?
- Як підвищити ефективність індивідуальних форм співробітництва вчителя фізичної культури з батьками?
- Як забезпечити духовний контакт з дітьми в сім'ї?
- Причини конфліктів старшокласників з батьками та шляхи їх попередження і розв'язання.
- Стилi сімейного виховання та їх виховний потенціал.

IV. Тематика батьківських зборів для батьків старшокласників: "Особливості спілкування з учнями старшого шкільного віку"; "Розум, сила, душа як основні цілі виховання";

”Майстерність розв’язання проблемних педагогічних ситуацій у сімейному вихованні”; ”Справжній і фальшивий батьківський авторитет”; ”Секрети прихованого впливу”; ”Як забезпечити здоровий спосіб життя у сім’ї?”.

Література

1. Макаренко А. С. Книга для батьків /А. С. Макаренко . – К.: радянська школа, 1978. – 326 с.
2. Остапенко О. Фізичне виховання учнів у системі «Родина – школа» / О. Остапенко// Початкова школа. – 2008. – №11. – С.47-50.
3. Педагогіка: Навчальний посібник /В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 5-е вид., випр. і доп. – Вінниця: Видавн. ТОВ фірма «Планер», 2012.– 400 с.
4. Педагогіка: Семья-школа-общество: Монография. Кн.19 /[С. В. Агулина, И. А. Арабов, О. В. Бобкова и др.]/ Под общ. Редакцией О. И. Кирикова. – Воронеж: ВГПУ, 2009. – 397 с.
5. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка /В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 363 с.

ТЕМА 6. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ З УЧНЯМИ

6.1. Система комунікативних умінь учителя фізичної культури

Основні положення лекції ілюструють відеофрагменти, що відображають специфіку комунікативної діяльності, зокрема вчителя фізичної культури. Форма викладу змісту лекції: запитання і відповіді.

У фільмі «Ключ без права передачі» є такий фрагмент: учителі в спортзалі святкують прихід до школи нового директора. Завуч школи, консервативна дама, яка задрить молодій учительці літератури Марині Максимівні, сидить навпроти. Між ними відбувається діалог.

- *Мариночко, поділіться з нами досвідом. Як вам вдалося знайти ключ до 10-Б, такого складного класу?*

- *Якщо такий ключ існує, то учні дають його самі, кому і коли захочуть, відчувши, що такий ключ можна довірити вчителю.*

- *Про ключ Ви сказали образно. А все ж у чому секрет Вашої виховної роботи?*

- *Хіба це робота? Це спілкування.*

- *І воно Вам допомагає?*

- *Так, допомагає. Перед тим як виховувати, потрібно спочатку прихилити їх до себе, забезпечити взаємний контакт.*

Запитання: Які вміння допомагають вчителю ефективно організувати педагогічне спілкування?

Відповідь: Забезпечити успішність педагогічного спілкування, зокрема комунікативної взаємодії вчителя фізичної культури з учнями, допомагають комунікативні вміння (внутрішні моделі комунікативної діяльності, що забезпечують її результативність в змінних умовах).

Запитання: Чи існує класифікація таких умінь для забезпечення їх системного бачення і формування?

Відповідь: Так, існують різні класифікації комунікативних умінь. Одна з них базується на основних компонентах спілкування, визначених видатним психологом В. М'ясищевим: психічного відображення один одного учасниками спілкування, їхніх взаємних відношень і взаємодії.

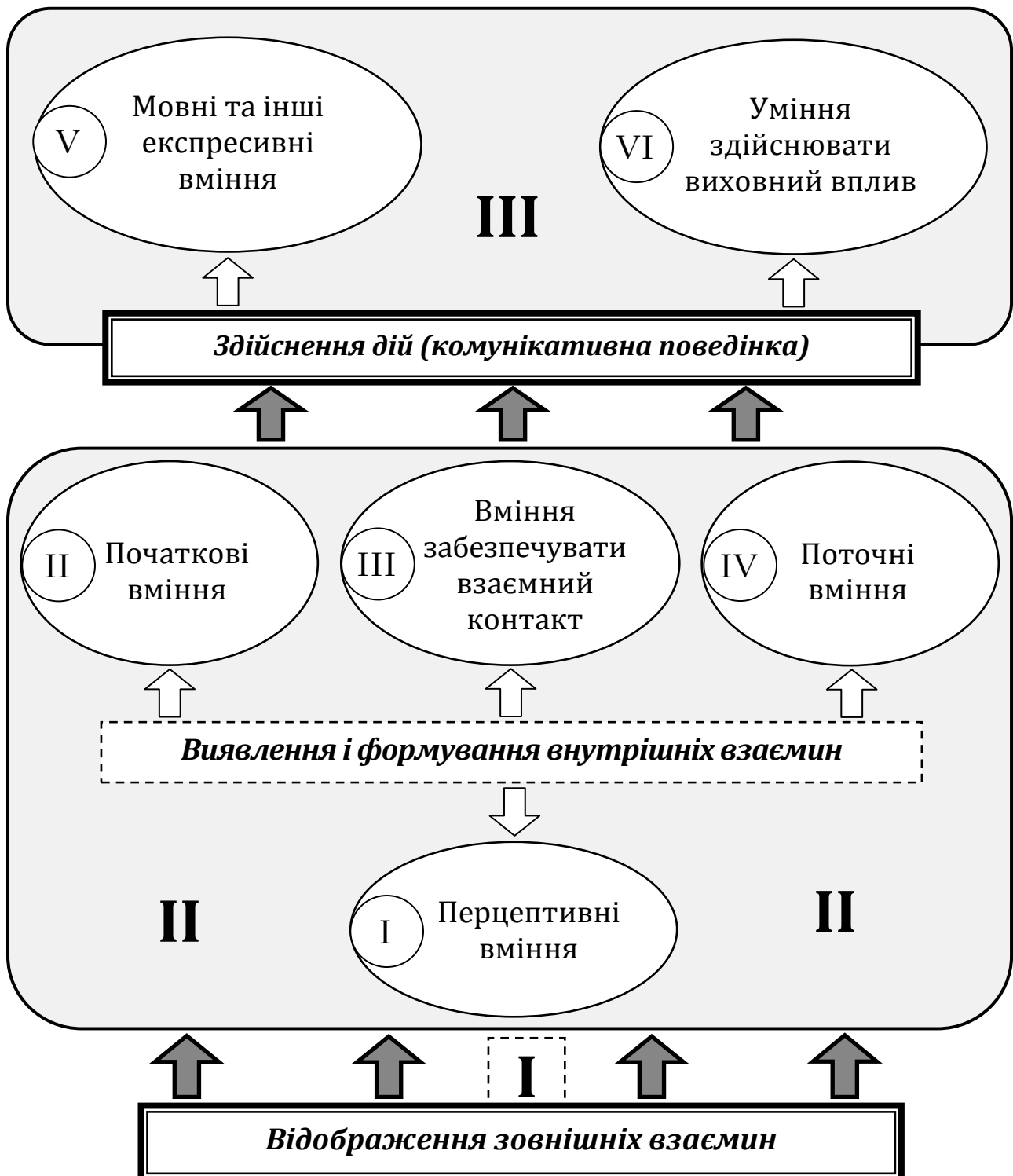

Рис. 3. Модель комунікативних умінь.

На мал. 3 зображена модель комунікативних умінь, яка базується на названих вище трьох компонентах спілкування.

Внутрішній рівень цієї моделі – основні компоненти спілкування, а зовнішній – ті комунікативні вміння, які обслуговують комунікативну діяльність учителя на кожному з її рівнів.

Комунікативна поведінка, у процесі якої реалізуються мовні та інші експресивні вміння, а також уміння здійснювати виховний вплив за допомогою комунікації, – результат відображення зовнішніх стосунків. Унаслідок такого відображення (інтеріоризації) виникають структурні новостворення, які детермінують комунікативну поведінку. Передумова успішності комунікативних дій – виявлення та формування внутрішніх взаємин, що забезпечуються, по-перше, перцептивними вміннями, по-друге, уміннями встановлювати взаємний контакт на початку комунікації, по-третє, уміннями зберігати позитивні взаємини в процесі педагогічного спілкування.

Така модель і дає змогу забезпечити системне бачення та цілеспрямоване формування КУ.

6.2. Різновиди взаємного контакту педагога з учнями

Запитання: Які є різновиди взаємного контакту?

Відповідь: 1) власне зовнішній контакт або видимість контакту, гра в нібито нормальні стосунки, коли під маскою зовнішньої доброзичливості може приховуватись абсолютна байдужість, антипатія і навіть ненависть; 2) внутрішній (духовний) контакт базується на емоційній єдності та взаємосприйнятті.

Запитання: Що є головною умовою виникнення внутрішнього (духовного) контакту?

Відповідь: Духовний контакт виникає за умови довіри. Психолог Б. Ломов писав: «Інформація між людьми проходить через фільтр довіри й недовіри. Вона може бути абсолютно правильною і корисною, але все ж не пропущеною крізь фільтр, через закритість для неї каналу довіри».

Запитання: Що сприяє зміцненню духовного контакту?

Відповідь: 1) Щирість (відсутність подвійних стандартів поведінки). На важливість цієї умови особливу увагу звертав майстер педагогічного спілкування А. Макаренко, який писав: «Я ніколи не домагався дитячої любові і вважаю, що любов, яка спеціально забезпечується для особистого задоволення, є злочином. Гонитва за любов'ю, «хвастовитість» любов'ю завдає великої шкоди вихованню. Нехай любов виникне непомітно, без наших зусиль. А якщо людина ставить спеціальну мету (завоювати любов), то це їй шкодить».

Звідси висновок і порада: якщо ти хочеш домогтись успіху в спілкуванні і забезпечити взаємний контакт, – не намагайся *спеціально* справити враження. Тут не має бути артистизму. Те, що говориш, має бути твоєю думкою. Простота і щирість – основні чинники успіху. Ти не даєш рекомендацій, не повчаєш, не переконуєш – ти ділишся інформацією, яка тебе хвилює, ділишся досвідом.

2) Прихильність та любов до вихованців. Так, відомий польський педагог-гуманіст Януш Корчак з цього приводу давав слушну пораду: спочатку люби, а потім вчи.

3) Прагнення зрозуміти вихованців: їхній внутрішній світ, інтереси, позицію, індивідуальні особливості.

Згадайте фільм «Доживемо до понеділка» і твір учня, який складався з однієї фрази: «Щастя – це коли тебе розуміють». Або принципи суниці з вершками. Д. Карнегі: «Я люблю суниці з вершками, а риба любить черв'ячків. Але коли я йду на рибалку, я думаю не про те, що я люблю, а про те, що любить риба».

4) Прийняття вихованця таким, яким він є (безумовне позитивне ставлення до особистості вихованця).

5) Співчуття та співпереживання.

6) Прояв уваги та турботи(допомога).

Отже, формула духовного контакту складається з таких ключових слів: любити, розуміти, приймати, співпереживати, допомагати. Це та формула, дотримання якої, за словами відомого педагога-новатора Є. М. Ільїна, не лише забезпечує емоційну єдність педагога з вихованцями, а й має універсальний характер.

6.3. Забезпечення взаємного контакту в ситуаціях першого знайомства

Запитання: Який метод виховання найбільшою мірою спрямований на забезпечення взаємного контакту в ситуаціях першого знайомства і чому?

Відповідь: Педагогічно доцільна самопрезентація. Тому що вона спрямована на те, щоб забезпечити позитивне ставлення до себе як до педагога, викликати повагу і довіру, на підставі чого і виникає взаємний контакт.

Запитання: Як буде правильніше: *створити* позитивне враження чи *забезпечити* позитивне ставлення?

Відповідь: Фраза «створити позитивне враження» приховує в собі демонстративність. А особистість, яка себе демонструє, не викликає симпатії та позитивного ставлення до себе.

Запитання: За яких умов самопрезентація буде успішною?

Відповідь: Самопрезентація досягне позитивних результатів за наявності таких умов:

- неформальний підхід до виконання своїх обов'язків;
- професіоналізм у поєднанні з внутрішньою культурою;
- прояв індивідуальності;
- наявність власної позиції;
- єдність між словами і вчинками;
- уміння спілкуватись на рівних, при розумній дистанції і без підкреслювання своєї зверхності над учнями;
- стриманість, тактовність та вміння володіти собою;

- почуття гумору(розумного та доречного);
- розумна вимогливість.

Для ілюстрації названих умов забезпечення взаємного контакту і умов успішної самопрезентації звернемося до ситуації, яка мала місце в професійній діяльності одного з авторів посібника.

Зі студентами інституту фізичного виховання і спорту у мене не виникало проблем, оскільки у них вже було сформовано позитивне ставлення до педагогіки. Вони любили цей предмет, бо відчували його життєву значущість.

Прийшовши до студентів-істориків на заміну, я одразу ж відчув негативне ставлення до педагогіки. Інтуїція мене не підвела: невдовзі залунали недобррозичливі репліки про Макаренка. Один хлопець, Олег, безумовний лідер групи, взагалі відмовився відповідати на питання семінару: «Мені це не потрібно. Це декларативні мертві знання. Яка з них користь?» Інші його підтримали.

Тут панувала цілковита свобода думок. То були часи перебудови. На кожному кроці чулись слова: «застій», «загнивання», «новаторство», «прискорення». Історики висловлювались так вільно, мабуть, ще й тому, що я прийшов до них на одне заняття і вони від мене жодним чином не залежали. Я тоді подумав: «Інколи замінювати корисно. Від студентів, з якими працюєш постійно і які з тобою пов'язані майбутнім екзаменом, рідко почуєш правду».

Мої співрозмовники щиро зізнались, що педагогіку називають дзяблiстикою (від прізвища доцента Дзяблика, який читав у них цей курс). Я розумів причину такого ставлення, добре знаючи доцента Дзяблика, його професійний рівень, методика викладання. Мій колега, наприклад, полюбляв питання типу: «Що таке вчитель?» — потрібно було відповідати абзацом на півсторінки з конспекту його лекції... Я дипломатично намагався переключити розмову з особистості викладача на зміст семінару, однак відчував, що і я для них був «дзяблiстом», оскільки також читав цей «нудний» предмет.

Як забезпечити взаємний контакт у цій непростій ситуації?

Спочатку, керуючись відомою закономірністю, що прийняття виховних впливів залежить від ставлення до

людини, яка їх здійснює, мені потрібно було змінити ставлення до себе, вплинути на їхнього лідера, паралельно переконати їх у тому, що педагогіка, яку вони вважали «декларативною мертвою наукою», насправді жива, цікава і потрібна. Перш ніж читати далі цю ситуацію подумайте, яким чином можна було виконати цих три завдання?

Досі я слухав вас. Уважно. Не перебиваючи. Дозвольте і мені тепер висловити власну думку.

Мені сподобалась ваша відвертість. Я ціную це в людях. Хтось із великих казав: «Спіратись можна тільки на те, що чинить опір». Я не сумніваюсь, що ви такі ж сміливі і в присутності викладача, якого я сьогодні замінюю (іронія).

*Однак ніколи не кваптесь з узагальненнями. Спробуймо подивитись на педагогіку з іншого боку. Не така вона вже й декларативна і мертва, як вам здається. Щоб переконати в цьому, я хотів би поставити вас в умови, коли миттєво потрібно прийняти педагогічно правильне рішення. Хотів би чути від вас не **що** можна робити, а **як** потрібно діяти. Отож спробуйте знайти вихід.*

Ви, Олеже, уявіть себе батьком дорослого сина, який мало не вкоротив собі віку...

Ви, Андрію, поставте себе на місце слідчого, який має схилити людей до свідчення...

Ви, Оксано, вже закінчили університет, отримали диплом, потім захистили дисертацію і приходите на першу свою лекцію, скажімо, з новітньої історії, а один студент спить...

Ви, Світлано, студентка-практикантка. Проводите урок історії, і раптом учень зауважує, що перед вами на столі лежить шпаргалка, в яку ви час від часу зазираєте...

Даю п'ять хвилин на роздуми, а потім ви маєте запропонувати оптимальний спосіб впливу. Згадайте: педагогіка і є наукою про способи впливу на людину.

Спочатку я вислухаю вас, потім запропоную свої моделі можливої поведінки.

Я відчув, як щось змінилося, щойно почав призначати кожному із студентів індивідуальні завдання — справді цікаві та життєві.

Коли дійшла черга до Олега, я настільки був здивований його варіантами розв'язання ситуації, що вмить забув і пробачив йому злі репліки щодо Макаренка, доцента Дзяблика та педагогіки взагалі.

До кінця заняття залишилось кілька хвилин, і я сказав:

- Незабаром дзвінок. Ми з вами попрощаємось. А чи зустрінемось ще - не знаю. Кращі варіанти запропонував Олег. Кожен з них я хочу оцінити окремою п'ятіркою. Сьогодні у нас була особлива пара. І п'ятірки особливі. Хочу залишити їх у вашому журналі. Немає? Хай староста принесе.

В аудиторії панувала тиша. Кілька хвилин мовчки чекали. Я згадав початок заняття. Тепер переді мною сиділи зовсім інші студенти.

Минуло кілька років. Був червень. Після державних екзаменів я чекав біля Будинку офіцерів маршрутне таксі. Зупинилась чорна іномарка, клацнули двері, і чоловічий голос, звернувшись до мене на ім'я та по батькові, запросив мене сідати. У водіїві я одразу ж впізнав колишнього студента-історика Олега. Розмова почалась із запізнілого його вибачення. А дорогою ми згадували ту «пару», яка, за його словами, залишила світлий слід не тільки в пам'яті, а й у душі.

Запитання: Чим відрізняється конструктивна (чесна) самопрезентація від маніпулятивної (оманливої)?

Відповідь: При конструктивній самопрезентації симпатія виникає природньо, а при маніпулятивній «купується».

Запитання: Чи можна викликати довіру та повагу, звернувшись до маніпулятивних способів самопрезентації?

Відповідь: Маніпулятивні способи самопрезентації – це звертання до певних хитрощів, які таять небезпеку подальшого розкриття прихованих намірів вихователя та розчарування в ньому. А саме:

- граючи на почуттях самолюбства учнів, почати їх незаслужено хвалити, щоб таким способом купити їхню прихильність до себе;
- щоб дати учням відчутти свою значущість, продемонструвати згоду з їхніми думками, поглядами і поведінкою, які насправді не можуть бути внутрішньо прийняті і схвалені вчителем;

- намагатися купити прихильність до себе обіцянками і завчасно нездійсненими планами;
- намагатися сподобатись через показну демонстрацію своїх талантів та здібностей («покрасоватися», «блеснуть»);
- продемонструвати готовність на значні пожертви заради учнів.

Запитання: За яких умов самопрезентація приречена на невдачу?

Відповідь: За панібратських стосунків з учнями, які, зазвичай, починаються із захоплення вчителем («свій серед своїх»), а закінчуються презирством:

- якщо вчитель поступливий, щоб уникнути проблеми в спілкуванні;
- якщо загравати з учнями;
- коли вчитель намагається викликати до себе жалість, щоб уникнути можливих у спілкуванні проблем;
- коли вчитель намагається «купити» дешевий авторитет невимогливістю і невтручанням в учнівські справи («ви не створюйте мені проблем, не заважайте, і ви не будете мати проблем»).

Рекомендації власне теоретичного характеру принесуть мало користі, якщо самому не включитись в діяльність, спрямовану на формування вмінь та навичок конструктивної самопрезентації. Запропоновані завдання допоможуть у цьому. Дотримуйтесь послідовності дій, запропонованих в алгоритмі, що передують завданням.

- ✓ Ознайомтесь зі змістом.
- ✓ Змоделюйте початок свого виступу, пам'ятаючи про те, як важливо:
  - адаптуватись до незвичних обставин;
  - обрати оптимальний варіант початку розмови;
  - збудити інтерес, здивувати, заінтригувати змістом виступу;

- врахувати потреби та інтереси учнів;
  - забезпечити взаємний контакт;
  - викликати інтерес до себе як наставника загону, класного керівника, лектора;
  - зберегти почуття міри.
- ✓ Виступіть перед студентами групи, подумки уявляючи перед собою аудиторію, про яку йдеться в ситуації.
- ✓ Організуйте обговорення свого виступу.

Перший день у літньому спортивному таборі. Спершу Ви вирішували побутові та організаційні питання. Ввечері зустрічаєтеся з дітьми біля загонового вогнища. Хвилюєтесь: діти дорослі, вони не вперше приїжджають у спортивний табір. Ви вже встигли помітити, що «просто так» їх не завоюєш.

? Що сказати на початку першої розмови?

Ви вчитель фізичної культури і одночасно класний керівник 9-Б класу. Перше вересня і Ваш перший повноцінний робочий день. У свій 9-Б Ви зайшли із завучем, а через кілька хвилин залишитесь наодинці з тридцятьма дев'ятикласниками. З ними Вам працювати цілих три роки, дуже багато залежить від першої зустрічі.

? Що Ви маєте сказати своїм майбутнім учням?

Вас запросили на районний з'їзд випускників середніх шкіл. Вже виступали представники різних професій. Через кілька хвилин завідувач районного відділу освіти назве Ваше прізвище і запросить до мікрофона. Мета Вашого виступу — викликати інтерес до професії вчителя фізичної культури.

? Попередній промовець закінчив, і Ви підходите до мікрофона...

6.4. Особливості комунікативної поведінки в процесі спілкування

Запитання: В чому полягають особливості комунікативної поведінки педагога, зокрема вчителя фізичної культури?

Одна, з суттєвих особливостей комунікативної діяльності пов'язана з тим, що об'єкт (суб'єкт) цієї діяльності обов'язково засвідчує виражене в тій чи тій формі **зустрічне ставлення**.

Тому комунікативні дії у своїй основі завжди повинні бути свідомо орієнтовані на те, щоб викликати таке ставлення, яке б сприяло їх переходу у внутрішній план особистості вихованця та прийняттю слів і дій вихователя. Інакше кажучи, комунікативне вміння повинне не лише забезпечувати односпрямовану (вербальну чи невербальну) дію, але й одночасно викликати активну взаємодію, яка є важливою умовою результативності першої.

Питання: Яка роль особистості педагога в забезпеченні ефективності його комунікативної поведінки?

Відповідь: Особливості комунікативних умінь у тому, що в діях, які вони забезпечують, - не лише реалізація предметного змісту, але й самоподача особистості загалом: її індивідуальних особливостей, світогляду, спрямованості, позиції, моральних рис, характеру, темпераменту і т.п. Крізь цю особистісну призму і сприймається виховний зміст.

Так, у багатьох виховних ситуаціях комунікативний вплив може мати навіть нульовий коефіцієнт, якщо педагог, який здійснює цей вплив, не викликає інтересу у вихованців та довіри до себе. Це свідчить про тісний зв'язок комунікативних умінь (на відміну від деяких інших професійних умінь учителя) з особистісними рисами педагога. Комунікативний зміст, який поєднується, наприклад, з непорядністю вихователя, викликає підозру, недовіру, відчуженість і т.п., набуваючи знаку « - ». Це підтверджують численні факти анкетування старшокласників та студентів. *«Наша класна, - пише учень однієї з Вінницьких шкіл, - уміє дуже красиво і грамотно говорити. Але все, що вона говорить, повисає порожніми звуками в тиші не уваги і підозри, бо те, що вона говорить, не живе в ній самій».*

Запитання: Чи будуть ефективними комунікативні дії без залучення емоційної сфери педагога.

Відповідь: Теза про те, що зовнішній поведінковий бік комунікативних умінь не є їхнім основним показником,

підтверджується ще однією важливою особливістю цього вміння. Вона ґрунтується на тому, що комунікативна діяльність не лише виявляється в обміні матеріальними знаками, але й (порівняно з деякими іншими видами діяльності) має яскраво виражений емоційний характер.

Отже, комунікативні вміння, забезпечуючи цю діяльність, мають нести додаткове емоційне навантаження. При цьому емоційна сторона комунікативної поведінки, як правило, сприймається раніше, ніж інформація, яка міститься в повідомленні, і часто виступає як провідний фактор ефективності процесу спілкування. Отже, здійснюючи виховний вплив, учитель повинен пам'ятати, що без почуття буде «мертвою» висловлена ним думка.

Запитання: Чи можуть комунікативні дії педагога бути прихованими і не проявлятися зовнішньо?

Відповідь: Щодо специфіки комунікативних умінь, варто відзначити, що не всі з них реалізуються на базі мовлення. Деякі взагалі не пов'язані з очевидними поведінковими діями, оскільки забезпечують діяльність, яка відбувається лише на психічному рівні і не проявляється в зовнішній поведінці, тобто «внутрішню комунікацію або автокомунікацію».

Це можуть бути перцептивні вміння (чисто внутрішнього плану), які не вимагають словесної трансформації. Підкреслюючи важливість таких умінь, один з видатних канадських психологів П. Вайнцвайг зауважував: «... ми спілкуємось один з одним не словами, а розумінням...». Звідси випливає, що найвища стадія комунікативної культури настає тоді, коли людина контролює не тільки слова, але й думки.

У професійній діяльності педагога це набуває особливо важливого значення, оскільки педагог, який ззовні в класі нічого не робить, комунікативно діє. Незважаючи на те, що він протягом уроку може сидіти, стояти, мовчки вислуховувати

відповіді учнів, «зовнішня статистичність його поведінки зовсім не означає зупинку комунікативної дії, вона продовжується в інших формах. І школярі внутрішньо відчувають психічну дію вчителя».

Не надаючи значення цій особливості комунікативної діяльності, учитель, давши, наприклад, учням самостійне завдання і переключившись (внутрішньо) на проблеми, які зовсім не пов'язані з уроком, рве зв'язок педагогічної комунікації, а тим самим знижує ефективність.

Отже, особливості комунікативних умінь полягають в тому, що вони забезпечують дії, які, по-перше, повинні бути свідомо зорієнтовані на «зустрічне» ставлення; по-друге, разом з реалізацією предметного змісту, реалізують особистісні риси педагога; по-третє, які так чи так емоційно забарвлені; по-четверте, можуть протікати тільки на психічному рівні, без вербального вияву. Остання особливість є досить важливою в професійній діяльності педагога, а отже й учителя фізичної культури, бо педагогічна дія – це «завжди духовне переживання, і якщо воно не виникає, то не виникає і сама взаємодія».

Запитання: Які складові компоненти включають в себе комунікативні уміння, що забезпечують комунікативну поведінку?

Відповідь: Педагогу досить важливо знати про те, що комунікативні вміння мають дворівневу будову.

Перший рівень – когнітивна (змістова) основа, тобто володіння потрібними для реалізації комунікативних цілей предметним змістом, який детермінує комунікативну поведінку. Зовнішня комунікативна активність, яка не спирається на твердий фундамент знань, утворює лише ілюзію комунікативної діяльності і не може привести до ефективного результату, оскільки мова є явищем другорядним, а матеріалом для побудови мовних конструкцій може стати лише те, що

накопичено в «сірій речовині» нашого мозку. Наукові дослідження підтвердили, що навіть найзаплутаніша, невиразна і монотонна розповідь змінюється на доступну, ясну і зрозумілу, як тільки на зміну необізнаності або неглибокій обізнаності приходять міцні, свідомі, глибокі знання та інтерес до них.

З іншого боку, комунікативна діяльність не може успішно здійснюватись без внутрішніх розумових процесів, які формують когнітивні структури, без опори людини на свою здатність мислити – на розум, логіку, які сприяють обмірковуванню порядку своїх дій і передбаченню їхніх можливих наслідків. Інакше кажучи, без «системи внутрішнього мовлення», що становить «мову думки».

Отже, знання і когнітивні дії – дві сторони, які утворюють єдине ціле – когнітивну основу комунікативних умінь, яка є їх внутрішнім рівнем

Запитання: У чому ще полягає роль когнітивної основи в комунікативній діяльності вчителя?

Відповідь: Міцний когнітивний фундамент є особливо важливим у здійсненні виховного впливу вчителя. Він дає педагогу можливість, по-перше, зосереджувати зміст виховного впливу «не в центрі, а збоку від найактивніших ділянок кори головного мозку», а в центрі ставити учнів, їх «зустрічне» становлення, сприймання, поведінку; по-друге, відчувати форму свого мовлення і слідкувати за побудовою певної форми; по-третє, спрямовувати увагу на регуляцію власної комунікативної поведінки, шукати оптимальні способи ефективного комунікативного впливу; по-четверте, зосереджувати увагу на організації комунікативних контактів.

Запитання: У чому сутність другого рівня комунікативних умінь?

Відповідь: На змістовому фундаменті базується *другий рівень* комунікативних умінь – поведінковий, де в одному потоці

реалізуються, з одного боку, власне семантична інформація, а з іншого – поведінкова, крізь призму якої сприймається перша. На даному рівні комунікативний зміст («що сказати») набуває певної форми («як сказати») і тільки в тому випадку стає почутим і прийнятним, коли йому притаманні:

- а) звукова чіткість;
- б) інтонаційна виразність;
- в) емоційне забарвлення.

Треба зауважити, що навіть дуже добре володіючи знаннями, а також виразними засобами і технікою комунікації, до якої належать звукова чіткість і інтонаційна виразність, мета комунікативної діяльності може бути недосяжною, або мати негативний результат, якщо немає емоційного забарвлення повідомлення.

У зв'язку з цим ми вважаємо неповною поширену думку про те, що вміння – це думка в дії. Якщо мова йде про комунікативне вміння, то воно обов'язково передбачає емоційну характеристику, тобто це не просто «чиста думка», але й почуття в дії, оскільки висловлена думка, яка не супроводжується адекватним почуттям, втрачає свій впливовий ефект.

Так, ухвалюючи, на перший погляд, правильне рішення в тій чи тій виховній ситуації і керуючись лише розумом, можна все «тверезо» розрахувати й досягти результату зі знаком «-». А правильний, але «холодний» розрахунок розуму в педагогічних ситуаціях нерідко навіть небезпечний. Він тільки тоді набуває педагогічної сили, коли підкріплюється активністю емоційно-чуттєвої сфери, оскільки, як сказав Ж.-Ж. Руссо, *«у серце увійде лиш те, що йде від серця»*.

З іншого боку, ніяка емоційність, чуйність, душевність не можуть компенсувати відсутність змістової основи і техніки комунікації.

Отже, формуючи поведінковий рівень комунікативних умінь, потрібно однаковою мірою звертати увагу на:

- звукову чіткість;
- інтонаційну виразність;
- емоційне забарвлення;

Для вчителя фізичної культури це має велике значення як у реалізації освітніх функцій його діяльності, так і виховних. Виховних особливо, оскільки два перших компоненти допомагають прояснити значення змісту зовнішнього виховного впливу і зрозуміти його, а третій компонент – повірити в нього, прийняти і «впустити» у внутрішній план своєї особистості.

Завдання і запитання для самоконтролю

- Які комунікативні вміння вчителя фізичної культури забезпечують ефективність педагогічного спілкування?
- Які існують бар'єри педагогічного спілкування?
- Які є шляхи забезпечення взаємного контакту між учителем фізичної культури й учнями?
- Назвіть комунікативно-педагогічні помилки педагога в ситуаціях першого знайомства.
- У чому сутність духовного контакту з учнями? За яких умов він виникає?
- Які існують способи підтримування позитивних взаємин з вихованцями в процесі спілкування?

Тести

1. Назвіть умови, які сприяють зміцненню взаємного контакту між учителем фізичної культури й учнями.

2. Назвіть умови, які сприяють успішній самопрезентації вчителя фізичної культури.

3. Чим відрізняється конструктивна (чесна) самопрезентація педагога від маніпулятивної (оманливої)?

4. Маніпулятивні способи самопрезентації педагога – це звертання до деяких хитрощів, які приховують певну небезпеку подальшого розкриття прихованих намірів вихователя та розчарування в ньому. Так чи ні ?

5. Які дії вчителя при самопрезентації є педагогічно недоцільними?

6. Назвіть комунікативно-педагогічні помилки вчителя фізичної культури в ситуаціях першого знайомства.

7. Якому із стилів педагогічного спілкування відповідає прагнення педагога не брати на себе відповідальність, формально виконувати свої обов'язки, самоусуватися від керівництва колективом школярів, обмежуватись виконанням лише викладацької функції:

- а) авторитарному;
- б) демократичному;
- в) ліберальному?

8. Який стиль спілкування відображає намагання молодого вчителя швидко встановити контакт з учнями, бажання сподобатись за відсутності вмінь та навичок педагогічного спілкування:

- а) спілкування-залякування;
- б) спілкування-загравання;
- в) спілкування-дистанція;
- г) спілкування на основі товариської прихильності?

9. Який стиль педагогічного спілкування, характерний для вчителів-початківців, відображає, з одного боку, намагання швидко встановити контакт з дітьми, бажання сподобатись класові; а з іншого, – відсутність необхідної комунікативної культури, умінь та навичок, професійного досвіду, спрямованість на завоювання фальшивого авторитету:

- а) спілкування-загравання;
- б) спілкування-дистанція;
- в) спілкування-залякування;
- г) демократичний?

10. Для якого стилю спілкування характерна така поведінка вчителя: він сам вирішує всі питання життєдіяльності класу, ставить перед учнями завдання, виходячи лише з власних міркувань; суворо контролює виконання будь-якого завдання і суб'єктивно оцінює досягнуті результати:

- а) авторитарного;
- б) демократичного;
- в) ліберального;
- г) спілкування-загравання?

11. Який метод виховання використовується для формування в дітей умінь і навичок спілкування (знайомство, подолання надмірної сором'язливості, захист власних прав), профілактики негативних звичок (куріння, вживання алкоголю):

а) привчання;	в) приклад;
б) рольова гра;	г) заохочення?

Практичне заняття №4

Психолого-педагогічні умови організації ефективного педагогічного спілкування вчителя фізичного виховання з учнями

I. Обговорення питань:

1. Бар'єри педагогічного спілкування.
2. Система комунікативних умінь вчителя фізичної культури.
3. Шляхи забезпечення взаємного контакту з учнями на початковому етапі спілкування.
4. Комунікативно-педагогічні помилки вчителя фізичної культури в ситуаціях першого знайомства.
5. Способи підтримування позитивних взаємин з вихованцями в процесі спілкування.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. блок відеоситуацій до практ. заняття №4:4П.)

III. Індивідуальні завдання:

- Виховний потенціал стилів педагогічного спілкування.
- Індивідуальний стиль педагогічного спілкування та шляхи його формування.
- Психолого-педагогічні умови забезпечення духовного контакту вчителя фізичної культури з учнями.
- Ситуації першого знайомства вчителя фізичної культури з учнями: проблеми та шляхи їх розв'язання.
- Роль самопрезентації педагога в забезпеченні взаємного контакту з учнями.
- Непродуктивні стратегії самопрезентації.

Література

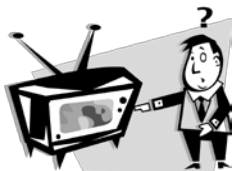
1. Гольштейн А. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам /А. Гольштейн, В. Хомик – К.: Либідь, 2003. – 520 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении /В. А. Кан-Калик.– М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Каплінський В. В. 100 складних ситуацій: шукаємо рішення /В. В. Каплінський. – Вінниця, 2012. – 80 с.
4. Кемпбелл Р. Як по-справжньому любити свого підлітка: [пер. з англ.] /Р.Кемпбелл. – Черкаси: Смірна, 2005. – 158 с.
5. Педагогіка : Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 5 – е вид., випр. і доп. – Вінниця: Видавн. ТОВ фірма «Планер», 2012. – 400 с.
6. Сидоренко Э. В. Тренинг влияния и противостояние влиянию /Э. В. Сидоренко. – СПб: Речь, 2002. – 256 с.
7. Федорчук В. Комунікативна компетентність педагога /В. Федорчук . – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с.

ТЕМА 7. ВАЖКОВИХОВУВАНІСТЬ В СИСТЕМІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ: ПРИЧИНИ ЇЇ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Оволодіння змістом цієї теми передбачає попередній перегляд та аналіз відеофрагментів, розміщених у послідовності, яка відповідає викладу навчального матеріалу теми. Ознайомлення зі змістом певного тематичного блоку починається з відеофрагменту, який супроводжується питаннями. Доцільність такої форми викладу змісту пояснюється тим, що ця тема вже розглядалась в процесі вивчення педагогіки на теоретичному рівні. Особливостями її вивчення в контексті початкової дисципліни «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури» полягають у концентричному способі, при якому зміст навчальної теми поступово розширюється і поглиблюється. Попередній перегляд відеофрагменту з певної «порції» матеріалу допоможе, по-перше, актуалізувати попередні знання; по-друге – побачити і відчути життєву значущість змісту; по-третє, співвіднести і дати педагогічну оцінку побаченому на екрані і поданому в посібнику; по-четверте, на підставі такого зіставлення краще усвідомити і засвоїти черговий блок інформації.

7.1. Ознаки та причини важковиховуваності

Завдання до відеофрагментів 7.1.1.; 7.1.2.

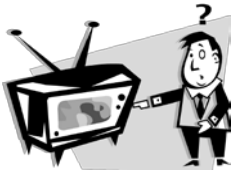

Уважно перегляньте відеофрагменти і дайте відповіді на запитання: Чим вони відрізняються між собою щодо реакції вихованців на виховні впливи, які здійснює тренер? Зіставте ваші висновки з матеріалом першого блоку інформації.

Блок №1

Педагогіка оперує поняттями «виховуваність» та «важковиховуваність». Виховуваність – готовність сприймати виховні впливи, важковиховуваність – несприятливість або активна протидія виховним впливам. Протидія проявляється не

лише в недисциплінованості, вона часто набуває форми агресивності, ворожості, впертості, а також відвертої неприязні до вчителів та батьків.

Перегляньте наступних три відеофрагменти (7.1.3.; 7.1.4.; 7.1.5.), порівняйте їх і спробуйте сформулювати причину опору виховним впливом у кожному з трьох фрагментів.

Сформулюйте ці причини і зіставте їх з блоком інформації №2.

Блок №2

Педагоги та психологи виділяють три групи причин важковихованості:

1) причини соціального характеру; 2) причини, пов'язані з недоліками виховання таких дітей у сім'ї; 3) причини, пов'язані з недоліками роботи школи. У психолого – педагогічній літературі конкретизовано причини кожної групи (див. літературу до теми). Найтиповішими з них є такі причини :

- Протест проти подвійних стандартів поведінки дорослих.

У фільмі «Дорога Олена Сергіївна» Е. Рязанова доведений до істерики випускник школи звертається до вчительки з такими словами: «Ми не хочемо слухати вас, тому що ми не віримо вам. Ви і самі не вірити в те, що намагаєтесь вбити в наші голови. Десяток років ми вчилися у вас лицемірити, брехати. У цьому нас вчили десятки учителів. Так що облиште, Олено Сергіївно. Ми ваші діти, не пасинки, а кровні діти. І такими ви нас породили.

- Негативна установка на дітей з відхиленням у поведінці, коли педагог сприймає їх через «чорні окуляри» і бачить лише негативне, навіть не бажаючи бачити позитивне. Недоброзичливе ставлення, відсутність довіри, поваги до них, неприязнь.

- Стереотипи та шаблони у вихованні таких підлітків (прямі директиви, нотації, повчання, моралізування)

- Авторитарний стиль спілкування, який базується на негативному ставленні до таких підлітків (диктаторські права з

боку вчителя і відсутність будь-яких прав з боку учня), через це нерідко важковиховуваними стають учні, які мають свою думку, власну позицію.

- Формалізм в організації виховної роботи в школі, переважання словесних методів виховання. Незнання специфіки роботи з важковиховуваними. Слабка індивідуальна робота. Незнання причин важковихованості. Невміння забезпечити взаємний контакт.

- Недостатня виховна робота з батьками важковиховуваних. Погані знання сімейних умов підлітків. Відсутність узгодженості між педагогами та батьками.

- Незнання та нерозуміння батьками внутрішнього світу дитини, її інтересів та потреб.

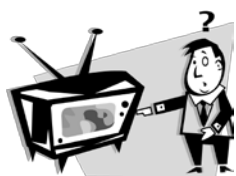
- Надмірна опіка та потурання всім бажанням дитини за принципом «кумир сім'ї». Уседозволеність.

- Неузгодженість дій батьків та їх непослідовність.

Завдання для самоперевірки.

Виберіть з перерахованих вище причин ті, які стали причинами опору педагогом у переглянутих вами відеофрагментах. Доповніть список причин тими, які визначають автори запропонованої до теми наукової літератури.

7.2. Типи важковиховуваних підлітків

Уважно прогляньте наступних три відеофрагменти(7.2.1.; 7.2.2.; 7.2.3.). Що спільного між важковиховуваними в кожному фрагменті і що відмінного? Чи можна вважати, що кожен з відеофрагментів демонструє інший тип важковиховуваних? Для самоконтролю зверніться до наступного блоку інформації.

Блок №3

Залежно від причин важковихованості, визначають такі типи важких підлітків.

1. Педагогічно занедбані підлітки, причиною негативної поведінки яких є: несформованість їхньої особистості та низькій рівень їхнього морального розвитку. Відсутність засвоєних норм, принципів, правил моральної поведінки призводить до відсутності регулятора поведінки, без якого вона стає неконтрольованою і породжує безтактність, грубість, хамство. Такі діти можуть взагалі не усвідомлювати негативного характеру своєї поведінки. Інколи їхня негативна поведінка починається з неуспіху в навчанні. Постійні невдачі формують невпевненість у собі, низький рівень самоповаги, що виливається в агресію. Унаслідок такої поведінки ровесники таких дітей цураються їх, або глузують з них і нехтують ними.

2. Важковихованість через певні особливості психіки, а саме:

- затримання психічного розвитку;
- крайній варіант темпераментних особливостей (наприклад, холеричного темпераменту);
- раннє ушкодження мозку. Наслідком цих особливостей є підвищена невгамовна активність (гіперактивність).

3. Важковиховані, опір яких зумовлений невмілими діями вихователя (оманлива або ситуативна важковихованість), яку породжують наступні причини:

1) негативна установка педагогів на таких дітей, упереджене ставлення як до «важкого», навішування ярликів;

2) безтактність, грубість, неприязнь, приниження гідності;

3) авторитарний стиль, поєднаний з негативним ставленням до таких вихованців;

Ілюстрацією породження ситуативної важковихованості може бути наступна ситуація: *У середині навчального року до 8-го класу прийшла нова вчителька фізичної культури Ольга Дмитрівна. З першого уроку вона почала кричати, обзивати учнів дурнями, ідіотами, виставляла найнижчі бали всьому класу. Артем не втримався і вигукнув: «Вам треба лікуватись у психлікарні!» Розлючена Ольга Дмитрівна покликала директора. Той вимагав, щоб*

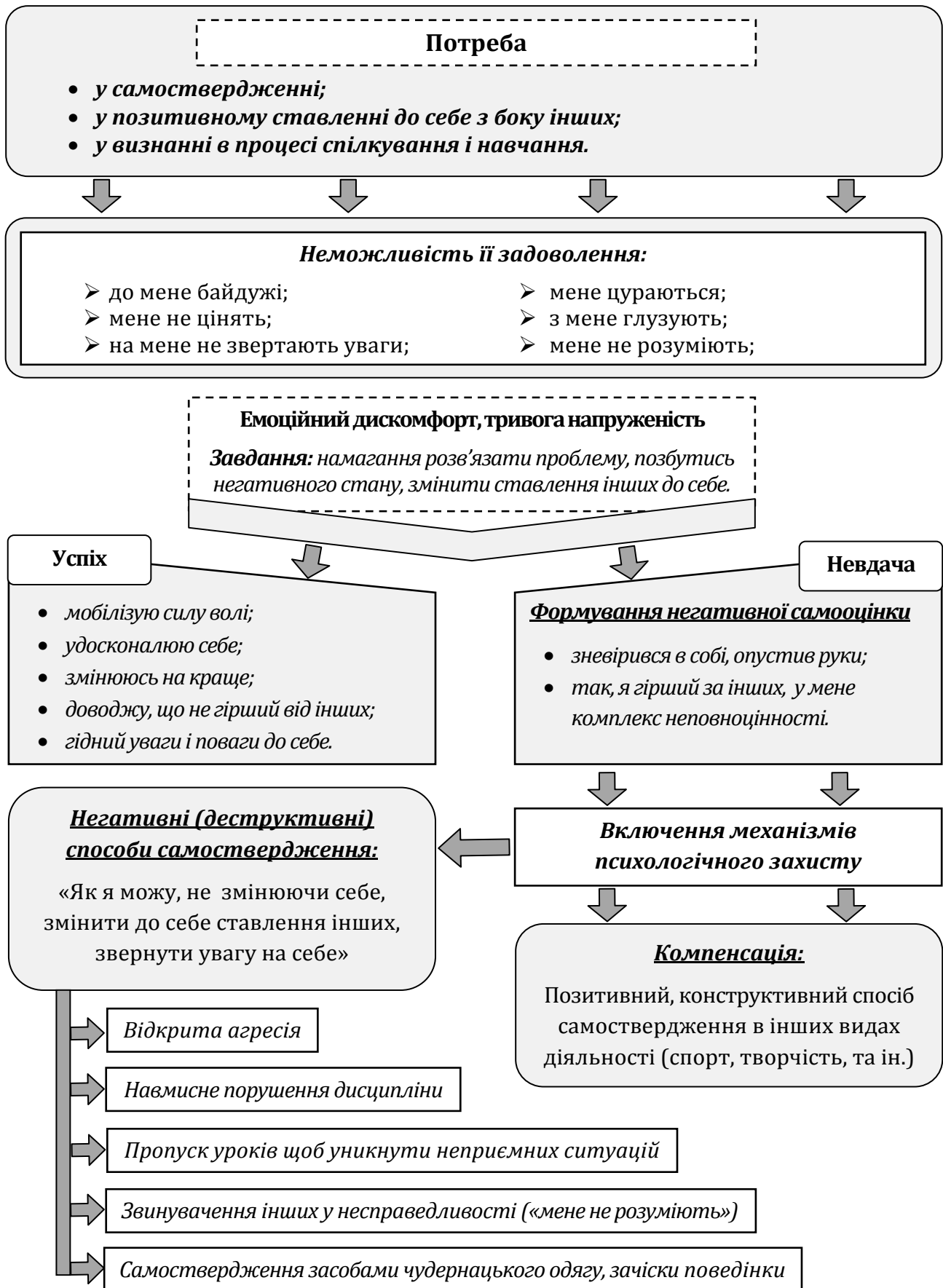

Рис. 4. Механізм формування власне важковихованості.

Артем просив у неї пробачення. Артем відмовився. Викликали батька, який побив сина в присутності вчителів. Але це не допомогло.

Уважно прогляньте наступний відео фрагмент (7.2.4.). Чим відрізняється тип важковиховуваності в даній ситуації від попередніх? Зіставте свої висновки з наступним блоком інформації.

Блок №4

Власне важковиховувані підлітки, –це ті підлітки опір яких зумовлений сформованими механізмами психологічного захисту (див. мал. 4). У чому складність виховної роботи з такими підлітками?

Унаслідок сформованих механізмів психологічного захисту вони не помічають своїх негативних рис – і тому не приймають вимогу педагога змінити свою поведінку. Перешкодою стає «непроникність» у внутрішній план особистості. Їх подолання можливе лише після корекції дезадаптованих механізмів психологічного захисту.

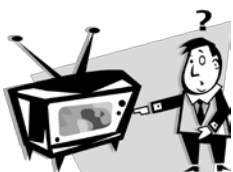
7.3. Етапи корекційної роботи з важковиховуваними

Блок №5

Під *корекцією* важковиховуваності розуміють психолого-педагогічні впливи, спрямовані на: 1) гальмування (подолання, послаблення) негативних рис, стереотипів поведінки;2) формування позитивних рис особистості.

Ефективність корекції визначається:

- особистістю вихователя;
- його ставленням до вихованця;
- зацікавленістю в його долі;
- стилем спілкування;
- активною участю в корекції поведінки самого вихованця.

Прогляньте наступні відеофрагменти (7.3.1.; 7.3.2.; 7.3.3.; 7.3.4.; 7.3.5.;). На основі змісту і особливостей діяльності, яку здійснюють педагоги в роботі з важковиховуваними назвіть особливості кожного з п'яти етапів

корекційної роботи з важковиховуваними, що відображені в них. Зверніться до блоку інформації. Який етап корекційної роботи з важковиховуваними не було відображено у відеофрагментах?

Блок №6

Етапи корекції важковиховуваності:

- налагодження взаємного контакту з вихованцем.
- аналіз причин важковиховуваності.
- дискредитація(знецінення) негативних норм поведінки та формування мотивів позитивної поведінки (бажання позитивних змін в структурі особистості та в поведінці).
- вибір виду діяльності для формування позитивного досвіду поведінки та залучення до неї вихованця.
- закріплення позитивних рис шляхом застосування відповідних вправ, спеціально організованого тренінгу, схвалення позитивних змін.
- організація самовиховання.

Завдання і запитання для самоконтролю

- Розкрийте сутність поняття «важковиховуваність».
- Назвіть основні ознаки важковиховуваності.
- Які соціальні причини породжують важковиховуваність?
- Які причини важковиховуваності пов'язані з недоліками роботи школи?
- Які причини важковиховуваності пов'язані з недоліками сімейного виховання?
- Які є типи важковиховуваних? Назвіть ознаки кожного типу.
- Назвіть і коротко схарактеризуйте етапи корекції важковиховуваності.
- Які методи і прийоми корекційної роботи з важковиховуваними можуть бути використані в професійній діяльності вчителя фізичної культури?

- У чому специфіка форм і методів корекційної роботи з важковиховуваними?
- За яких умов виникає взаємний контакт з важковиховуваними?

Тести

1. Які методи виховання не належать до методів оцінювання та корекції поведінки:

- а) переконування;
- б) заохочення;
- в) навіювання;
- г) покарання?

2. Важковиховуваність педагогічно занедбаних дітей зумовлюють:

- а) відхилення у психічному розвитку;
- б) невмілі дії вихователів;
- в) особистісна незрілість, низький рівень морального розвитку;
- г) механізми психологічного захисту.

3. Допишіть пропущені етапи корекційної роботи педагога з важковиховуваними:

- а) забезпечення взаємного контакту з важковиховуваними;
- б) _____;
- в) дискредитація (знецінення) негативного досвіду поведінки;
- г) _____;

4. Відновіть логічну послідовність етапів корекційної роботи педагога з важковиховуваними:

- а) з'ясування причин важковиховуваності;
- б) дискредитація (знецінення) негативного досвіду поведінки;
- в) забезпечення взаємного контакту з важковиховуваними;
- г) закріплення досвіду позитивної поведінки;
- д) залучення до діяльності щодо формування позитивного досвіду поведінки.

5. Оманлива або ситуативна важковиховуваність характерна для дітей, які опираються педагогічним впливом через:

- а) особистісну незрілість, низький рівень морального розвитку;
- б) невмілі дії вихователів;

- в) сформовані механізми психологічного захисту;
- г) відхилення в психічному розвитку.

6. Якщо ви неправильно вчинили стосовно дітей і не хочете втратити їхнього позитивного ставлення до себе, то:

- а) визнаєте перед ними свою неправоту;
- б) промовчите;
- в) зробите вигляд що нічого не сталося;
- г) постараетесь виправдати свої дії.

7. Власне важковиховувані підлітки опираються педагогічним впливом через:

- а) відхилення в психічному розвитку;
- б) особистісну незрілість;
- в) низький рівень морального розвитку;
- г) невмілі дії вихователів;
- д) сформовані механізми психологічного захисту

8. Педагогічно занедбані підлітки опираються педагогічним впливом через:

- а) відхилення в психічному розвитку;
- б) особистісну незрілість, низький рівень морального розвитку;
- в) невмілі дії вихователів;
- г) сформовані механізми психологічного захисту.

9. Підлітки з ситуативною (оманливою) важковиховуваністю опираються педагогічним впливом через:

- а) відхилення в психічному розвитку;
- б) особистісну незрілість, низький рівень морального розвитку;
- в) невмілі дії вихователів;
- г) сформовані механізми психологічного захисту.

10. Вихованець чинить опір лише виховним впливам вчителя фізичної культури. Всі інші вчителі його хвалять як дисциплінованого і стриманого. Визначте тип важковиховуваності цього учня.

- а) власне важковиховуваність;
- б) оманлива важковиховуваність;

- в) педагогічна занедбаність;
- г) важковиховуваність з причин особливостей психіки учня.

11. Корекція поведінки важковиховуваних підлітків повинна розпочинатися з:

- а) включення вихованця у діяльність, яка сприяє формуванню необхідних позитивних рис;
- б) сприяння поліпшенню становища підлітка в системі міжособистісних стосунків у класному колективі;
- в) аналізу причин відхилень у поведінці підлітка, сильних і слабких сторін його особистості;
- г) дискредитації, знецінення негативних форм поведінки і розвитку мотивів самовдосконалення;
- д) забезпечення взаємного контакту з важковиховуваними.

12. Який механізм психологічного захисту дає змогу підліткам уникнути формування важковиховуваності:

- а) ігнорування суб'єктивно неприємних ситуацій;
- б) агресія;
- в) знецінення;
- г) компенсація?

13. На думку американського педагога У. Глассера, поведінка важковиховуваних дітей зумовлюють:

- а) відхилення в психічному розвитку;
- б) незадоволеність потреб у визнанні та любові оточуючих і вибором неадекватних способів самоствердження;
- в) помилкові дії вихователів;
- г) вроджені агресивні нахили.

Практичне заняття №5

Важковиховуваність як педагогічна проблема:

причини та шляхи корекційної роботи

I. Обговорення питань:

1. Сутність важковиховуваності та її ознаки.

2. Причини важковиховуваності:

- а) соціальні;
- б) причини, пов'язані з недоліками роботи школи;
- в) причини, пов'язані з недоліками сімейного виховання.

3. Класифікація важковиховуваних.

4. Характеристика етапів корекційної роботи з важковиховуваними.

5. Методи та прийоми корекційної роботи з важковиховуваними.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. відеоситуації до практичного заняття №5:5. II.)

III. Індивідуальні завдання:

- За яких умов можливо забезпечити взаємний контакт з важковиховуваними?
- На які принципи виховання насамперед варто опиратись для забезпечення взаємного контакту з важковиховуваними?
- Що означає поняття «дискредитація негативної поведінки»? Як її здійснювати?
- Типові недоліки в поведінці педагога, що спричиняють ситуативну важковиховуваність.
- Ваші конкретні поради батькам щодо попередження важковиховуваності.
- Перегляньте художній фільм «Пацани» і визначте чинники, які допомогли тренерові Павлу здійснити корекцію важковиховуваності.
- Перегляньте художній фільм «Небезпечні думки» і визначте етапи та способи корекції важковиховуваності, які застосовує педагог М. Джонсон.
- Перегляньте художній фільм «Педагогічна поема» і визначте способи корекції важковиховуваності, застосовані А. Макаренком, які можливо адаптувати до сучасних умов.

Література

1. Бэрон Р. Агрессия /Р. Бэрон, Д. Ричардсон – СПб.: Питер, 1999. – 352 с.
2. Глассер И. Школа без неудачников /И. Глассер – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
3. Дробинская А. О. Школьные трудности «нестандартных» детей /А. О. Дробинская. – М.: Шк. – Пресс, 2010. – 144 с.
4. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: Навч. посіб. /О. Ю. Дроздов, М. А. Скок. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 156 с.
5. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування /І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород: Патент, 2009. – 195 с.
6. Педагогіка : Навчальний посібник /В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 5 – е вид., випр. і доп. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – 400 с.
7. Подмазин С. И. Как помочь подростку с «трудным» характером /С. И. Подмазин, Е. И. Сибиль. – К.: НПЦ Перспектива, 1996. – 160 с.
8. Степанов В. Г. Психология трудных школьников: Учеб. пособие для учителей и родителей /В. Г. Степанов. – М.: Издат. Центр «Академия», 2009. – 320 с.

ТЕМА 8. ПРИЧИНИ, ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Форма викладу змісту теми: запитання і відповіді.

Краще засвоїти матеріал вам допоможуть відеофрагменти, які відображають специфіку виховної діяльності вчителя фізичної культури, одночасно ілюструючи відповіді на запитання. Диск з відеофрагментами додається.

8.1. Врахування у виховній діяльності вчителя типів педагогічних конфліктів та особливостей їх протікання.

Запитання: У чому специфіка педагогічних конфліктів?

Відповідь: Для педагогічних конфліктів характерні такі особливості:

1) учасники конфлікту мають різний соціальний статус (учень – учитель), а тому часто вчитель користується своєю владою, не враховуючи позиції учня;

2) професійна відповідальність за педагогічно правильне розв'язання конфліктної ситуації лежить на вчителеві;

3) педагог має пам'ятати про виховний потенціал конфлікту, оскільки конфліктну ситуацію можна спрямувати у виховне русло і використати для впливу на інших учнів класу як свідків конфлікту;

4) професійна позиція вчителя зобов'язує його взяти на себе ініціативу в розв'язанні конфлікту і на перше місце зуміти поставити інтереси учня як особистості, що формується;

5) будь-яка помилка вчителя при розв'язанні конфлікту поглиблює його і породжує нові небажані ситуації;

6) конфлікт у виховній діяльності легше попередити, ніж успішно розв'язати.

Запитання: Які стосунки між вчителем фізичної культури і учнями приховують в собі можливості виникнення конфлікту?

Відповідь: Стосунки можуть мати наступний характер:

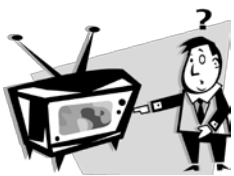

1) диктат (авторитарний стиль спілкування): обмеження спілкування лише офіційно-діловими рамками, нетерпіння до заперечень, командний тон на уроках і поза уроками, демонстрація зверхності над учнями тощо;

2) опіка (турбота до набридливості, постійний контакт з класним керівником, з батьками, гальмування самостійності з метою «Як би чого не сталося»;

3) конфронтація (прихована неприязнь до учнів, постійне незадоволення їхньою роботою на уроках, зневажливий тон);

4) ліберальні стосунки (невтручання в справи учнів, невимогливість).

Запитання: Які існують типи педагогічних конфліктів? Перегляньте відеоситуації (8.1.1.; 8.1.2.; 8.1.3.), у яких відображені конфлікти вчителів фізичної культури та тренерів з їхніми підопічними, і спробуйте визначити різницю між ними.

Відповідь: У психолого-педагогічній літературі виділяють три типиконфліктів: конфлікти діяльності (дидактичні); конфлікти поведінки (як результат порушення учнями правил поведінки); конфлікти взаємин (етичні) – результат неетичних дій вчителя щодо учнів.

У зарубіжній літературі з погляду функцій розглядають два види конфліктів: *негативний* (деструктивний), який образно можна назвати хворобою спілкування; *позитивний* (конструктивний), який образно називають ліками від хвороби спілкування або його «одужанням». Вважають, що конфлікти конструктивного характеру корисні, оскільки запобігають «застою» і «змертвінню» взаємодії. Вони стимулюють її рух уперед, «вдихають свіже повітря» у стосунки.

Більшість конфліктологів вважають, що завдання педагога полягає не лише в тому, щоб запобігти конфлікту чи усунути його, а насамперед у тому, щоб знайти спосіб зробити його продуктивним.

Звернімось до конфлікту з власного досвіду роботи, який виник під час проведення лекції з теми «Самовиховання» на третьому курсі Інституту фізичного виховання і спорту і прослідкуймо, як можна досить неприємний конфлікт спрямувати в конструктивне русло і використати його для виховного впливу на вихованця.

Конфліктна ситуація №1

Під час лекції з теми «самовиховання» помітив, що один студент відвертає увагу інших і сміється. Розповідав про щось серйозне, і це вимагало відповідної серйозної реакції. Усі уважно слухали. Відчувався емоційний відгук аудиторії. Панувала тиша. Я зробив паузу і зупинив погляд на обличчі цього студента. На деякий час він припинив сміх, але невдовзі знову почав розмовляти зі своїми сусідами, сміючись. Тоді я попросив його піднятися, не стримав негативних емоцій і вигнав з аудиторії, принизивши перед усім курсом.

Студентам було наочно продемонстровано антипедагогічний прийом, поєднаний з безтактністю викладача, який досі постійно акцентував на потребі дотримання принципів безумовного позитивного ставлення до особистості вихованця, поєднання поваги з вимогливістю. Ураз своїми діями викладач перекреслив ті педагогічні цінності, які постійно декларував студентам.

Наступного дня студент прийшов на кафедру просити вибачення: через кілька тижнів на нього чекав екзамен. Але фраза «Простіть мене» приховувалася озлобленість і ненависть.

Усвідомленість моєї педагогічно недоцільної поведінки посилилася. У хлопця було гостре почуття власної гідності, і я враз відчув те, що він приховував: «Я ніколи не забуду, як ви мене принизили перед усім потоком. Моя озлобленість не пройшла. Я вам не простив».

Остання пара з педагогіки виходила за рамки традиційних. Це був калейдоскоп яскравих миттєвостей, які ми пережили з ними протягом усього процесу вивчення педагогіки (ситуації, цитати, події, відеофрагменти тощо).

Це було не звичайне повторення, а відновлення на новому емоційному рівні пережитих подій і миттєвостей.

Серед них я згадав і таке: 26 жовтня... Четвер... Лекція на особливо серйозну тему «Самовиховання» ...Я вигнав з лекції Толю Ч.

Студент здригнувся. А я до нього з такими словами: «Анатолію! Те, що я зараз скажу, не сприймай як слабкість. Слабкі і непорядні люди, навпаки, мстять. Сильні люди великодушні. Якщо вони помиляються, то знаходять у собі сили попросити вибачення. Саме це я хочу зараз зробити. Прости мене за те, що я тоді принизив тебе, а студентам продемонстрував спосіб впливу, який сам засуджую. Але, Толю, на такій серйозній лекції так несерйозно...» Цю фразу я не встиг завершити. Її завершив сам Анатолій коротким і тихим «Простіть». Це вже був інший студент. У його очах я побачив замість недавньої озлобленості тепло і вдячність.

На екзамені Анатолій відповідав набагато краще, ніж я очікував. Упевнений, якби не було цієї ситуації, його відповідь була б, як завжди, досить посередньою. А через рік державний екзамен з педагогіки він склав на «відмінно».

У психологічно-педагогічній літературі розглядають види конфліктів у динаміці:

- 1) на етапі виникнення: а) стихійні, б) спровоковані;
- 2) на етапі розвитку: а) короткочасні, б) тривалі, в) затяжні;
- 3) на етапі усунення: а) керовані, б) погано керовані, в) некеровані;
- 4) на етапі затухання: а) які спонтанно припиняються, б) які припиняються під дією засобів впливу на конфлікт, в) що вирішуються лише після втручання зовнішніх сил (класного керівника, завуча, директора).

Запитання: *Які є фази протікання конфліктів та які їх особливості?*

Відповідь: Психологи виділяють п'ять фаз протікання конфлікту, які досить важливо враховувати при розв'язанні педагогічних конфліктів, оскільки та чи та фаза конфлікту зумовлює відповідну поведінку педагога:

- 1) латентну (приховану), особливостями якої є такі ознаки: внутрішня напруженість при зовнішній грі в нібито нормальні стосунки; охолодження та відчуженість, підозра, сумніви, нещирість у стосунках;

2) *демонстративну*, яку характеризують такі особливості: прагнення довести свою правоту; взаємні звинувачення; перехід на офіційний стиль спілкування або розрив спілкування взагалі.

3) *агресивну*, характеристиками якої є: бажання нашкодити, зробити підлість (тишком-нишком); підступність (заява про свої добрі наміри і приховане вчинення зла).

4) *батальну*, яку характеризують: відкрите оголошення протидії (*«Ти мене образив(ла), і я зроблю все, щоб створити тобі проблеми»*); навмисне загострення конфлікту; наклеп, помста, бажання дискредитувати противника;

5) *фінальну* фазу конфлікту, яка може бути зі знаком «+» і знаком «-».

Звернімось до двох конфліктних ситуацій, перша з яких з художнього фільму «Лялечка» (між класним керівником та екс-чемпіонкою світу з гімнастики Тетяною Серебряною); друга – з художнього фільму «Розиграш» (між класним керівником та учнем 10 класу, кращим спортсменом школи Олегом)

Конфліктна ситуація №2

Таня, новенька, яку дев'ятикласники прозвали «Лялечка», екс-чемпіонка світу з гімнастики, незлюбила класного керівника Олену Михайлівну з першого погляду. Невдовзі Лялечка в класі стала лідером. Це не подобалось учительці.

Сьогодні Олена Михайлівна запросила всіх учнів додому на свій день народження, як це було щороку.

– У мене також сьогодні день народження, – сказала Лялечка. – Я всіх вас також запрошую і на ту саму годину.

Щоб змоделювати свою подальшу поведінку в цій фазі конфлікту і вийти на оптимальний варіант, ознайомтесь з поданим алгоритмом.

1. Спробуйте з'ясувати, у чому полягає проблема.

2. Не знайомлячись із наведеними варіантами, запропонуйте власну, педагогічно доцільну модель поведінки вчителя, спрямованої на розв'язання проблеми.

3. Познайомтесь із запропонованими варіантами розв'язання ситуації та спробуйте спрогнозувати результат кожного з них.
4. Неприйнятні, на вашу думку, варіанти позначте мінусом (-).
5. Варіанти, які ви вважаєте прийнятними, позначте плюсом (+).
6. Уважно перечитайте «плюсові» варіанти, спробуйте визначити найкращий з них, поставте навпроти нього ще один «+».
7. Обґрунтуйте свій вибір.
8. Поясніть, які, на ваш погляд, помилки допущені у «мінусових» варіантах. Чому ви вважаєте їх неприпустимими?
9. Якщо жодний із запропонованих варіантів не здається вам оптимальним, запропонуйте власний і обґрунтуйте його.

Варіанти розв'язання

1. Зроблю висновок, що треба терміново переглянути своє ставлення до цієї учениці, оскільки йдеться вже про наслідок, а лікувати варто причину.
2. Підготуюсь до свята і проведу вечір у чеканні. Це шанс визначити ставлення до себе учнів, дати оцінку собі як учителю і класному керівнику та спрогнозувати свою подальшу тактику. Постараюсь зберегти спокій...
3. Чудово! Я давно хочу відсвяткувати свій день народження з друзями. Досі святкувала з вами, щоб не порушувати нашої традиції. Та й ви вже стали дорослими, самостійними, маєте повне право на вибір. Робіть так, як вам підказує серце, але завчасно мене попередьте.
4. Візьму квіти, прийду до Лялечки і привітаю з «липовим» днем народження. Якщо відреагує позитивно – порадію від нагоди неформально поспілкуватися; якщо негативно – тактовно подякую за гостинність і пошкодую, що не побудемо всі разом, хоча мені того й дуже хотілося.
5. Можу удати велику радість через збіг у датах народження і поступитися, сказавши: «Прекрасно! Нарешті ламається стереотип! Це новий виток нашого розвитку, давно очікувані зміни...».

6. Побуду вдома, добре подумаю над тим, про що варто сказати, вітаючи Лялечку з «липовим» днем народження, а потім прийду до неї з квітами і, звичайно ж, запізнившись.

7. Що ж, тепер можна перевірити щирість наших з вами стосунків. Моє запрошення залишається в силі, а вибір за вами...

8. Візьму ініціативу у свої руки і спокійно скажу: «Думаю, що тепер вам краще піти до Тані. А час все розставить на місце, згодом і зробите висновки».

9. Життя постійно ставитиме вас перед вибором. Але важливо, щоб вибір відповідав поклику вашого серця. Інакше доведеться жалкувати про хибний крок. Керуйтеся одночасно і почуттям, і розумом. А ситуація, яка виникла, нам тільки на користь...

Конфліктна ситуація №3: розіграш, покарання та помста

Якби ця ідея належала не лідерові класу Олегу Комарову, ми б її відкинули, оскільки любили і поважали вчительку математики і свою класну Марію Василівну, яка завжди допомагала нам, йшла назустріч, підтримувала...

Того дня, як завжди, вчителька увійшла до класу життєрадісна, бадьора, весела. Мала бути контрольна за чверть.

-А Ви нас не попереджали про контрольну!

-Як не попереджала? Я точно пам'ятаю, що оголошувала про контрольну.

-Ні, Маріє Василівно!

-Цього не може бути. Я пам'ятаю: тоді відповідав Корбут, а я підійшла до вікна і...

-Ні-ні, не оголошували.

Вчителька зверталась до різних учнів, однак всі твердили: «Ні!»

-Як же так? Невже я... Ні, цього не може бути. Скажи їм, Олеже! Олег був її опорою: визнаний лідер класу, круглий відмінник, спортсмен. Однак і від нього вона почула: «На жаль, ні...»

-Що ж, тоді прийміть мої щирі вибачення. Запишемо тему уроку...

Вона вірила нам і навіть не могла подумати про нашу змову. Записуючи на дошці нову тему, вона різко повернулася обличчям до класу з останньою надією:

-Петрова, я казала про контрольну?

У відповідь було мовчання. Петрова не здатна була лукавити. Вчителька ще раз запитала її.

-Краще не запитуйте мене про це, Маріє Василівно.

-Як це не запитувати? Я вимагаю відповіді! - Цього разу відповіддю були сльози.

Вмить все з'ясувалось.

У класі було тихо, як ніколи. Нам стало соромно, гірко, незручно. Вчителька знову повернулася обличчям до дошки, але вже нічого не писала на ній.

? Як би ви діяли далі на місці Марії Василівни?

? Який спосіб виховного впливу варто застосувати?

Врахуйте, що саме той учень, який був опорою та надією вчительки, став організатором змови з огляду на свій головний життєвий принцип: «Є тільки я і мої власні цілі, задля досягнення яких стануть у пригоді будь-які способи». Олег і зараз не відчував своєї провини перед Марією Василівною, не усвідомлював образи, завданої класному керівнику.

Повернувшись обличчям до класу, Марія Василівна сказала:

-А все-таки контрольна відбулася. Тільки задачі в ній були не тригонометричні, а моральні. І ви їх розв'язали неправильно.

-Цей тип задач не має однозначних розв'язків,- заперечив Олег.

-Тільки однозначні, – різко мовила вчителька. – І шкода, що саме Ви, Олеже, цього не розумієте.

Підійшовши ближче до учнів, вона продовжувала:

-Ви жорстоко вчинили зі мною. Заради чого?.. Невже така незначна мета – позбутися контрольної – варта таких ганебних засобів? Вчіться платити за свої вчинки. Можете вважати мене злою, жорстокою, несправедливою. Але всі ті, хто сьогодні був викликаний мною, отримують двійки як такі, що не підготувались до уроку.

Для Олега це був несподіваний удар. І коли він дізнався, що з математики у нього не буде річної відмінної оцінки, а значить, і золотої медалі, то став шукати, як виправити становище. Навіть

попри свою гордість просив вибачення, однак Марія Василівна виявилась принциповою і невблаганною. Залишався єдиний шлях: подружитись з ненависною йому наївною Петровою, яку він називав «юродивою», і подіяти на Марію Василівну через неї.

Олег все продумав і попросив Петрову підійти до вчительки тоді, коли це мало бути найвигідніше для цього, – у день її 55-річного ювілею. «Навіть злочинцям в такі дні буває амністія», – сказав Олег. Однак вчителька розуміла, поступитись своїми принципами означало підіграти амбіції Олега, його самовпевненість та егоїзм. І ще як класного керівника її непокоїв негативний вплив Олега на інших учнів класу. Потрібно було замінити рожеві окуляри, крізь які вони бачили Олега як лідера, на більш адекватні.

А ви як ставитесь до способу впливу, який застосувала Марія Василівна? Чи не стане це причиною серйозного конфлікту? Спробуйте спрогнозувати подальші дії Олега, знаючи особливості його характеру.

Олег вирішив помститись. У день 55-річного ювілею в класі була святкова атмосфера. Велике кольорове фото ювілярки. Квіти. Був і сюрприз, який став для вчительки найнесподіванішим і найдорожчим подарунком: велика віньєтка з обличчями учнів кожного з її тридцяти випусків. Серед них було й фото Петрової від нашого класу.

Спочатку завітали на урок колеги з вітальною піснею. Потім привітали десятикласники. І тут руку підняв Олег:

- Можна мені сказати?
- Так-так, Олеже, звичайно. Я чекаю.

- Я хочу вибачитись. Вибачитись за клас, який влаштував цей ювілей. Усі, звичайно ж, розуміють, що в такі дні у Вас далеко не святковий настрій. Тому що саме зараз Ви прекрасно усвідомлюєте, що життя минуло. Ваші учні давно стали академіками, професорами. Живуть справді цікавим життям. А Ви, Маріє Василівно, тридцять літ і три роки просиділи на одному й тому ж стільці, день у день повторюючи одне й те саме. І аніскільки не змінились. Вам вже ніколи не зрозуміти нас, молодих.

Усі в класі ошелешено замовкли. А потім вибухнув осудливий гамір.

- А ви взагалі замовкніть! Влаштували тут показуху! А скажіть вам, що Марія захворіла і алгебру відмінили, – ось тоді і буде справжня радість, додав Олег, відчуваючи себе, як і досі, лідером.

З місця зірвалася Петрова, яка вже встигла повірити, що в них з Олегом справді дружні стосунки.

- Олеже, скажи, що це жарт! Просто розіграш!

- А ти взагалі замовкни, юродива!

Вчителька, як і тоді, підійшла до вікна, не виказуючи свого хвилювання. Усі зніяковіли. Хтось з учнів став її втішати:

- Маріє Василівно, Ви не ображайтесь на Олега. З ним щось коїться. Він, напевно, захворів.

? Як вести себе далі у цій складній батальній фазі конфлікту?

? Як фінал цього конфлікту спрямувати у конструктивне русло?

...Ви даремно мене втішаєте. Я навіть рада за Олега, як би дивно це не здавалось. Слава Богу, що він ще здатний на такі безглузді вчинки. Набагато страшніше було б, якби він затаївся і промовчав, приховавши все це в собі. Не знаю, але, по-моєму, це свідчить про те, що я непоганий педагог. Я ще здатна розуміти вас, молодих. Але неправда, що я не змінююсь. З кожним новим класом, з кожним новим випуском я змінююсь на краще. Разом з вами я зростаю, з вами я молодшаю. Тому що ви — моє життя. Чи не так?

А тепер продовжимо урок. Дістаньте зошити, ручки... Зачекайте, ви ж хотіли подарувати мені пісню? Даруйте...

Фінал конфлікту може проявлятися у таких варіантах:

- 1) негативний (продовження напруження у спілкуванні);
- 2) подальше співробітництво на основі лише зовнішніх офіційних взаємин;
- 3) спрямування конфлікту в конструктивне русло, і як наслідок, зміцнення стосунків.

Педагогічне грамотне керівництво конфліктом якраз і передбачає його спрямування в конструктивне русло, що досить яскраво ілюструє фінал наступної конфліктної ситуації, яка виникла наприкінці уроку між учителькою та кращим спортсменом школи.

Конфліктна ситуація №4

Урок був цікавий, і після дзвінка дев'ятикласники оточили мене зусібіч. Я насолоджуюсь цими хвилинами, коли навколо мене збираються учні і ставлять запитання.

І раптом десь праворуч пролунало басовите: – Куди лізеш? Ідіотка! Я миттєво повернулась – Веніамін Елізов стояв поруч.

Образа, прикрість через те, що так несподівано, однією фразою зруйновано настрій, створений уроком, щирим та теплим спілкуванням з учнями, – все з'єдналось у бажання покарати грубіяна, і я різко мовила: – Елізов, зараз же ідіть за мною в учительську!

Ми рушили шкільним коридором. Попереду йшов Елізов, задоволено, бадьоро усміхаючись, підморгуючи праворуч і ліворуч. За ним грізно прямувала я. Дивлячись на широкі плечі та незалежну ходу Елізова, я думала: «Зачекай-но, зараз зайдеш в учительську – гонор зникне!» Я вже бачила, як він схиляє голову і винувато тупцяє на місці, доводячи повну перемогу вчительського гніву.

Але що це? Я прислухалась до гомінкого коридору і відчула, що учні підтримують його, співчують йому, а на мене, вчительку, дивляться насмішкувато чи з неприхованим осудом! Згадалося: мені розповідали, що він знаменитий як хороший спортсмен, легко піднімає двопудову гирю, а коли чергує в коридорі, його буквально зусібіч обліплюють малюки...! А Елізов, переможно піднявши голову, вже блазнює...

Біля дверей учительської, чекаючи нотацій, Веніамін з поблажливою посмішкою подивився на мене. Вороже почуття кривило уста і плавилось у глибині його очей. Я взялася за ручку...

? Перед тим як читати продовження, спробуйте спрогнозувати подальший розвиток конфлікту?

? Які можуть бути варіанти фіналу цього конфлікту?

? Як поводитись учительці, щоб не поглиблювати конфлікту з учнем, а спрямувати його в конструктивне русло?

...І замість того, щоб відчинити двері, я раптом сказала;
– Послухайте, Веніаміне, я подумала, що це неправильно – Вас як маленького в учительську... Якщо можете, вибачте мені. Він розгубився, навіть відступив на крок, не вірячи і не розуміючи.

– Вибачте мені, – твердо повторила я. – Тільки як Ви могли? Грубість взагалі, а особливо до дівчини – це... гидко! Не почоловічому! Але що більше сердилась я, то лагіднішим ставав Елізов.

– Так, я розумію. Так, я... Я більше ніколи... І перед Надькою вибачуся...

– Вірю, ідіть! – сказала я сердито і зайшла до вчительської.

Я, мабуть, надто сильно рвонула двері – вони прочинилися, і я почула голоси Веніамінових однокласників:

– Ну, як там, в учительській?

– Що ви, хлопці! Вона... ого! Жодного слова про неї!.. – і діловито запитав: – Де Надька?

А я стояла біля карт з історії і думала: «Як добре, що шкільний коридор такий довгий!..»

(За Ю. П. Львовою)

8.2. Причини виникнення конфліктних ситуацій різних типів

Запитання: Які причини зумовлюють конфлікти взаємин?

Відповідь: В основі таких конфліктних ситуацій – негативні, непрогнозовані, необдумані дії вчителя. Найтиповішими причинами конфліктів взаємин, як правило, є:

- приниження гідності учнів (зневажливі висловлювання, публічні образи, грубість, хамство);
- безтактність, невміння стримувати свої негативні емоції, невміння керувати своїм настроєм, поспішна негативна реакція;
- інші особистісні риси вчителя (дратівливість, злопам'ятність, нервовість);
- нав'язування свого погляду, надокучливі нотації, повчання, публічні зауваження та критика у присутності інших;
- зверхність вчителя та демонстрація зневаги до учнів;
- дискримінація учнів;
- перехід на «особистість» учня замість оцінювання його вчинків;
- розголошення довірених учителю секретів учнів та зловживання їхньою відвертістю.

Конфліктна ситуація №5

На уроці фізкультури у 8-му класі проводилась гімнастика. Оля, виконуючи вправу на брусах, зламала жердину, яка до цього, очевидно, була вже надламана. Побачивши це, Руслан Андрійович грубо буркнув: «Корова! Злазь звідти!». Оля образилась і, виходячи із спортзалу, кинула: «Ну і дурень!» Почувши це, Руслан Андрійович...

Що стало причиною конфлікту?

Які подальші дії вчителя фізкультури будуть конструктивними?

Запитання: Які причини призводять до конфліктів поведінки?

Відповідь: В основі конфліктів поведінки – дії та вчинки учнів, спрямовані на свідоме провокування конфлікту.

- Провокування конфлікту для самоствердження.
- Намагання привернути увагу до себе.
- Прагнення здобути владу.
- Помста.
- Прагнення настояти на своєму (це здебільшого є особливістю поведінки тих, для кого головним авторитетом є власна думка).

Конфліктна ситуація №6

Ви увійшли у 8-й клас. Усі учні встануть, щоб привітати Вас. Максим не рухається. На зауваження учнів: «Встань, Михайло Никифорович у класі!» – не реагує і продовжує демонстративно сидіти.

? Яку причину може приховувати така поведінка?

? Як вчителю себе повести далі щоб уникнути конфлікту?

? Виберіть оптимальний варіант із запропонованих.

Варіанти розв'язання

1. Добрий день! Сідайте! Бачу, у нас сьогодні подія. Я маю від вашого і свого імені привітати Максима з виходом на заслужений відпочинок. Інакше кажучи – на пенсію. Це не жарт. Вісім років день у день сидіти за партою... Нарешті, він може користуватись пільгами. Прошу від сьогодні звільняти йому місце, підтримувати, коли

він захоче встати з-за парти. Привітаймо Максима і розпочнімо урок.

2. Ні-ні, не треба його турбувати. Якщо тобі погано — сиди. Дивись і надалі не напружуйся фізично. А то, не дай Бог, ще більш заслабнеш і не зможеш стати на рівні ноги після уроку. От тоді я хвилюватимусь по-справжньому...

3. Привітаюсь і скажу: «Не вставай. Якщо тобі подобається вітати мене сидячи — будь ласка. Але дозволь і мені навзаєм відповідно реагувати».

4. Підійду ближче і запитаю, чи не потрібна моя допомога, чи не викликати лікаря чи швидку допомогу.

5. Підійду і привітаюсь з Максимом за руку.

6. Попрошу Максима помінятися з ним ролями: я сідаю на його місце, а він заходить у ролі вчителя і показує, як варто чинити щодо мене – «Максима».

Запитання: Які причини породжують дидактичні конфлікти?

Відповідь: Шукаючи причини дидактичних конфліктів, потрібно здійснювати аналіз діяльності, оскільки вони приховуються в організації саме діяльності.

- Нечіткість цілей, завдань уроку та вимог вчителя.
- Формальний підхід до виконання своїх обов'язків.
- Недосконала методика, пов'язана з низьким рівнем професіоналізму вчителя фізичної культури.
- Необ'єктивність та несправедливість оцінювання (виставлення занижених балів).
- Залежність оцінки від ставлення до учня та настрою вчителя.
- Позапрограманні вимоги.
- Негативна тактика поведінки вчителя на уроці.
- Відсутність умінь прогнозувати поведінку учнів на уроці.
- Нездатність учителя підтримувати дисципліну на уроці.

Зверніть особливу увагу на основну пораду з усього вищевикладеного.

Замість того, щоб спрямовувати конфлікт у негативне русло і ще більше його поглиблювати, потрібно знайти спосіб зробити його корисним і продуктивним. А ще краще, спрогнозувати негативні наслідки і взагалі не допустити конфлікту.

8.3. Способи попередження та шляхи розв'язання педагогічних конфліктів

Запитання: Що складніше: попередити конфлікт чи спрямувати його в конструктивне русло?

Відповідь: Інколи конфронтація спеціально організовується і підтримується в педагогічних цілях. Це буває, наприклад, для дискредитації негативної поведінки вихованця. Тоді, коли педагог, до якого вже виникла повага і довіра, спеціально «ніби то» розриває стосунки, щоб вихованець отямився, прозрів і зрозумів, що він втрачає після розриву стосунків з учителем, які для нього є бажаними і корисними і які йому ніяк не вигідно розривати. Не менш важливо педагогу вміти вчасно попередити конфлікт, спрогнозувавши його можливі негативні наслідки.

Зіставте такі дві ситуації .

Конфліктна ситуація №7

На уроці в 6-А аналізували помилки в диктанті.

- Як ти напишеш «не» з дієсловами, Миколко Сергєєв? – звернулась до учня Олена Іванівна, недавня випускниця педінституту. І замість відповіді почула голосне «няв». Почервонівши, Миколка нахилився і став заштовхувати щось у портфель. Нявчання посилювалось...

Діти загомніли, засміялись, повставали з-за парт.

- Що в тебе там? – суворо запитала шестикласника вчителька, хоча і так все було зрозуміло. Сергєєв заходився ще енергійніше утрамбовувати вміст портфеля, який, здавалося, не тільки нявчав, а й репетував і підскакував,

- Це кошеня, – пояснив нарешті Миколка. – Його викинули, мабуть, воно бездомне і голодне.

Очі хлопчика довірливо і відкрито дивились на Олену Іванівну, Тим

часом полонений, худий і брудний, виліз із портфеля, обтрусився і, невпевнено перебираючи лапами, поплентався до дошки.

- Відповідати пішов! – пожартував хтось.

Молода вчителька не знала, як бути. Урок зривався, потрібно було приймати якесь рішення.

- Сергєєв, зараз же винеси цей бруд на вулицю і вимий руки з милом! Час продовжити урок.

- Викинути? Так воно ж замерзне! – обурився Миколка. Його підтримали інші:

- Сьогодні мінус п'ятнадцять! Хіба Вам його не шкода?

- Я кому сказала!?

Що там довго пояснювати? Вона домоглась свого: порушник спокою був викинутий, і аналіз диктанту продовжувався. Але тиша не повернулась, і в класі почувалось глухе заворушення. На вчительку старалися не дивитись, відповідали неохоче. Миколка демонстративно дивився в вікно, а потім раптом голосно, з викликом, мовив:

- А ще говорили, що Вам Біма шкода! Ви ж нас обманювали!

- То ж в кіно...— пролунав іронічний вигук.

Олена Іванівна спалахнула, хотіла щось сказати, але раптом мало не бігцем кинулася із класу.

І ось тепер, сидячи в учительській, вона згадувала свій інститутський екзамен з педагогіки, який склала на «відмінно». Але там не проходились ані словом про те, як бути в такій ситуації...

? Уявіть себе на місці Олени Іванівни. Якою б мала бути її поведінка після того, як «полонений, худий і брудний, виліз із портфеля»?

? Коли Олена Іванівна зайшла в учительську, вона зрозуміла, що припустилася серйозної помилки. Адже конфлікту можна було б не допустити. До кінця уроку залишалось 20 хвилин. Що б Ви на її місці сказали учням, повернувшись до класу?

Можливий варіант неконфліктної поведінки у аналогічній ситуації

Нас было 30. Это верно.

Сидел под партой у окна.

Но все ж поправка тут нужна:

Котенка кто-то обнаружил

Котенок в классе тридцать первый

На переменке у крыльца.

*Он только выбрался из лужи
И потянулся к нам, мальцам.
Он был посажен в чью-то кепку
И виден был всего на треть,
Но шёл урок, и, значит, крепко
Могло кому-то нагореть.
Была учительница строгой,
И тайну не открыли ей.
Но вдруг, согревшийся немного,
Мякнул в кепке дуралей.
Наш класс виновника не выдал,
Решили рта не разомкнуть,*

*Но для учительницы, видно,
Была совсем не в этом суть.
Она прошла по классу прямо
К той парте около окна.
Оттуда услышала «мяу!»
И вдруг в улыбке расцвела.
«Вы молодцы, что пожалели»,
И снова к парте отошла.
Лежал котенок в чьей-то кепке,
И прыгал дождик среди луж,
И шел урок, вернее лепка
Отзывчивых и добрых душ.*

Запитання: Які є способи попередження та розв'язання конфліктів?

Відповідь: Попередження та розв'язання конфліктів відбувається такими шляхами: виявлення типу та причин конфлікту, з обов'язковим пошуком їх у собі; завчасне уникнення конфлікту на підставі прогнозу його негативних наслідків; уміння при відчутті своєї вини визнати допущені помилки і вибачитись; уміння стримувати свої негативні емоції та керувати своїм внутрішнім станом; обережність у спілкуванні (тактовність) та дотримання правил культури спілкування.

Запитання: Які існують правила спілкування для уникнення конфліктів?

Відповідь: На нашу думку серед важливих правил ефективного спілкування педагогу варто запам'ятати такі: не поспішайте з висновками; не давайте волі своїм емоціям, будьте стриманими; не демонструйте своїм виглядом зневаги до інформації співбесідника; намагайтесь спілкуватись на рівних, не підкреслюючи своєї вищості над співбесідником; будьте обережними в спілкуванні та контролюйте себе; не перебивайте; проявляйте терпимість до позиції співбесідника; будьте доброзичливими і частіше посміхайтесь; намагайтесь менше говорити і більше слухати; говоріть не вихованцю, а з

вихованцем; уникайте зарозумілих фраз; прогнозуйте наслідки своїх вербальних та невербальних дій.

Деякі з правил ефективного спілкування знайшли своє відображення у численних афоризмах:

- *Людині потрібно два роки, щоб навчитись говорити і шістдесят років, щоб навчитись тримати язик за зубами (Г. Флобер).*
- *Держи подальше мысль от языка,
А необдуманную мысль от действий (В. Шекспір).*
- *Гальмувати себе потрібно на кожному кроці. Людина без гальмів – це зіпсована машина (А. Макаренко).*
- *«По-справжньому сильні люди не принижуються до гніву (Конфуцій).*
- *Гнів – це короткочасне безумство, тому керуй своєю пристрастю, бо вона керуватиме тобою (Горацій).*
- *Те, що починається в гніві, закінчується соромом (Л.Толстой).*
- *Гнів є ознакою не сильної душі, а слабкої (Сенека).*
- *Знай, що відповідь дурням – мовчання (М. Монтень).*
- *У світі існує тільки один спосіб отримати перемогу в суперечці – це ухилитись від неї (Д. Карнегі).*
- *Щоб зіпсувати стосунки, достатньо почати їх з'ясовувати (Д. Карнегі).*
- *Люди вчать, як говорити, а головна наука — як і коли мовчати (Л.Толстой).*
- *Безтактна людина – мікроагресор, який так само соціально небезпечний, як п'яний шофер, оскільки він посягає на суверенітет вашої особистості (В. Шубкін).*
- *З допомогою такту можна домогтися успіху навіть тоді, коли неможливо нічого досягти за допомогою сили (Леббок).*
- *Частіше користуйся вухами, аніж язиком (Сенека).*
- *Два вуха і один язик нам дані для того, щоб більше слухати і менше говорити (Зенон).*
- *Словом стреляй осторожно в споре,
Не забывай, дорогой человек:
Рана от пули затянется вскоре –
Рана от слова пылает весь век (О. Хайям).*

8.4. Прийоми виховної взаємодії як способи попередження та розв'язання конфліктів

Як і в будь-якому виді спорту є певні прийоми, якими має оволодіти спортсмен, так і в педагогічному спілкуванні існують прийоми педагогічної взаємодії, оволодіння якими допомагає педагогу успішно вплинути на конфлікт для його попередження, усунення або спрямування в конструктивне русло.

Прийоми педагогічної взаємодії розподіляються на дві групи:

1) *заохочувальні прийоми*, що викликають позитивні почуття (радості, вдячності, віри у свої сили, натхнення) і надихають на подальшу позитивну поведінку;

2) *гальмівні прийоми*, навпаки, викликають негативні почуття (сорому, незручності, гіркоти, каяття, незадоволення своєю поведінкою або своїм вчинком), чим сприяють гальмуванню і виправленню негативної поведінки, подоланню негативних рис тощо.

До заохочувальних прийомів належать: довіра; моральна підтримка та зміцнення віри у свої сили; залучення до цікавої діяльності; організація успіху в навчанні; збудження гуманних почуттів, прояв уваги, піклування, доброти; обхідний рух, прояв умінь і переваг учителя та ін.

Групу гальмівних прийомів komponують: удавана байдужість; удавана недовіра; іронія; натяк; вияв обурення; збудження тривоги про майбутнє покарання; паралельна педагогічна дія; вибух та ін.

Одним з надзвичайно ефективних способів попередження конфлікту та подальшого гальмування негативних намірів учнів, які спеціально провокують конфлікт, є прийом удаваної байдужості.

Цей прийом застосовують тоді, коли учні ставлять за мету зірвати урок, порозважатись, понервувати вчителя; під час першого знайомства, коли діти хочуть випробувати нового

вчителя, перевірити його педагогічну винахідливість; коли для самоствердження, бажання привернути до себе увагу, хтось із учнів задумує певні пустощі, жарти, інколи організовуючи весь клас для реалізації свого задуму.

Для ілюстрації проаналізуємо відому ситуацію з художнього фільму «Республіка Шкід» за однойменною повістю Д. Пантелєєва.

Конфліктна ситуація №8

З наочним посібником, журналом і чималим зошитом, де слово в слово був записаний увесь урок, я вперше в житті переступила поріг класу як учителька. Не пам'ятаю, як промовила звичайне: „Добрий день. Сідайте”, тільки чудово пам'ятаю той жах, який охопив мене від гудіння, яке раптом сповнило кімнату. Так, так. Гудіння! Здавалось, воно йшло звідусюди: від стін, вікон. Навіть від стелі. Ще не розуміючи, що відбувається, я оголосила тему уроку. Гудіння посилилось, а чийсь басок промовив:

– Двадцять раз уже чули...

Я придивилась до учнів і здогадалась: це гули вони. Гули, не розтуляючи ротів, манірно склавши руки на парті.

? Як ви себе поведете далі, опинившись на місці цієї вчительки, щоб ситуація, яка виникла, не переросла в конфліктну?

Дії вчителя

Учитель внутрішньо обурений, незадоволений, однак наяву не видає свого негативного ставлення до витівки. Навпаки, зовні він демонструє абсолютний спокій, витримку, робить вигляд, що ніякої проблеми не існує і все, що відбувається, його зовсім не хвилює. Пропонуємо два варіанти подальшої поведінки вчительки з застосуванням цього прийому:

- Не стану робити їм зауваження і закликати до порядку, а спокійно підйду до дошки з удавано – байдужим виразом обличчя і напишу: «Погудіть, будь ласка, ще хвилин десять, бо в мене є термінова робота. Думаю, що за цей час устигну її завершити».

- Закінчивши писати, сяду за стіл, розкладу папери і мовчки з серйозним виразом обличчя почну працювати...
- Зроблю серйозний вираз обличчя. Зручно сяду за стіл. Відкрию портфель. Не кваплячись, витягну звідти папери. Розкладу їх на столі. Надіну окуляри і почну працювати, удавано не звертаючи уваги...

Реакція учнів

Учні здивовані, розгублені, оскільки така позиція вчителя є несподіваною для них. Відчуваючи недоречність своєї поведінки, вони потрапляють у безпорадне становище. Їхній задум, зазнавши краху, втрачає сенс, не досягнувши бажаного результату. Врешті, зникає бажання продовжувати задумане, і учні *добровільно* припиняють негативну поведінку.

Результат

Учитель здобуває блискучу педагогічну перемогу, до того ж і повагу та симпатію до себе як до цікавої особистості. Учні захоплені діями вчителя, оскільки замість очікуваної розгубленості, нервозності, вони спостерігають спокій, витримку, педагогічну винахідливість та прихований педагогічний гумор. Отже, застосувавши один з гальмівних прийомів, вчитель унеможливив конфлікт.

Запитання для самоконтролю

- Які існують типи конфліктів у системі «Учитель фізичної культури – учні»?
- Які причини конфліктних ситуацій між учителем фізичної культури та учнями є найбільш поширеними?
- Які є способи попередження конфліктних ситуацій у виховній діяльності педагога?
- Назвіть шляхи розв'язання конфліктних ситуацій у виховній діяльності вчителя фізичної культури.
- Які прийоми виховної взаємодії можуть бути використані як спосіб розв'язання конфліктних ситуацій?

Тести

1. Назвіть шляхи попередження конфліктів при взаємодії вчителя фізичної культури з учнями.
2. Відновіть правильну поетапність фаз протікання конфлікту:
  - а) демонстративна;
  - б) латентна;
  - в) батальна;
  - г) агресивна;
  - д) фінальна.
3. Дидактичні конфлікти зумовлюють такі причини:
4. Конфлікти вчителя фізичної культури з учнями бувають таких типів: .....
5. Конфлікти поведінки вчителя фізичної культури з учнями можуть бути спричинені:.....
6. Конфлікти відносин між вчителем фізичної культури і учнями зумовлюють такі причини:.....
7. Учитель фізичної культури використав конфлікт, який виник у класі, для виховного впливу на його організаторів. Унаслідок цього винуватцям стало незручно і вони усвідомили свою провину. Який метод виховання застосував класний керівник?

Практичне заняття №6

Причини, шляхи попередження та розв'язання конфліктних ситуацій у виховному процесі

- I. Обговорення питань:
  1. Сутність понять «взаємний контакт», «контакт», «згода».
  2. Типи конфліктів у системі «Учитель фізичної культури – учні» та причини їхнього виникнення.
  3. Способи попередження виникнення конфліктних ситуацій у педагогічному процесі.
  4. Шляхи розв'язання конфліктних ситуацій.
  5. Прийоми педагогічної взаємодії як способи розв'язання конфліктних ситуацій у виховній діяльності вчителя фізичної культури.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. відеоситуації до практ. зан. №6: 6. II.)

III. Індивідуальні завдання:

- Ознайомтесь з книгою Журавлєва В. Н. «Основи педагогической конфликтологии» і визначте причини конфліктів у взаємодії вчителя фізичної культури з учнями.
- Перегляньте художній фільм «Доживемо до понеділка» та визначте причини і шляхи розв'язання конфлікту між вчительською англійською мови і учнями.
- Перегляньте фільм «Пацани» і визначте причини конфлікту тренера Олега Павловича з вихованцями. Які б ви дали йому поради щодо уникнення конфліктів?
- Перегляньте художній фільм «Розиграш» та визначте причини конфлікту між класним керівником і десятикласником Олегом. Оцініть дії класного керівника щодо розв'язання конфлікту.
- Перегляньте художній фільм «Ключ без права передачі» і з'ясуйте причини конфлікту між 10-Б та вчительською хімії.
- Ознайомтесь з першими 30 ситуаціями з посібника В. Каплінського «100 складних ситуацій: шукаємо рішення» і розподіліть їх за типами конфліктів.

Література

1. Журавлев В. И. Основы педагогической конфликтологии: Учебник /В. И. Журавлев. – М.: Российское педагогическое агенство. – М., 1995. – 183 с.
2. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода/ Основи когнітивної теорії конфліктів: Навч. посібник для студ. вузів /А. Т. Ішмуратов. – К.: Наукова думка, 1996. – 190 с.
3. Конфликтология: Учебник для вузов РФ /Авт.: В. П. Ратников, В. Ф. Голубь, Г. С. Лукашова и др. Под ред. В.П. Ратникова.– М.: ЮНТИ – ДАНА, 2001. – 512 с.

4. Прикладная конфликтология: Хрестоматия /К. В. Сельченко.— МН.: Харвест, 1999. – 624 с.
5. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе /М. М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 245 с.
6. Самоукина Н. Педагогический конфликт /Н. Самоукина// Народное образование. – 1998. – №4. – С. 71-74.
7. Ковальчик П. Предупреждение и разрешение конфликтных ситуаций /П. Ковальчик, Н. Малиева. – М.: РАН. – 2009. – 219 с.
8. Холковська І. Л. Підготовка майбутніх учителів до попередження та вирішення конфліктів в контексті сучасних освітніх технологій / І. Л. Холковська //Наук. зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 37. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2012 – С. 147-152.

ТЕМА 9. УЧИТЕЛЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ОРГАНІЗАТОР САМОВИХОВАННЯ УЧНІВ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

9.1. Психолого-педагогічні передумови самовиховання Процес виховання має два виміри: зовнішній і внутрішній. Зовнішній – це насамперед соціальне середовище: суспільство загалом, засоби масової інформації, сім'я, оточення, керований вплив, що здійснюється в навчально-виховних закладах (виховання в широкому педагогічному розумінні), і, нарешті, виховання у вузькому педагогічному розумінні. Однак, виховання має ще й внутрішній бік: ті внутрішні зміни, які відбуваються в структурі особистості під впливом перерахованих зовнішніх факторів. Ми вже згадували слова відомого американського психолога Е. Торндайка про те, що слову «виховання» надають різного значення. Однак воно завжди вказує на зміни. Ми не виховуємо кого-небудь, якщо не викликаємо в ньому змін.

Про які саме зміни йде мова? Щоб відповісти на це запитання, звернемось до відгуків, які були післядією занять з проблеми самовиховання.

...Я багато думав з приводу ваших слів. Прокручував різні життєві ситуації. І зупинився на тому, що життя – це не твір, який можна спочатку писати на чернетці, а потім переписувати на чистовик. Ця ідея стала центральною в моїй свідомості. У мене виникло прагнення діяти. Ви підлили у вогнище моєї душі масла активності та життєдіяльності.

Я рідко ходжу на лекції. Сьогодні також хотів сачканути. Але потім зрадів, що не зробив цього. Стосовно моїх роздумів, то я вперше піймав себе на думці, що хочу бути вчителем. Коли ви наводили приклад про байдужість, особливо у ставленні до батьків, мені хотілося плакати. Не знаю, як я втримався. Моя мати померла, коли я закінчував школу. А я тоді навіть не думав про те, що вона хотіла і моєї ласки. Я не хочу сказати, що був поганим сином, але й не був хорошим. Якби вона була жива, я б після цієї лекції, прийшовши додому, підійшов би до матері і сказав, що люблю її понад усе на світі і даю

слово, що ніколи нічим не ображу. У моєму житті були такі хвилини, що не хотілось далі жити. Сьогодні я осудив себе за своє боягузтво. У мене виникло бажання довести самому собі, що я можу бути морально сильним і мужнім.

... Здрастуйте, шановний Учителю! Пише вам ваш колишній учень, а потім студент Артемій Ю. Вже більше двох тижнів я перебуваю у лавах Збройних Сил. Потрапив у частину, у якій готують командирів танків. Поки все нормально, однак доводиться долати чимало труднощів. Сьогодні з вдячністю згадав про те, що після бесіди про самовиховання вперше підтягнувся на турніку і відтоді фізично вдосконалюватись.

Відгуки свідчать про те, що виховання переходить у самовиховання, дає свої плоди вже на самому занятті (відбувається внутрішня робота, діалог з собою, приймаються рішення).

Виховання стає логічно завершеним процесом лише тоді, коли виходить на **само**. Адже згідно з розумінням сутності виховання як педагогічної діяльності її предметом є інша діяльність – діяльність вихованця. А це означає, що одне з найважливіших завдань виховання – спонукати вихованця до власної діяльності, спрямованої на подальше самовдосконалення, у якій він стає вихователем самого себе, тобто повноправним її суб'єктом. Саме тому В. О. Сухомлинський писав: «Виховання, що спонукає до самовиховання, – це і є, за моїм глибоким переконанням, справжнє виховання». Інакше кажучи, післядією виховання має стати самовиховання.

У психолого-педагогічній літературі досить широко представлені результати досліджень проблеми самовиховання: розкрито його сутність, структуру, особливості, вироблено чіткі теоретичні позиції щодо організації цього процесу. У наукових дослідженнях з цієї проблеми можна знайти безліч методичних рекомендацій педагогам та порад учням (А. Я. Арет, О. І. Донцов,

А. Г. Ковальов, Л. Н. Куликова, О. І. Кочетов, Л. І. Рувинський, Г. М. Ситін, М. І. Сметанський, З. І. Удич та ін.).

Моделюючи зміст бесід із самовиховання, учитель фізичної культури має поставити перед учнями такі завдання: 1) розкрити суть та етапи організації самовиховання; 2) умови його ефективної організації; 3) бар'єри самовиховання; 4) реалізувати самовиховуючий потенціал змісту та методики проведення бесід.

Реалізація таких завдань стає можливою лише тоді, коли їх зміст передбачає не тільки певні теоретичні положення та методичні рекомендації щодо організації цього процесу, а живий практичний матеріал, спрямований на спонукання до самовиховання учнів. На нашу думку, важливо, щоб знання, які вони отримують про організацію самовиховання, стали інструментом власної практичної діяльності з самовдосконалення.

Бесіди з самовиховання мають бути наповнені таким змістом, який, проходячи через сферу почуттів та емоцій, давав би сигнал про життєву та практичну цінність цих знань.

Так, ведучи мову про забезпечення інтересу до самовиховання учнів на спонукальному етапі його організації, ми намагаємось насамперед викликати такий інтерес і в них; інформуючи про перехід інтересу в потребу, ми намагаємось посприяти у виникненні такої потреби в них; акцентуючи на важливості прийняття рішення займатись самовихованням, шукаємо способи спонукати учнів до прийняття рішень і т.д. Для цього при відборі змісту для бесід із самовиховання, важливо керуватись певними критеріями.

По-перше, це особистісна значущість змісту або його відповідність інтересам, потребам та життєвому досвіду учнів. Формуючи зміст бесід із самовиховання, ми одночасно «приміряємо» його до учнівських потреб як суб'єктів власного самовдосконалення. Це допомагає надати змісту такого значення, яке уведе його в поле значущих проблем учня і виступить не як

щось лише зовнішньо задане, а як те, що внутрішньо спонукає до діяльності.

По-друге, емоційна насиченість змісту, оскільки, як говорив Ж.Ж.-Руссо, «у серце увійде лиш те, що йде від серця». Це вимагає пошуку таких емоційно насичених явищ, які б хвилювали, спонукали до роздумів, самоаналізу. Акцентуючи на цьому, В. О. Сухомлинський зауважує: «...спонукання до самовиховання вимагає найтонших доторкань слова вихователя до найпотаємніших струн людського серця».

Керуючись запропонованими критеріями відбору інформації, яка спонукає до самовиховання, педагог може забезпечити до неї таке ставлення, яке стане «зеленим світлом» для її переходу у внутрішній план особистості вихованця.

Зупинимось на деяких прикладах реалізації виховного потенціалу змісту самовиховання. Так, велике значення має початок лекції чи бесіди з самовиховання, мета якого – заінтригувати, викликати інтерес до цього процесу.

Одного разу я зайшов на таку лекцію з красивою червоною паперовою трояндою. Викликав студентку, дав їй принесену троянду і попросив показати присутнім. Всі відзначили, що троянда хоч і паперова, але наче жива. Потім попросив дівчину зім'яти троянду. Коли це було зроблено і студенти висловили вербально і невербально своє незадоволення, я звернувся з вимогою надати троянді попереднього неушкодженого вигляду. Коли дівчина почала розправляти пошкоджені пелюстки троянди і зрозуміла, що це неможливо, я попросив зробити висновки.

Далі продовжив: основна мета сьогоднішньої лекції – хоча якоюсь мірою спонукати вас до осмислення власного життя. Воно може проявлятися у трьох формах: саморуїнванні, стагнації і самовихованні.

9.2. Спонукальний етап самовиховання: завдання та особливості

Важливу роль у реалізації цілей самовиховання відіграє спонукальний етап, мета якого – дати поштовх до само-

виховання. Це також вимагає відбору відповідного змісту та наповнення його спонукаючим потенціалом.

Акцентуючи на цілі та сутності спонукального етапу самовиховання, можна звернутись до відомого фрагменту трагедії В. Гете «Фауст», у якому Бог, посилаючи Мефістофеля до доктора Фауста, ставить мету – спонукати його до діяльності:

*«Слаб человек, покорствуя уделу,
он рад искать покоя. Потому,
дам беспокойного я спутника ему.
Как бес дразня его,
пусть возбуждает к делу».*

(Переклад В. Холодковського)

*«Из лени человек впадает в спячку.
Ступай, расшевели его застою,
Вертись пред ним, томи и беспокой,
И раздражай его своей горячкой!»*

(Переклад Б. Пастернака)

Ця сама думка в перекладі Б.Пастернака набуває ще більшої гостроти.

Запропоновані поетичні рядки на мову виховної діяльності можна було б перекласти словами відомого педагога А. Дістервега: «Розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені ззовні. Кожен, хто бажає до них долучитися, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власною напругою. Ззовні він може отримати лише поштовх...»

Завдання спонукального етапу – це дотримання поетапності таких кроків:

1) викликати інтерес до проблеми самовиховання, який є початком внутрішньої активності, поштовхом до неї;

2) посприяти виникненню потреби у самовихованні, на основі усвідомлення його життєво значущої необхідності: це не лише цікаво, але й потрібно.

При цьому варто наголосити, що без інтересу людина не відчуває, а, значить, не усвідомить потреби у самовихованні. Для виникнення потреби важливо змалювати дві моделі майбутнього:

1) або ти будеш переможений обставинами, своїми недоліками, оточенням;

2) або вийдеш переможцем у боротьбі з ними.

Кожен з нас стоїть перед вибором двох форм життя:

1) застою, «гниття» зсередини, повільного вмирання і розпаду;

2) активної діяльності, спрямованої на постійне самовдосконалення. Порівняймо стоячу воду (тухлу, зловонну, липку, брудну) і гірську річку, яка постійно перебуває в русі і наповнена чистотою, прозорою і завжди свіжою водою.

Як не дивно, але інколи молода людина вибирає ту форму життя, яка пов'язана із саморуйнуванням. Так, один студент писав: *«Я, коли вступив до університету, мав досить серйозні плани. Я відчував себе свіжим, рум'яним, соковитим яблуком, але коли поселився в гуртожиток «4-Б», попав у ящик з гнилими яблуками і сам почав гнити. Оскільки сам не навчився керувати собою, мною стали керувати інші»*. Результатом цього важливого спонукаючого до самовиховання кроку має бути прозріння: *Я не так живу... А якщо буду продовжувати так жити, – у мене не буде майбутнього*. Адже, як говорив Сенека, *«если нет дальнейшего роста, значит близок закат»*.

Викликати бажання займатись самовихованням – основний внутрішній мотив, виникненню якого сприяє потреба. Саме бажання стає джерелом внутрішньої активності. Недарма кажуть, що *той, хто хоче, може зробити більше, ніж той, хто може*. З цього приводу Сенека слушно зауважував, що *головною умовою моральності є бажання стати моральним*.

Наступний крок полягає в тому, щоб спонукати до прийняття рішень. Ілюстрацією цього важливого кроку може бути звернення до сторінки з щоденника однієї старшокласниці:

«Ні, ніколи не забудеться сьогоднішня бесіда про важливість вибору життєвого напрямку. Навіть навмисно затрималась у школі, щоб іти додому одній. Ні, не одній, а з тими важливими думками, які виникли. Не могла в той день пробачити собі ті помилки, які робила. І твердо вирішила в той вечір: більше не робитиму таких помилок і нових уникатиму».

Отже, зміст названих чотирьох кроків спонукального етапу самовиховання можна було б передати коротко:

- 1) «цікаво»;
- 2) «потрібно»;
- 3) «бажаю»;
- 4) «приймаю рішення».

Останній крок супроводжують приблизно такі міркування: *«Якщо я вчасно не прийму рішення, то мої потенційні можливості, мої здібності, талант, дар так і залишаться нереалізованими. Замість того, щоб їх розвинути, удосконалити, довести до рекорду, я їх законсервую своєю нерішучістю і лінню. Ні, я цього не допущу, бо це значить – і далі залишатись у залежності, і далі падати все нижче й нижче. Сьогодні я приймаю рішення зупинитись, змінити спосіб життя, спосіб осмислення, відірватися від негативного середовища і піти іншим шляхом – власного вдосконалення».*

9.3. Самооцінка та постановка цілей самовиховання

«Як я можу стати кращим, якщо я не знаю, що в мені поганого?». Цей мудрий вислів підводить нас до важливого висновку: щоб підняти над собою, потрібно спершу увійти в себе і роздивитись уважно, що там робиться. Ми зазвичай звертаємо увагу на недоліки, але переважно не на свої. Нам більше подобається обговорювати недоліки інших. Згадайте вічне: «...Что ты смотришь на сучок в глазе брата своего, а бревна в твоём глазе не чувствуешь. Лицемер! Вынь прежде бревно из глаза твоего» (МФ: 7, 3-5)

Цільовий етап самовиховання передбачає попереднє здійснення самооцінки, яка полягає в тому, що вихованець має «переглянути» своє життя, характер, поведінку, провести внутрішню ревізію, здійснити внутрішній суд стосовно негативних рис особистості. Самопізнання називають найкращим із знань, а вміння себе об'єктивно оцінювати – ознакою мудрості. Так, відомий психолог Платонов стверджує: «Прекрасні ми, коли пізнаємо самих себе, потворні (огидні), коли цього не робимо».

На цьому етапі важливо не лише визначити свої недоліки, а й сформувати *відповідне ставлення до них*. У процесі дослідницької роботи ми виокремили чотири позиції щодо ставлення до своїх недоліків:

1. Людина навіть не помічає їх в собі. Не бачить, що вона «зіпсована», «пошкоджена», «небезпечно хвора». І замість того, щоб «лікуватися», продовжує все більше і більше себе запускати, керуючись вже згаданим раніше принципом, сформульованим К. Ушинським: «Самая легкая в мире наука – невежество. Она дается легко и не печалит душу». Варто сказати, що є люди, взагалі не здатні до адекватної самооцінки, настільки самовпевнені, засліплені собою, задоволені своїм станом, що й не усвідомлюють своєї недосконалості і недостатності. А без цього не може бути ніякого успіху в подальшому розвитку людини. Як це парадоксально не звучить, але афоризм «Що досконаліша людина в моральному плані, то сильніше вона відчуває свою недосконалість» має сенс.

2. Людина знає про свої недоліки, але вони її не засмучують. Вона обирає *пасивну позицію* щодо них, «закриває очі», не протидіє, а навпаки, *поступається, йде «на поводу»*. А інколи навіть сприяє ще більшому їх розвитку, бо їй здається, що вони допомагають їй розв'язувати життєві проблеми. Однак, як виявляється невдовзі, їх ще більше накопичується і, як наслідок, життя ускладнюється ще більшою мірою. Замість того, щоб вчасно зупинитись, людина продовжує «запускати» себе. А нерідко настільки звикає до своїх недоліків і до свого місця в останніх рядах, що вважає це цілком нормальним явищем: інші відрізняються від мене тим, що вони якісь особливі. А мені більше «не дано». Я такий є і таким залишусь. Тобто людина свідомо обмежує свій розвиток, міркуючи приблизно так: «Хіба я можу піднятися до рівня інших? Ні, це таки не для мене, оскільки мій стан – лінь. Я не звик до зусиль. Моя висота – це рівень польоту курки. Я вже давно здався. А втім, прослухавши сьогоднішню лекцію, я

спробую зруйнувати свій комплекс неповноцінності, почну сьогодні ж підвищувати планку. Починаючи з маленького, буду думати про велике. Адже, як казав поет:

*«Если низменной похоти станешь рабом –
Будешь в старости пуст, как покинутый дом.
Оглянись на себя и подумай о том,
Кто ты есть, где ты есть и куда же потом».*

3. Людина помічає свої недоліки. Усвідомлює їхній негативний вплив. Обирає негативну позицію щодо них. Однак, не зважаючи на це, продовжує їх носити в собі. У думках і на словах засуджує, але не протидіє. Любить філософствувати про їхню шкідливість, але далі роздумів і розмов не рухається. Тобто веде з ними боротьбу лише на внутрішньому та декларативному рівнях.

Людина вороже ставиться до своїх недоліків, ненавидить їх, активно протидіє їм, викорінює їх. Так, відомий спортсмен, неодноразовий чемпіон світу з важкої атлетики Ю. Власов радив робити це так: *«Зламай старий характер, створи новий. Ні на хвилину не спускайся в старий характер. Старий характер загрожує старими хворобами».*

Існують різні способи самопізнання й самооцінки, однак, як говорив В. Гете, «адекватна самооцінка можлива лише шляхом дій, і ніколи не можлива шляхом простого споглядання». Один з ефективних способів самопізнання – прислуховування до зауважень та порад на нашу адресу, які неодноразово звучать з уст інших, незважаючи на те, що нам не завжди приємно чути про свої недоліки, які ми інколи намагаємося приховати навіть від себе. Про важливість цього способу самопізнання один мудрий старець сказав так: «...Сьогодні, врешті-решт, знайшлась мудра людина, яка мене посварила, насправді, правильно оцінила. Сьогодні я мав придбання. Мене покритикували, звернули увагу на мої недоліки. Сьогодні в мене була баня. Не хотів би, щоб зі мною поряд була людина, яка б мене постійно

хвалила, – це найлютіший ворог». А син царя Давида Еклізіаст про це саме писав: «Лучше слушать обличение от мудрого – нежели песни глупых».

Одного разу молодого вчителя фізичної культури призначили завучем школи. Під час обговорення проведеного ним уроку фізичної культури, щоб догодити молодому завучу, вчителі один за одним почали «співати йому дифірамби», не називаючи жодного недоліку, свідомо замовчуючи їх. Завуч був, хоч іще молодим, але мудрим, не позбавленим почуття доречного гумору. Узагальнюючи обговорення, він сказав: «Шановні колеги! Я вас прекрасно розумію, але я ще не помер, щоб говорити про мене лише хороше. Я вважаю себе ще достатньо молодим і бажаю подальшого вдосконалення, яке неможливе без адекватної оцінки і виправлення своїх недоліків».

Інший спосіб самопізнання – уважно придивляться до інших людей і проводити паралелі з собою. Для самооцінки можна було б запропонувати анкету із такими завданнями:

1. Назвіть три речі (це можуть бути заняття, розваги, справи, обов'язки), які вам би хотілося робити частіше, тому що від цього залежить позитивне сприйняття вашої особистості іншими.

2. Назвіть три речі, які вам би хотілось перестати робити, оскільки вони негативно впливають на ваш імідж, однак відмовитися від них ви не можете.

3. Поясніть, чому ви не робите того, що принесе вам користь (пункт 1) і робите те, що може вам зашкодити (пункт 2).

Адекватна самооцінка, самопізнання і самоаналіз сприяють чіткому визначенню мети самовиховання і спрямованості подальших дій. Саме з мети починається перемога над собою. Мета – це те, заради чого...; уявний кінцевий результат діяльності; компас, який у правильному напрямку скеровує наші дії. Вона визначає зміст життєдіяльності взагалі. Якщо немає цілі, то життя пусте, беззмістовне, яке не дає плодів, оскільки немає зав'язків, а лише пустоцвіт, який і породжує беззмістовність. Здебільшого людина без цілі – потенційно хвора людина, яка лише пливе за течією.

Варто пам'ятати, що мета повинна бути адекватною можливостям. З одного боку, вона не повинна надто перевищувати можливостей, а з іншого, те, що легше, не завжди означає краще. Формулюючи мету самовиховання, потрібно визначати конкретні завдання, досягнення яких виведе особистість на новий, якісний рівень, забезпечить більш якісні зміни в її структурі. Мета самовиховання не може обмежуватися лише окремим напрямком всебічного розвитку, вона має бути спрямована на розвиток «м'язів» тіла, мозку і душі в єдності.

Так, поставивши за мету, наприклад, розвиток розумових здібностей, ми повинні паралельно приділяти належну увагу і фізичному розвитку, без якого унеможлиблюється якісний розвиток інтелекту. Згадаймо висічені древними греками на скелі слова, що збереглися до наших днів: «Хочеш бути красивим – бігай! Хочеш бути сильним – бігай! Хочеш бути розумним – бігай!»

У цьому плані доречно згадати цікавий факт із життя знаменитого біолога Луї Пастера. *У сорок років Луї Пастера звалив параліч. Пролежавши тривалий період у ліжку та проаналізувавши причини своєї хвороби, він дійшов висновку, що біда сталася з ним через великі розумові навантаження. Тоді він склав для себе режим дня і почав систематично займатися фізичним самовдосконаленням. Прожив ще 30 років, і саме протягом цього часу він зробив свої найважливіші наукові відкриття.*

Не поєднувати між собою цих двох важливих напрямів процесу самовиховання – означає обмежувати свій розвиток, впадати в крайнощі, про які говорив уже згадуваний нами знаменитий спортсмен Ю. Власов: *«Дивишся на молоду людину і дивуєшся: йдуть тупі біцепси, або навпаки – гіпертрофований мозок, який ледве тримається на кволих ногах».*

Однак, коли ми ведемо мову про самовиховання, ми чомусь акцент робимо на фізичному самовдосконаленні і наводимо приклади, які саме цього напряму стосуються. Але перед тим як

перемогти себе фізично, потрібно перемогти себе морально. Проте на розвиток моральних рис у процесі самовиховання наші зусилля спрямовані не так часто. Моральні ознаки для багатьох перестали бути предметом прагнень, незважаючи на те, що нас завжди приваблюють люди, які, за словами відомого вчителя-новатора Є. М. Ільїна, світяться внутрішньо. Згадуваний раніше Ю. Власов говорив про непривабливість фізичної досконалості спортсмена за відсутності морального стрижня, тобто про те, що зовнішня велич нічого не варта без внутрішнього духовного фундаменту, без якого процес фізичного самовдосконалення часто притуплюється, дає серйозні збої і зупинки.

Моральний стрижень і є тим компонентом особистості, який об'єднує в єдине ціле і цементує всі інші. Адже в людини може бути досконалим інтелект, розвинуті фізичні риси, сформовані естетичні смаки. Однак за відсутності морального стрижня людина стає, як правило, кон'юнктурною, неконтрольованою, часто втрачає почуття міри, нерідко стаючи соціально небезпечною. Це шкодить і самій людині, тому що відсутність духовного, морального навіть підрізує корінь щастя. Пам'ятаєте, як Пушкін писав про Онегіна: *«Но был ли счастлив мой Онегин? Нет, - рано чувства в нём остыли»*. Або згадайте Б. Годунова і його знаменитий монолог, який закінчується словами: *«Да, жалок тот, в ком совесть нечиста...»*

В одному із сучасних серіалів під назвою «Кріт» є фрагмент, який спеціально повторюється двічі (на початку і в кінці фільму), щоб донести важливу думку про роль у структурі особистості морального стрижня, за відсутності якого людині стає байдуже, якими способами (моральними чи аморальними) вона досягає поставлених цілей.

Відомий кримінальний авторитет «Часовщик», який колекціонує музикальні годинники, запросив послухати їх бій молодого героя, на прізвисько «Кузьма». На фоні прекрасного бою годинників відбувається останній передсмертний діалог «Часовщика»:

– Слышите, какая музыка?! А? Слышите?! В них ход времени. Они беспрестанно напоминают о том, что мы смертны.

– А как же деньги? Власть?

– Разве может что-нибудь сравниться с ними?

Да, может. Может! Но, к сожалению, мы уже поздно начинаем это понимать. Неужели для этого надо прожить с мое. Ведь для того, чтобы взойти на вершину, сколько надо было убрать! И вот она, вершина. Оглядываюсь. И что я вижу? – Ничего! Ничего! Ах, если бы начать жизнь сначала! А впрочем, у вас еще все впереди. Как бы я хотел, если бы вы взяли и бросили все это. Как бы я хотел!

Всі ці приклади говорять про те, що за відсутності духовного людина рано чи пізно відчує незадоволеність життям, пустоту й відчай. У Євангелії від Матвія є слова: «Яка користь людині, якщо вона підкорить весь світ, а душі своїй нашкодить?»

9.4. Організаційно-діяльнісний етап самовиховання

Сформулювавши мету і визначивши спрямованість своїх подальших дій щодо вдосконалення себе, важливо накреслити програму, тобто розробити тактику подальшої діяльності з самовдосконалення. Слово «планування» не завжди викликає у нас позитивні емоції, однак цей етап є досить важливим, і якщо ми витрачаємо час на планування, то часу стає більше, оскільки ми економимо його далі в процесі діяльності. Так званий закон Мексімена формулюється так: «Завжди не вистачає часу, щоб чітко спланувати і виконати, як потрібно, роботу, але на те, щоб її переробити, час знаходиться».

Однією з важливих умов виконання програми є чітке формулювання власних правил, дотримання яких сприяє успішній реалізації програми самовиховання.

Як і в процесі виховання, у самовихованні також важливо дотримуватися певних принципів, оскільки вони і є тими положеннями, які визначають ефективність цього процесу. Щодо самовиховання, то мова йде про власні, особисто сформульовані

правила життя та поведінки, які визначають ефективність подальших дій із самовиховання.

Доцільно було б поділитись власними правилами, складеними в студентські роки після усвідомлення важливості та необхідності самовиховання, яке стало в певний період життя особисто значущим процесом.

- *Не потім, не колись, а тепер і зараз!*
- *Не жалій себе сьогодні, щоб потім не довелося жаліти про втрачене завтра.*
- *Стримуй себе від тих бажань, які можуть нашкодити.*
- *Перед тим як випустити з уст фразу – обдумай її; перед тим як діяти – подумай про наслідки.*
- *Все роби оперативно, не будь повільним. Економ час і не витрачай його на пусте.*
- *Вмій зразу ж заборонити собі те, що шкодитиме тобі і твоєму здоров'ю.*
- *Стримуй негативні емоції. Учись керувати своїм настроєм.*
- *Допустив помилку – зразу ж зроби відповідні висновки. Пам'ятай, що на помилках вчаться. Але краще вчитися на чужих помилках, ніж на власних.*
- *Навіть найрозумніші люди інколи допускаються великих помилок, але від нерозумних людей вони відрізняються тим, що цих помилок не повторюють.*
- *Ніколи не роби на угоду іншим того, що не подобається тобі самому.*
- *До всього стався критично. Все піддавай сумніву.*
- *Намагайся всяку роботу виконувати із позитивними емоціями, навіть у найнуднішій роботі знаходь щось цікаве.*
- *Будь самим собою!*
- *Не обговорюй недоліків інших. Краще тактовно скажи про них самій людині.*
- *Ніколи не мсти і не бажай зла іншому, оскільки воно рано чи пізно до тебе повернеться. Пам'ятай, що мстять тільки слабкі, непорядні і підступні люди, – сильні завжди великодушні.*

- *Не зупиняйся! З кожним днем, тижнем, місяцем ставай усе досконалішим. Пам'ятай, що вдосконалити себе – все одно, що пливати проти течії: зупинишся – тебе враз понесе назад.*
- *Окрім того, пам'ятай, що «світ належать людям, які рано встають».*
- *І ще пам'ятай: гарна звичка – це накопичений духовний капітал, процентами з якого можна жити все життя. І навпаки, погана звичка – це постійно діюча отрута.*
- *Завжди слідкуй за своєю поведінкою і своїми вчинками.*

Програма самовиховання є досить важливим його кроком, тому доцільно було б визначити її основні напрямки, які могли б стати основою програми.

Для визначення тих якостей, які є найціннішими в сприйнятті особистості іншими людьми, ми запропонували студентам (окремо хлопцям і окремо дівчатам) завдання, які передбачили назвати шість головних рис, які дівчата найбільше цінують у хлопців: «Який він, справжній хлопець?» (для дівчат) і «Дівчина моїх мрій» (для хлопців). Методом контент-аналізу отриманих відповідей було визначено 6 рис, які найчастіше траплялись у відповідях. Завдання виконували студенти других курсів Інституту фізичного виховання та Інституту філології та журналістики (всього 160 опитаних).

Наведемо фрагмент лекції із самовиховання, на якій повідомляємо систематизовані дані цього опитування.

Риси, які найчастіше називали хлопці, оцінюючи дівчат:

1. Привабливість. Зовнішня краса. Уміння себе тримати на людях.

Ці риси були поставлені в один ряд («зовнішня краса» та «привабливість»), однак треба зауважити, що між ними є невелика різниця. Французи говорять, що немає жінок некрасивих, а є жінки ліниві. Жінка може бути зовні неефектною, але привабливою, чарівною. З іншого боку, – зовнішня краса – це лише фасад, якщо вона не поєднується із внутрішнім змістом. При більш близькому знайомстві із такою

дівчиною настає розчарування, втрата інтересу. Обгортка красива, а зміст книги нецікавий. За словами Ч. Колтона, краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того щоб утримати їх, потрібна краса душі.

2. *Внутрішня краса, чарівність, скромність, слабкість, стриманість.* Усі ці риси можна поєднати одним словом: «жіночність».

3. *Чистоплотність, акуратність.*

4. *Загадковість, своєрідність.*

5. *Вірність, відданість, здатність по-справжньому кохати.*

6. *Хазяйновитість, дбайливість* (мова йде про вміння готувати, підтримувати лад в домі, піклуватися про чоловіка та про дітей).

Тургенєв з цього приводу писав: «Я віддав би всі свої книги лише за те, щоб поряд була жінка, якій не було б байдуже, якщо я запізнююсь на обід». А один із російських поетів писав так: «Я к матери иду, здесь надо мной не учиняют суд, а наливают мне в тарелку суп».

Тепер звернемося до відповідей дівчат на завдання – «Хлопець очима дівчини»:

1. *Мудрість, розум, інтелект.* Саме те, про що співається у відомій пісні: «Я хочу, чтобы звонкий, счастливый всюду слышался смех детворы, чтобы девушки были красивы, чтобы юноши были мудры».

2. *Сила, мужність, воля* у поєднанні з добротою, душевним теплом і внутрішньою культурою. Про єдність двох названих вище рис у свій час говорив Демокрит: «Телесная красота человека есть нечто скотоподобное, если под ней не скрывается ум».

3. *Ділові риси, успіх у справах, у роботі, популярність, професіоналізм.*

4. *Впевненість, урівноваженість, наполегливість* у досягненні поставлених цілей.

5. *Серйозність, відповідальність, працелюбність, працьовитість.*

6. *Повага до жінки, здатність бути її опорою, захистом, вихователем дітей.*

Названі риси можуть бути включені в індивідуальну програму самовиховання як пріоритетні ознаки особистості.

Для реалізації програми самовиховання потрібна рушійна сила, якою виступає воля (здатність діяти). Тому наступний важливий крок самовиховання полягає в активізації волі, внутрішніх ресурсів особистості. Адже людина до рівня особистості піднімається лише тоді, коли набуває здатності керувати собою, володіти своїми почуттями та пристрастями. Саме воля породжує енергію для досягнення поставленої мети. Акт напруження волі, хоч і не завжди буває приємним, бо він нерідко пов'язаний з примусом, з насильством над собою, однак майбутній успіх, майбутня перемога, майбутня радість нейтралізують його негативний характер. Мова не йде про ті перемоги, які даються легко, без особливих зусиль. Адже, як вже говорилося раніше, – легше не завжди означає краще.

У пісні Є. Крилатова із художнього фільму «І все це про нього» співається:

<i>Мы устаем в работе или в спорах,</i>	<i>А если трудно, – зубы крепче стисни!</i>
<i>Но все-таки и в наш нелегкий век</i>	<i>Не просто песню главную сложи.</i>
<i>Есть в человеке силы, о которых</i>	<i>Ведь если в человеке нету жизни,</i>
<i>И не подозревает человек!</i>	<i>Зачем ему тогда на свете жить?</i>

9.5 Умови ефективності самовиховання

Безперечно, самовиховання не може бути успішним без подолання певних труднощів, а фізичне самовдосконалення без граничних зусиль. Ми не випадково підкреслили слово «граничних», яке відрізняється від «зусиль» на рівні спортсмена-любителя, який все робить злегка, не напружуючись, для власного задоволення. Тут проявляється цікава закономірність: *що більше енергії витрачаєш, то більше її накопичуєш (що більше віддаєш, то більше отримуєш).*

У відомому художньому фільмі «Запад-восток» є такий фрагмент: *тренер виганяє спортсмена-плавця з команди через значне зниження*

рівня спортивних досягнень. У спортсмена є на це особисті серйозні причини: померла єдина близька йому людина, його бабуся. Француженка, яка мешкає в одній з ним комуналці, переконує не опускати рук і не кидати плавання. Зранку вони разом приходять на місцеву річку зі швидкою течією і герої фільму чує на свою адресу такі слова: «Олександр, якщо ти тут будеш тренуватись, ти обов'язково переможеш, оскільки будеш пливати проти течії». І, справді, за короткий час він досяг блискучих результатів. Про це дізнався тренер і сам прийшов, щоб повернути його в команду.

Російський поет Д. Гулія передає велич подібних перемог в одній із своїх поезій:

*Это еще не победа, коль преисполненный сил,
Ты, над врагом торжествуя, сходу врага победил.
Если ж, разбитый жестоко, ты без поддержки и прав,
Даже друзей своих верных в трудной борьбе потеряв,
Сможешь собраться, подняться, встать, будто корнем пророс,
Это уже победа! Это уже всерьез!*

Одна з важливих умов успішного самовиховання – це постійність, регулярність дій. Кажуть, не так важливий сам по собі біг, як його регулярність. Відомий хірург Лука Войно-Ясинецький говорив, що зупинитись у своєму зростанні – означає повернути назад і повільно втратити навіть те, що було набуто.

Регулярності можна протиставити таке поняття, як *ситуативна поведінка*, котра детермінується певною ситуацією (зовнішньою або внутрішньою). Ситуація проходить – і активність призупиняється (*загорівся і дуже швидко згас*). Тому важливо, щоб діяльність з самовиховання не була прив'язаною до певних умов і не припинялась за їх відсутності, була вільною від них, самодетермінованою.

Одного разу запитали відомого в минулому неодноразового чемпіона світу з гімнастики О. Дитятіна: «Коли ви більш за все хвилюєтесь: у змаганнях за особисту першість, чи в командних змаганнях?» Олександр відповів на це так: «Коли я виступаю, – мене покидає хвилювання і народжується впевненість у собі,

оскільки я над собою працюю регулярно, сумлінно виконую кожне завдання тренера і при цьому не роблю послаблень. А при виході на поміст я кажу собі: «Не хвилюйся, адже ти зробив усе, що було у твоїх силах!»

Регулярності самовиховання часто заважають певні бар'єри, тобто перешкоди, які цей процес гальмують, іноді з самого початку. Як і фактори розвитку особистості є зовнішні і внутрішні, так і фактори гальмування – зовнішні та внутрішні.

По-перше, це негативний вплив оточення, зокрема так званих «друзів». Наслідування їхніх поглядів на життя, способів поведінки, ціннісних орієнтацій зі знаком «-» сприяє не самовдосконаленню, а, швидше, «саморуйнуванню». У цьому плані було б варто згадати Сократа, до якого Гетера звернулася зі словами: «Ти вчиш їх багато років, проте мені варто лише повести бровою – і вони підуть за мною». Сократ відповів: «Вся справа в тому, що ти опускаєш їх донизу, а я їх веду доверху».

По-друге, звичка відкладати *на потім*, коли нібито і має розпочатись справжнє життя. Проте лише шкільний твір ми можемо спочатку писати на чернетку, потім на чистовик, а життя ми «пишемо» одразу «*на чистовик*». Якщо підрахувати, скільки ми в середньому живемо днів, помноживши середній вік на кількість днів у році, то виходить десь приблизно 22 тис. днів. Уявляєте, всього лише 22 тис. днів. А якщо ще підрахувати й скласти до купи той час, який людина витрачає на пусті балачки, то це становить три роки, які потрібно відминусувати. А скільки витрачається на сон, особливо в тих, хто любить довше поспати? Доречно було б у контексті сказаного звернутись до висловів видатних людей.

- *Якщо день пропав, – це для мене нещастя (Ю.Власов).*
- *Лови день... (Горацій).*
- *«Друзі мої, я втратив день!...» (відомі слова римського імператора Тіта, сказані ним одного разу під час обіду, коли він згадав, що за цілий день нікому не зробив нічого доброго).*
- *На день треба дивитись, як на маленьке життя (М.Горький).*

Постійне відкладання «на завтра», «на потім» призводить до того, що людині вже 30, 35, 40 років..., а життя ще не починалось. Ніби весь час не жив, а перебував у залі очікування.

«Я ще ніби й не жив. Все чекав «завтра». Оглянувся назад, а там все пусто, безтолково, одні дрібниці, казна-що, словом, якась «абра-кадабра». Життя не вдалось. Особистість не відбулась. Весь час був біг на місці. Вічне буксування. Це й наблизило день X, тобто день особистісного банкрутства, оскільки все, що не рухається, повільно вмирає і розпадається (В.Короленко).

У книзі І.Ведіна «Теорема особистості» є такі слова: «Деякі люди все своє життя тим і займаються, що «починають нове життя», вони не живуть, а весь час лише «починають жити», вони весь час на початку, на початку без продовження. Точніше кажучи, навіть не на початку, а лише в думках про початок. «Завтрішня» людина все життя починає жити завтра – і дуже швидко стає «вчорашньою». Здавалось би, як багато ще можна було б встигнути, якби почати не завтра, а сьогодні. Однак час, відведений на життя, невблаганно вичерпується, а життя, виявляється, ще й не починалось».

Одкровення одного сучасного парубка, яке він назвав: «Мій полюс – лінь».

Хочу поділитись своїми життєвими проблемами. Мені незабаром 21 рік. У дитинстві я хотів стати музикантом, до того ж мріяв досягти неабияких вершин. У моїй уяві постійно звучала та нова музика, яку я подарую людям. Я думав про успіх і визнання. Переїзди, слава, активне життя – все це манило мене. Але... як тільки я починав що-небудь робити, майже відразу ж покидав – не вистачало терпіння. Адже я звик мріяти, лежачи на дивані. Диван став невід'ємною частиною мого життя. Весь свій вільний від роботи час я лежав і мріяв. Я дуже любляв слухати музику, вона викликала бурхливі відчуття в моїй душі. Та лише намагався взятись за справу, лінощі знову підкрадались до мене і, знесилений, я знову падав на диван. А роки минали. Я все агресивніше ставився до життя та людей, які були зовсім байдужі до мене. Була мить, яка могла підвести мене на ноги. Я

зустрів товариша, Славу. Мене відразу зацікавила його цілеспрямованість. Ми познайомились. Він уважно вислухав мою сповідь і відтоді почав допомагати мені, спонукати до діяльності. Намагався познайомити з цікавими людьми, та я все більше розчаровувався у своїх силах: мені здавалось, що сам я ні на що не здатен.

Я приймав рішення – і не виконував їх. Як я заздрив друзям: вони не шкодували ні часу, ні сил на свою роботу.

Я зрозумів, що в моєму вихованні, певно, багато втрачено та нічого не міг вдіяти. Допомога Слави тепер стала мене дратувати, я зрадив, коли його призвали до армії.

Пізніше й мене призвали. Перший місяць нестерпно страждав, але потім поступово став помічати, що змінююсь на краще. Ось уже рік, як я служу. Зміцнів, змужнів, однак невмируща лінь все ще залишилась у мені. Раптом мене осягнуло – я невдаха: зазвичай це усвідомлюють пізніше. Я впевнений, що після армії все буде по-старому: робота – диван – мрії. Та як довго це може тривати? От і не знаю, чи досягну я свого чи моїм полюсом залишиться лінь?...

Я хочу, щоб більше ніхто не повторював моїх помилок...

На кожному етапі самовиховання застосовуються відповідні тому чи тому етапу методи, прийоми та форми самовиховання. На спонукаючому етапі можна звернутись як до методів впливу на підсвідомість, так і до методів впливу на свідомість, а також до методів, які включають в діяльність.

Серед них насамперед розповіді про видатних людей, які досягли значних успіхів завдяки самовихованню. Д. С. Блеккі, автор статті «О самовоспитании нравственном, умственном и физическом», надрукованій в «Учительській газеті» за 11 лютого 1992 р. писав: «Не існує правильнішого способу стати добрим і великим, ніж раннє знайомство з життям добрих та великих людей. А потім живий вплив таких людей, якщо маєте щастя безпосередньо з ними спілкуватись і співпрацювати».

Досить цікаво й нестандартно про це писав один філософ: «Немає нічого більш оригінального, нічого особистісного, як «харчуватись» іншими. Але їх потрібно перетравлювати».

Що стосується розповідей про життя відомих людей, то варто зауважити, що не завжди зміст цих розповідей набуває спонукаючої сили, тобто викликає внутрішню активність, а лише за певних умов. Одна з них – їхня відповідність інтересам, потребам та спрямованості особистості. Йдеться про розповіді таких людей, які б могли викликати асоціації з власним життям, були особистісно значущими для вихованців. Крім розповідей про життя видатних людей на спонукаючому етапі можуть застосовуватись бесіди та дискусії про важливість та *необхідність самовиховання*, про можливості людського організму.

Учені вже давно довели, що людина з середніми здібностями використовує лише 4% своїх нервових клітин. Геніями стають ті, кому вдається розбудити і залучати до роботи хоча б частину дрімаючих клітин. Звідси випливає, що в кожного є шанс стати у 5-10-20 разів розумнішим та здібнішим. Особливо, якщо раніше розпочати й не відкладати «на потім».

Для самовиховання можна використовувати і спеціально підготовлені уроки виховного спрямування: на початку навчального року ,останній урок у школі перед виходом у самостійне життя. На інших етапах застосовуються інші методи та прийоми, серед яких: самопримус, самонаказ, самоаналіз, самооцінка, самозобов'язання, самоконтроль, самозвіт.

Завершуючи один з найважливіших блоків інформації нашого посібника, звернемося до однієї зі спортивних поезій, яка спонукає до роздумів та дій.

Третья попытка

*Ты не сразу бросишь арену
И не сразу подведешь черту.
Три попытки даются спортсмену
Для того, чтобы взять высоту.
Неудача, но ты не в убытке.
Снова близок решающий миг.*

*Ты готовишься к третьей попытке,
Наблюдая попытки других.
Разбежался. Взлетел. И – готово!
Возвещая о новой борьбе,
Выше ставится рейка. И снова
Три попытки даются тебе.*

А не вышла (попытка – не пытка), И выходит, что третья попытка
Стиснув зубы, готовься и жди. Остается всегда впереди.

(В. Берестов. Школьная лирика.-М., 1981, стр. 73)

Запитання для самоконтролю

- З'ясуйте і сутність понять «самовиховання» та «фізичне самовдосконалення особистості».
- Який взаємозв'язок між вихованням та самовихованням?
- У чому сутність спонукального етапу самовиховання?
- Які є способи формування інтересу та потреби в самовихованні?
- Які існують бар'єри самовиховання?
- Які методи та прийоми виховання у найбільшій мірі спонукають до самовиховання?
- У чому полягає роль вчителя фізичної культури в організації самовиховання школяра?
- Назвіть етапи самовиховання та коротко схарактеризуйте кожен з них.

Тести

1. Відновіть правильну послідовність поданих кроків фізичного самовдосконалення:

- а) інтерес до власного самовдосконалення;
- б) прийняття рішення;
- в) формування потреби в самовдосконаленні;
- г) включення в діяльність;
- д) складання програми самовдосконалення.

2. Рушійною силою фізичного самовдосконалення є:

- а) інтелект;
- б) м'язи;
- в) воля;
- г) емоція.

3. Назвіть бар'єри (перешкоди) самовиховання, що спричиняють гальмування цього процесу.

4. Назвіть пропущені етапи самовиховання.

- а) .....;
- б) цільовий;
- в) .....;
- г) контрольно-регульовальний.

5. Допишіть пропущений етап педагогічного керівництва самовиховання учнів:

а) спонукальний;	в).....;
б) цільовий;	г) контрольно-регулювальний.

6. У чому полягає мета спонукального етапу організації самовиховання учнів:

- а) викликати інтерес і потребу в самовихованні;
- б) допомогти здійснити самооцінку;
- в) забезпечити прийняття рішення;
- г) активізувати вольові зусилля учнів?

7. Який метод більш доцільний для спонування учнів до самовиховання:

а) приклад;	в) привчання;
б) доручення;	г) вимога?

Практичне заняття №7

Учитель фізичної культури як організатор самовиховання учнів в умовах сучасної школи

I. Обговорення питань:

1. Самовиховання та фізичне самовдосконалення особистості.
2. Формування в учнів інтересу та потреби в самовихованні.
3. Організаційно-діяльнісний етап самовиховання.
4. Бар'єри самовиховання.
5. Самовдосконалення вчителя фізичної культури як важлива умова ефективної організації самовиховання учнів.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. відеоситуації до практ. заняття №7: 7. II.)

III. Індивідуальні завдання:

- Роль і місце самовиховання серед інших факторів розвитку особистості.
- Підготуйте інформацію, яку можна використати з метою спонування учнів до самовиховання (цікавий факт з життя

- конкретної людини, відеофрагмент, приклад досягнень як результат самовдосконалення і т. ін.)
- Підготуйте невелику промову (до п'яти хвилин) чи фрагмент бесіди, які б давали поштовх до самовиховання.
  - Спробуйте здійснити внутрішню «подорож» у самого себе, визначити свої недоліки і скласти програму самовдосконалення.
  - Виберіть короткі відеофрагменти фільмів, демонстрація яких спонукала б до самовиховання.
  - Знайдіть і процитуйте афоризми, поетичні рядки про роль самовиховання особистості.

Література:

1. Каплінський В. В. Реалізація виховного потенціалу лекцій та практичних занять з організації самовиховання /В. В. Каплінський //Наук. Записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського.– Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип. 35. – Вінниця, 2011.– С. 116-123.
2. Каплінський В. В. Бар'єри самовиховання /В. В. Каплінський, О. Андрух// Фізична культура, спорт та реабілітація в сучасному суспільстві: Зб. наукових праць. – Вінниця, 2009. – С. 61-65.
3. Кочетов А. И. Как заниматься самовоспитанием / А. И. Кочетов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: Высшая школа, 1991. – 287 с.
4. Сметанський М. І. Самовиховання як засіб індивідуалізації виховної роботи /М. І. Сметанський// Шлях освіти. – 1999.– №1. – С. 438.
5. Удич З. І. Психолого-педагогічна готовність вчителя до організації самовиховання старшокласників: навчально-методичний посібник / З. І. Удич. – Тернопіль, 2009. – 248 с.

ТЕМА 10. МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В РОЗВ'ЯЗАННІ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ

*Рівень компетентності педагога...
може бути визначений, насамперед,
мірою сформованості його вмінь
розв'язувати професійні педагогічні задачі.*

Ю. М. Кулюткін

10.1. Педагогічні ситуації як складова виховного процесу

Професійна діяльність педагога, зокрема вчителя фізичної культури, становить процес розв'язання численних педагогічних ситуацій, які здебільшого виникають непередбачено. Саме тому її успіх певною мірою залежить від уміння продуктивно розв'язувати ці ситуації.

«Справжній педагог, – справедливо зауважує в статті «Поняття режисури гри в педагогіці» С. Смирнов, – не той, хто знає матеріал, і навіть не той, хто добре володіє цим матеріалом, а той, хто може в обставинах шкільного життя, яке щосекунди змінюється, знаходити оптимальні рішення, хто вміє орієнтуватись у непередбаченій педагогічній ситуації».

Успіх у розв'язанні таких ситуацій залежить від професійних здібностей педагога, щонайперше від його розуму. Тому професія педагога є насамперед професією розумовою і вимагає постійно розвивати інтелект.

У художньому фільмі про американську школу режисерів Дона Сімпсона та Джері Брукхаймера «Небезпечні думки, або Вчитель спеціального призначення» вчителька звертається до учнів: «Моя основна мета – навчити вас думати. Мозок – це також м'яз. І щоб бути сильним, могутнім – треба тренувати його. Кожен новий факт, кожна нова ідея допомагає вам розвивати новий м'яз. І ці м'язи роблять вас по-справжньому сильними. Це ваша зброя! У цьому неспокійному світі я хочу озброїти вас. Якщо до кінця року ви не станете розумнішими,

кмітливішими, спритнішими — ви нічого не втратите. А якщо ви станете такими — ви матимете у своїх руках цінну зброю».

Педагогічні ситуації спрямовані саме на розвиток розумових здібностей учителя; крім того, містять пізнавальний та виховний потенціал. Вони наближені до реалій шкільного життя, оскільки здебільшого сталися під час педагогічної практики студентів нашого університету або в професійній діяльності автора та його колег-учителів.

Серед цих випадків є нетипові, які передбачають нестандартні розв'язки. Вони ще більшою мірою відображають динаміку вчительської праці в сучасних умовах. Інакше кажучи, нетипові за змістом, вони типові щодо педагогічної дійсності з її непередбачуваним характером. Навряд чи можна перенести ці рішення в іншу ситуацію, однак саме вони активізують інтелектуальні, творчі здібності педагога, стають важливою умовою його подальшого розвитку.

Як природний розвиток людини не може бути успішним поза діяльністю, без фізичних та духовних випробовувань, так і професійний — без досвіду щодо того, як орієнтуватись у несподіваних обставинах і приймати оптимальні рішення не потім, а миттєво, цієї ж хвилини.

Проблемні педагогічні ситуації включають теоретичні знання, здобуті вивченням педагогіки, у практику, перетворюють на дієві інтелектуальні ресурси особистості, які інакше можуть залишитись «дрімаючими потенціями».

Тобто виховна діяльність передбачає спрямування цих ситуацій у виховне русло. Щоб оптимально розв'язати ці ситуації, варто здійснити *виховний вплив*, спрямований на відмову від попередньої негативної моделі поведінки; перебудову поведінки учня; блокування негативних її проявів; зміну ставлення, установок, мотивів; на спонукання до правильних висновків; попередження конфлікту, що назріває; з'ясування

стосунків після конфлікту; забезпечення взаємного контакту. Інакше кажучи, потрібний такий виховний вплив, який би викликав післядію та забезпечував позитивні зміни в структурі особистості вихованця.

Здійснюючи виховний вплив, учителеві треба одночасно сприяти тому, щоб виникло «зелене світло» для переходу його інформації у внутрішній план особистості вихованця. Таким «зеленим коридором» можна рухатись не тільки в один бік, а й у зворотний, тобто забезпечувати *кроки вихованця назустріч*.

При цьому вчителю важливо вміти оцінювати зміст своїх зовнішніх впливів не тільки з власної позиції, а й обов'язково з внутрішньої позиції вихованця, враховуючи наміри, причини, мотиви та конкретні умови вчинку. Адже надто часто невдачі вчителя в тій чи тій ситуації виникають саме через нерозуміння або неправильне розуміння школярів, через «смисловий бар'єр».

Застосовуючи у тій чи тій ситуації той чи той спосіб, важливо звертати увагу і *на його форму*, оскільки зовнішня вимога, прийнятна за змістом, але образлива за формою (скажімо, груба, зневажлива, глузлива), також може лишитись за «смисловим бар'єром». А такий бар'єр, як вважає психолог М. С. Неймарк, повністю заперечує корисну дію виховного впливу, адже сприймаються вихованцем не тільки вплив, а й ставлення з боку вчителя.

Отже, обираючи *спосіб впливу* у певній ситуації, потрібно завжди пам'ятати, що успіх залежить від: особистості вихователя та ставлення до нього з боку вихованця; особливостей особистості вихованця; намірів та мотивів вчинку; форми виховного впливу та ставлення вихователя до вихованця. А ще, за справедливим твердженням В. О. Сухомлинського, педагогічна ефективність виховного впливу тим вища, чим менше учень відчуває в ньому задум педагога.

Передумов для виникнення проблемних педагогічних ситуацій у діяльності вчителя фізичної культури значно більше,

ніж учителів інших предметів. Це зумовлюється, по-перше, специфікою й умовами діяльності вчителя фізичної культури; по-друге, швидкою зміною видів діяльності під час уроку. Найчастіше небажані педагогічні ситуації виникають під час підготовчої і основної частини уроку. Від того, як педагог поведе себе в таких ситуаціях, значною мірою залежатиме ставлення учнів до вчителя та його предмета. Невтручання вчителя або ж педагогічно недоцільні дії призводять до повторення негативних вчинків з боку учнів і подальшої байдужості з боку вчителя, що своєю чергою може спричинити зрив навчально-виховного процесу.

Пам'ятайте, що розв'язуючи педагогічні ситуації, ви одночасно:

- розвиватимете фахове мислення, аналітичні та комунікативні здібності;
- формуватимете кмітливість, необхідну в складних умовах шкільної дійсності;
- оволодіватимете досвідом пошукової та творчої діяльності;
- поглиблюватимете знання теорії педагогіки, творчо застосовуючи їх на практиці;
- познайомитесь із різноманітними способами педагогічного впливу.

Намагайтесь помічати в кожному з описаних випадків те, що пригодиться вам іншим разом. Варіант, знайдений власними зусиллями, або той, з яким ви ознайомились у збірнику, або той, який висловили ваші друзі чи викладач, може перетворитись на *спосіб*, зразок, який знадобиться при нагоді. Ваш досвід набуватиме нових барв, ставатиме все цікавішим і ціннішим з кожною новою ситуацією, у якій ви його успішно застосуєте.

10.2. Різновиди виховних педагогічних ситуацій

У сучасних підручниках з педагогіки виділяють два різновиди виховних педагогічних ситуацій: спеціально створені для виховного впливу (штучні) і ситуації, які виникають

природно, а потім використовуються вихователем для подальшого впливу, тобто спрямовуються у виховне русло.

Щоб проілюструвати спеціально створену виховну ситуацію, звернемось до книги вчителя-новатора Є. М. Ільїна «Путь к ученику».

...Довгим ланцюжком, узявшись за руки, незграбно похитуючись, неначе каченята, йшли сквером чотирирічні малюки. Поруч із ними йшла молода вчителька. «Дітки! – раптом сказала вона. – Володя загубив рукавичку. Що ж тепер робити? У нього ж змерзнуть руки. Нехай кожен по черзі дасть йому свою рукавичку погрітись. Хто перший?» Дружно простягнулись ручки. Всю дорогу Вова грівся теплом чужих рукавичок, навіть не підозрюючи, що свою не загубив: вона лежала в кишені виховательки. Вова нарешті зрозумів, які добрі і чуйні його друзі, з якими він ніколи не ділився ні іграшками, ні цукерками.

Кожен поспішав своєю послугою випередити іншого, довести, що його рукавичка тепліша, і він з радістю готовий поділитися її теплом з ближнім.

Змерзнути, постраждати за іншого! - був тут і такий нюанс. Свою «рукавичку», образно кажучи, загубити може кожен. Але як важливо вчитися духовному донорству, потребі і мужності стати в чергу, щоб віддати своє тепло.

Коли діти розбіглися по скверу і займалися хто чим, чіткий малюнок черги зберігався. Раз по раз малюки підбігали до наставниці, запитуючи, чиєї рукавички зараз черга?

Ззовні незворушною залишалась лише вихователька. Вона займалася Вовою, працювала з ним, зрідка кидаючи на його адресу мовчазні докори: ось, дивись, яким потрібно бути щедрим і тобі, як вони!

Відзначу і таку деталь: щоб користуватися чиеюсь рукавичкою, Вова протягом усього часу змінював пари, тому що в групі був єдиним, у кого рукавички не були з'єднані резинкою, просунутою в рукави через пальто. Коли він ставав поряд з Танею чи Михайлом, то ніяково просував свою руку до їх рукавичок, деякий час крокував у задумі, лише ззовні з з'єднаний рукавичкою, а насправді - нервом дбайливої руки. Так майже з кожним із своїх товаришів, відчуваючи всі відтінки тепла,

розмір і форму рукавичок, пройшов він сквером, все тісніше притуляючись до того, з ким крокував поряд.

Для ілюстрації природної ситуації, педагогічно грамотно й майстерно спрямованої класним керівником у виховне русло, звернемось до книги Е. Ш. Натанзон «Приемы педагогического воздействия».

Однієї вересневої неділі ми з дітьми вирушили в похід.

Захлинаючись від захоплення, діти приносили гриби в замурзаних землю долонях. Вони зовсім сп'яніли від духмяного повітря, бігали один за одним, вилазили на дерева, з войовничими криками полювали то на вужа, то на жабу...

Нарешті ми зібралися відпочити і поснідати. Примостилися під високою дуплистою березою.

Діти розклали на зеленій траві свої припаси та шумно почали їсти, пропонуючи один одному хліб, огірки, помідори.

«Чого не їси, Трофімов?» – запитав хтось. – «Не хочеться». – «От дивак, не зголоднів! А я просто як звір голодний. Бери бублики!» Я, почувши, що Трофімов відмовився від бубликів, відразу подумала, чи не захворів він, чи не занадто зморився від біганини.

Згодом діти знову розбрелись у різні боки, і тоді до мене несподівано підійшов Трофімов, вийняв з сумки великий шматок домашнього пирога, плитку шоколаду і сказав пошепки:

– Їжте, будь - ласка, Марино Михайлівно!

Я подивилась на нього здивовано і відмовилась. Хлопцю стало соромно. Він відійшов убік і почав їсти сам.

Повертались ми пізно, сиділи в напівтемному вагоні і згадували події дня. Знову всі зголодніли, але харчі закінчились. Я дістала з портфеля булку, нарізала тоненьким шматочками і запропонувала дітям. Діти почали відмовлятися.

– Їжте самі, Марино Михайлівно, ми не хочемо, – запевняв мене Селиванов, який тільки що жалібним зойком пробудив у нас апетит.

– Ні, - заперечила я, – у друзів в поході все повинно бути спільним. Що ж ви бажаєте, щоб я пішла в інший кінець вагону й сама все з'їла?

Це переконало їх. Кожен взяв свій шматок і почав їсти.

– Правильно, - сказав Румянцев, – це найогидніше – ховатися від товаришів і їсти нишком.

Я подивилася на Трофімова... Навіть при цьому напівтемному освітленні було видно, що він почервонів до сліз. Я швидко відвернула погляд, зрозумівши, що урок, який я, сама того не плануючи, дала йому, досягнув мети.

Основне завдання педагога полягає в тому, щоб природну ситуацію зробити виховною, тобто змоделювати свою подальшу поведінку, щоб надати їй виховного спрямування і забезпечити успішний результат.

Називають ще один різновид виховних ситуацій – так звану **ситуацію вибуху**, яку пов'язують із абсолютно неочікуваними діями вихователя, що вражають своєю несподіваністю і неочікуваністю, чим зворушують вихованців і гальмують негативну поведінку.

Ситуацію вибуху як метод виховання можна виділяти окремо лиш умовно, оскільки «вибуховий характер» може мати ситуація як спеціально організована (приголомшувати вихованців своєю несподіваністю), так і ситуація природна. Однак у природній ситуації вибух виступає вже як засіб впливу на ситуацію, яка виникла сама собою, тобто як прийом, що підсилює ефективність цієї виховної ситуації.

10.3. Застосування теоретичних знань з педагогіки для успішного розв'язання педагогічних ситуацій

Як відомо, в основі майстерності вчителя фізичної культури у розв'язуванні проблемних педагогічних ситуації лежить його фундаментальна психолого-педагогічна підготовка, тобто ті знання і вміння, опора на які допоможе успішно розв'язати ту чи ту педагогічну ситуацію. Спробуємо показати на прикладі окремої педагогічної ситуації технологію задіяння базових психолого-педагогічних знань, які виступають інструментом педагогічно грамотного розв'язання ситуацій.

До першого в житті самотійного уроку готуюсь серйозно. Хочу з порогу здивувати учнів цікавими фактами. Зразу після дзвінка

відчиняю двері 9 Б – у класі нікого немає. Не вірю своїм очам. Бачу, учні тихенько сидять ... під партами

Насамперед ми звернемося до тих фундаментальних положень, дотримання яких забезпечує ефективність виховних впливів, тобто принципів виховання, а саме:

- безумовне позитивне ставлення до особистості вихованця;
- опора на позитивне в дитині;
- поєднання поваги з вимогливістю до вихованця;
- поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи і самодіяльності вихованців;
- прихованість виховних впливів;
- систематичність і наступність виховання;
- єдність та послідовність виховних впливів;
- емоційність виховання;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців.

Принципи виховання як теоретичні положення стають цінними лише тоді, коли «включаються» в роботу і реалізують свої функції на практиці. Так, розв'язуючи наведену педагогічну ситуацію, ми діємо послідовно, дотримуючись наведеного нижче алгоритму.

Крок №1. Полягає у відтворенні в пам'яті перерахованих принципів виховання, попередньо засвоєних, та їх уявному «перегортанні».

Крок №2. Пригадуючи принципи виховання, «приміряємо» їх до ситуації, враховуючи, з одного боку, зміст ситуації, з іншого – сутність того чи того принципу та його відповідність ситуації.

Так, у заданій ситуації ми спостерігаємо прояв очевидної негативної поведінки дев'ятикласників, а *принцип безумовного позитивного ставлення до вихованців* означає прийняття їх такими, які вони є, не демонструючи негативного ставлення до особистості вихованців, а засуджуючи лише їхні дії («ви не погані, а ваша поведінка погана»). Якщо цей принцип вимагає

від учителя ставитись позитивно до всіх вихованців: слухняних і неслухняних, працюючих і ледачкуватих, відмінників і відстаючих, вродливих і непривабливих, тактовних і безтактних, а в даному випадку тих, які таким чином випробовують учителя, – значить опора на нього в цій ситуації для забезпечення успішності виховного впливу, безсумнівно, є педагогічно доцільною.

Однак моє прийняття їх такими, які вони є, що є проявом *поваги* до них, повинно поєднуватись з проявленою мною в тій чи тій формі *вимогливістю*. Тобто, хоч я прийшов вперше в клас, але своєю впевненістю, організованістю, нерозгубленістю, зібраністю повинен дати відчуття і свою вимогливість для унеможливлення в подальшому проявів подібної негативної поведінки. Це вимагає дотримання в таких умовах *принципу поєднання поваги з розумною вимогливістю до вихованців*.

У подібних ситуаціях зовсім недоцільно звертатись до методів прямого впливу, оскільки вони розвиватимуть ситуацію в небажаному напрямку і коефіцієнт їх корисної дії може бути зі знаком «-», нульовим, або досить низьким. Педагогічно доцільним і ефективним у ситуаціях випробовування вчителя при першому знайомстві можуть бути лише способи прихованого впливу, а отже, і опертя на *принцип прихованості виховних впливів*.

З огляду на те, що в ситуації вказано клас, а отже вік учнів, обов'язково потрібно враховувати його, обираючи той чи той спосіб виховного впливу. А ще враховувати особливості певного класу, який вдався до такого способу випробовування вчителя. Отже, четвертий принцип, який відповідає поданій ситуації, – *принцип врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів*.

Крок №3. З відбору принципів виховання є наслідком другого. Здійснивши їхній аналіз, ми відібрали саме ті принципи, які відповідають змісту ситуації і опертя на які сприяє забезпеченню результативності виховного впливу.

Крок №4. Паралельно ми аналізуємо і «приміряємо до ситуації» інші принципи, відкидаючи їх як такі, які не відповідають змісту ситуації.

Так, наприклад, принцип опори на позитивне вимагає більш тривалого знайомства з учнями для виявлення позитивного, чого не можливо зробити в заданій ситуації першого знайомства.

Для принципу поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи і самодіяльності вихованців у нашій ситуації також немає відповідних умов, оскільки такий принцип вимагає поступових дій (від зовнішньої організації і контролю поведінки до розвитку в них самоорганізації і самоконтролю) протягом певного часу.

З огляду на те, що в окресленій ситуації лише один суб'єкт виховного впливу – вчитель, то немає умов для узгодженості дій, а отже, і для принципу єдності і послідовності виховних впливів.

Принцип систематичності і наступності виховання вимагає знання, врахування і логічного продовження вже досягнутого в процесі попередньої виховної роботи, що також не може бути реалізовано при першій зустрічі.

Зона дії принципу емоційності – емоційна сфера вихованців, їхні почуття. Виховання, по суті, і є впливом на почуття. Мета вчителя в цій ситуації – викликати почуття незручності, незадоволення своїм вчинком, щоб учні самі відчули безглуздість свого вчинку і в них зникло бажання його продовжувати.

Для задіяння цих почуттів, звичайно ж, потрібна опора на принцип емоційності, який полягає в намаганні вчителя викликати в учнів бажану емоційну реакцію на той чи той факт, подію, вчинок. Отже, треба додати до відібраних раніше (крок 2) ще й цей принцип.

Отже, проаналізувавши всі принципи виховання в контексті педагогічної ситуації, «примірявши» до неї кожен з принципів на відповідність чи невідповідність та відкинувши невідповідні, ми переходимо до останнього етапу – *кроку №5* і відбираємо ті принципи виховання, які логічно пов'язані із заданою ситуацією і є тими положеннями, на які ми маємо зробити опертя для забезпечення успішності виховного впливу.

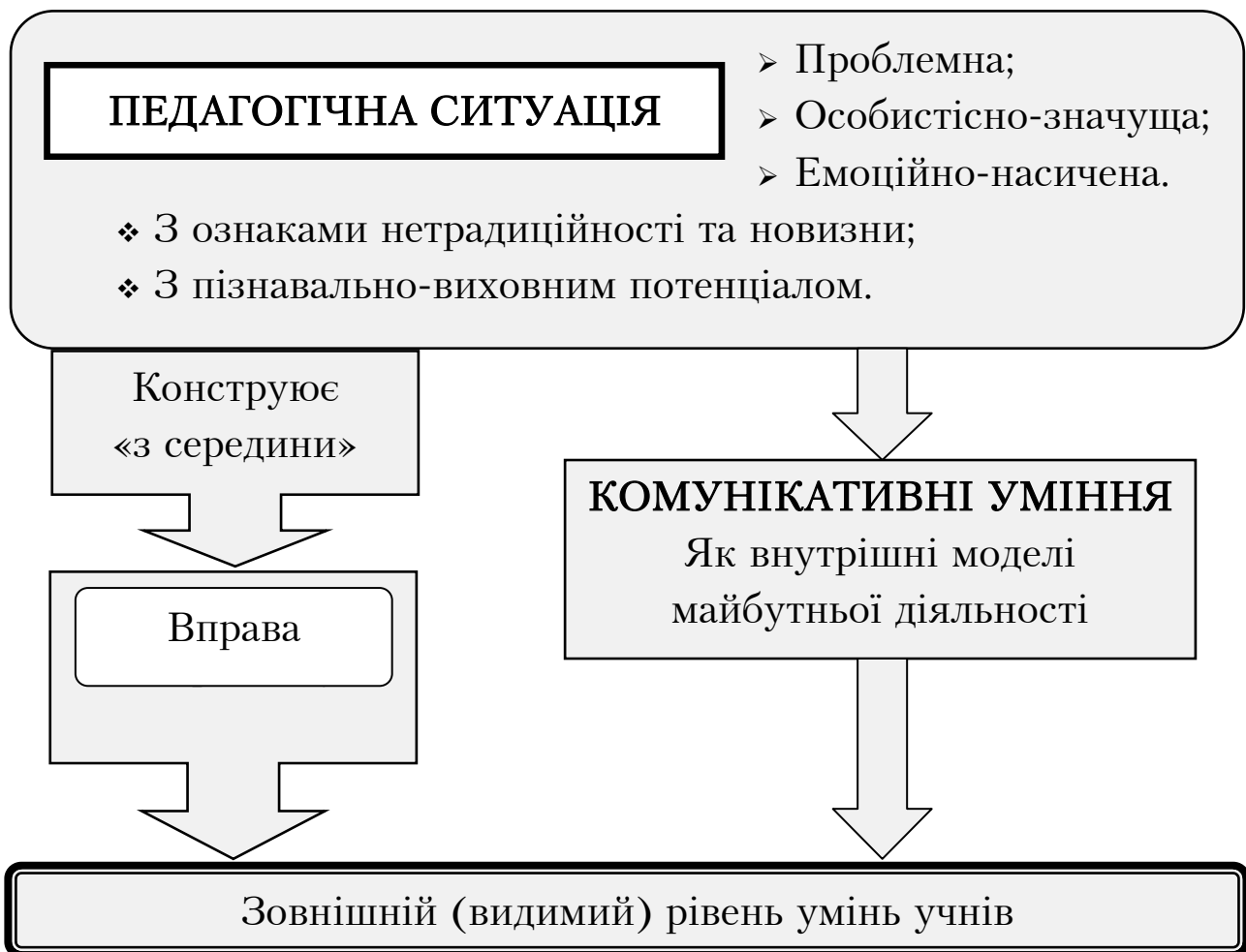

Рис. 5. Роль педагогічних ситуацій у формуванні комунікативних умінь педагога.

Послідовність кроків умовна, оскільки названі розумові операції чотирьох перших кроків (відтворення, «примірювання», відкидання, вибір) здійснюються одночасно в процесі аналізу ситуації. Подібна чітка послідовність дій також важлива при відборі методів виховання, які виступають способами впливу на ситуацію і прийомів, що підсилюють дію обраних методів:

- 1) відтворення в пам'яті методів педагогічного впливу, засвоєних з усвідомленням та розумінням їх суті;
- 2) їх зіставлення зі змістом заданої ситуації на відповідність чи невідповідність;
- 3) виокремлення того методу, чи методів, які є адекватними змісту ситуації, умовам її протікання і оптимальними для забезпечення ефективного виховного впливу;
- 4) відтворення в пам'яті прийомів виховного впливу, **пошук** та **вибір** тих прийомів, які здатні підсилити ефективність обраних методів виховання;
- 5) використання обраних методів і прийомів для розв'язання педагогічної ситуації.

Оскільки задана ситуація є ситуацією першого знайомства, насамперед обираємо метод педагогічно доцільної самопрезентації, мета якого – створити позитивне враження, викликати симпатію, повагу. З іншого боку, ситуацію, яка склалася, можна використати для виховного впливу і спрямувати у виховне русло, тобто застосувати ще один метод виховання: використання природної ситуації у виховних цілях. Щоб підсилити ефективність названих методів, звернемось до прийомів виховного впливу, педагогічно доцільних у цій ситуації. Щонайперше, до прийому вдаваної байдужості, оскільки для його застосування мають місце саме ті умови, за наявності яких він застосовується: перше знайомство, мета порозважатись, випробувати вчителя, понервувати його, перевірити педагогічну винахідливість педагога. Не менш ефективними підсилювачами дії обраних методів будуть прийоми іронії, натяку як прийоми прихованого впливу, або ж несподівані дії вчителя, прийом вибуху, здатні приголомшити учнів, поставити їх в незручне становище і дати відчуття недоречності свого вчинку. Може бути поєднання названих прийомів, тобто їх інтегрування в одному прийомі, у якому буде елемент несподіваності, удаваної байдужості, прихованої насмішки і натяку.

Недоцільними в цій ситуації будуть методи та прийоми прямого впливу: переконування, прояв обурення, а ще недоцільнішим – покарання.

По-перше, звернення до названих методів і прийомів не забезпечить позитивного враження про особистість педагога в ситуації першого знайомства, як важливої умови ефективності подальшого спілкування.

По-друге, використання цих методів може спровокувати конфлікт, тоді, коли при першій зустрічі потрібно, навпаки, забезпечити взаємний контакт.

По-третє, прямиї вплив через переконування, обурення, покарання стане перешкодою для реалізації мети уроку та формування внутрішньої мотивації учнів.

По-четверте, учитель втрапить можливості першої зустрічі як найсприятливіші для створення умов ефективного спілкування в подальшому, оскільки і надалі потрібно буде докладати набагато більше зусиль і енергії.

Вважаю, що обраний нами прийом удаваної байдужості як оптимальний у цій ситуації за певного комунікативного забезпечення (не тільки «що» сказати, але і «як») забезпечить позитивний результат. Удавана байдужість педагога, його спокій та стриманість стане несподіванкою для учнів, здивує їх і поставить в незручне становище. Відчувши недоречність своєї поведінки, учні добровільно її припинять, оскільки при такій неочікуваній реакції вчителя зникне сенс її продовжувати. Педагог отримає подвійну перемогу, тому що додатково отримає повагу і симпатію до себе як до цікавої особистості, яка замість очікуваної розгубленості і нервозності продемонструвала спокій, витримку, винахідливість та прихований педагогічний гумор.

10.4. Типові помилки та педагогічно недоцільні дії вчителя фізичної культури в проблемній ситуації

Прогнозуючи наслідки тих чи тих дій, методів, прийомів («как наше слово отзовется»), ми приходимо до висновків про доцільність одних і недоцільність інших. Таким чином визначаємо способи поведінки, які не тільки не забезпечують позитивного результату, а навпаки, можуть навіть і зашкодити, знизити коефіцієнт корисної дії виховного впливу.

Висновку про невідповідність того чи того способу поведінки в умовах заданої ситуації має передувати аналіз:

- змісту ситуації;
- особливостей вихованців, що провокують ситуацію;
- їхніх очікувань щодо дій учителя;
- умов протікання ситуації;
- варіантів реакції учнів на можливі способи поведінки педагога.

Ми знаємо, наприклад, що прямий вплив у ситуації, суб'єктами якої є підлітки або старшокласники, викликає протидію. Він є недоцільним у ситуаціях з очевидно вираженим негативним ставленням, неповагою і недовірою до педагога.

Назвемо ті способи поведінки, які за будь-яких умов є неефективними. Однак, незважаючи на це, деякі педагоги все ж звертаються до них, поглиблюючи конфлікт ще більшою мірою. А саме:

- моралізування;
- повчання;
- нотації;
- нерозумна вимогливість;
- намагання з'ясувати стосунки, знайти винуватця;
- підкреслювання своєї вищості над учнями (зверхність)
- невміння стримати свої негативні емоції і керувати настроєм
- безтактність.

З іншого боку, способами поведінки зі знаком «-» є способи, спрямовані на встановлення або з'ясування стосунків через:

- поступливість;
- загравання;
- підігрівання;
- панібратство;
- умовляння;
- конформізм (демонстрування згоди з неприйнятними думками і діями учнів).

Названі способи «забезпечення контакту» в провокованих учнями ситуаціях призводять або до його чисто зовнішньої форми без внутрішнього прийняття педагога, або, частіше за все, до його поразки і зневаги.

Зразок розв'язання ситуації за заданими алгоритмами

З наочним посібником, журналом і чималим зошитом, у якому слово в слово був записаний увесь урок, я вперше в житті переступила поріг класу як учителька. Не пам'ятаю, як промовила звичайне: «Добрий день. Сідайте!». Тільки чудово пам'ятаю той жах, який охопив мене від гудіння. Здавалось, воно йшло звідусюди: від стін, вікон, навіть від стелі. Ще не розуміючи, що сталося, я оголосила тему уроку. Гудіння посилювалось, а чийсь басок промовив: «Двадцять разів уже чули...».

Я придивилась до учнів і здогадалася: це гули вони. Гули, не розтуляючи ротів, манірно склавши руки на парті.

1. Які методи чи прийоми виховного впливу використаєте для успішного розв'язання ситуації?

- Метод педагогічно доцільної самопрезентації.
- Метод використання природної ситуації.
- Прийоми: удаваної байдужості, залучення до діяльності, іронії.

2. Обґрунтуйте педагогічну доцільність одного з обраних вами методів і прийомів.

Мета педагогічно доцільної самопрезентації – створити позитивні враження, викликати повагу, інтерес до особистості педагога.

3. На які принципи виховання будете опиратись при розв'язанні ситуації?

- Безумовного позитивного ставлення.
- Прихованості виховних впливів.
- Поєднання поваги з вимогливістю.

4. Які способи поведінки вихователя є педагогічно недоцільними при розв'язанні ситуації?

- З одного боку, покарання, обурення, залякування.
- З іншого, загравання, поступливість.
- Неefективним буде повчання, нотації.

5. Запропонуйте оптимальний варіант розв'язання ситуації

(ваші конкретні подальші дії на місці педагога). *Не стану робити зауваження і закликати до порядку, а спокійно з удавано байдужим поглядом підйду до дошки і напишу: «Погудіть, будь ласка, ще хвилин десять, бо в мене є термінова робота. Думаю, що за цей час устигну її завершити». Закінчивши писати, сяду за стіл, розкладу папери з серйозним поглядом...*

Особливу роль педагогічні ситуації відіграють у формуванні комунікативних умінь учителя фізичної культури як засоби ефективного спілкування та інструменти виховного впливу на мотиваційно-ціннісну сферу особистості вихованця.

Завдання і запитання для самоконтролю

- Назвіть різновиди педагогічних ситуацій виховного спрямування.
- Яка різниця між спеціально створеними виховними ситуаціями, природними ситуаціями і ситуаціями вибуху?
- Які теоретичні знання з педагогіки є керівництвом до розв'язання педагогічних ситуацій?
- Які гальмівні прийоми виховного впливу можуть бути успішно використані для розв'язання педагогічних ситуацій?
- Назвіть типові помилки та недоцільні дії вчителя фізичної культури при розв'язанні педагогічних ситуацій.

Тести

1. Який метод виховання є зайвим у цьому ряді понять:

- а) метод виховних ситуацій;
- б) рольова гра;
- в) доручення;
- г) навіювання?

2. Який метод виховання не є методом організації діяльності та поведінки:

- а) доручення;
- б) рольова гра;
- в) покарання;
- г) метод вихованих ситуацій?

3. *Вдавана байдужість – це прийом педагогічної взаємодії, унаслідок якого учень або учні потрапляють у незручне становище і продовження спланованої ними витівки втрачає свій сенс. Так чи ні?*

4. Прийом прихованої насмішки, який, не принижуючи гідності вихованця, ставить його в незручне становище і викликає незадоволення своїм негативним вчинком:

- а) іронія;
- б) натяк;
- в) розвінчання;
- г) осуд.

5. Як називається розповідь про ситуацію, аналогічну негативному вчинку учня, у якій вихованець бачить свої недоліки, відчуває і розуміє свою провину:

- а) паралельна педагогічна дія;
- б) розвінчання;
- в) натяк;
- г) ласкавий докір?

6. Результатом цього прийому педагогічної взаємодії є стрімка перебудова особистості вихованця під впливом сильних, вражаючих своєю несподіваністю обставин («шокова терапія»):

- а) обурення;
- б) розвінчання;
- в) тривога про покарання;
- г) вибух.

7. Виберіть гальмівні прийоми педагогічної взаємодії:

- а) опосередкування;
- б) залучення до цікавої діяльності;
- в) обхідний рух;
- г) удавана байдужість;
- д) удавана недовіра;
- ж) збудження тривоги про майбутнє покарання.

8. Прийом педагогічної взаємодії, який може проявитись у формі незвичного наказу, навмисного схвалення негативного вчинку учня, незаслуженого захоплення:

- а) розвінчання;
- б) паралельна педагогічна дія;
- в) вибух;
- г) іронія

9. Третьюкласник Юрко – розвинений, здібний хлопчик. Учиться відмінно, але великий забіяка. По дорозі додому зі школи часто кривдить дівчаток. Я всіляко намагалася впливати на нього, але Юрко не виправлявся. Одного разу, наприкінці останнього уроку, підіймається дівчинка і заявляє: «Боюся йти додому. Юрко каже, що поб'є дорогою». «Що ти сказала? – перепитала я. – Хіба може бути, щоб Юрко,

відмінник, такий стриманий хлопчик, почав битися. Якщо він і лякав тебе, то, мабуть, жартуючи. Ганьбити себе бійкою з дівчинкою він не буде. Йди спокійно додому». Юрко почервонів, встав і промовив: «Я лише пожартував. Вибач, Лідо». На які принципи виховання зробив опору вчитель?

10. На уроці вчителька викликала третьокласника. Слава підійшов до дошки, і вчителька з жахом вигукнула:

– Що це в тебе на ремені?

– Кобура.

– А ти знаєш, це чохол від пістолета?

– Знаю.

– Значить, сьогодні, кобура, а завтра пістолет принесеш до школи.

11. Вона зняла зі Славка ремінь, розстебнула кобуру і висипала на стіл гумки, черепашки, камінці і коробку із засушеним листям. Вчителька соромила хлопця при всьому класі. А він, відвернувшись до дошки, гірко плакав. Які принципи виховання порушила вчителька?

12. При застосуванні гальмівних приймів виховного впливу у вихованців виникають негативні почуття: сорому, незручності, незадоволення своїм вчинком, каяття. Так чи ні?

13. Укажіть рису, яка негативно впливає на формування і розвиток колективу:

- а) наявність суспільно значущої мети;
- б) чітка організаційна структура;
- в) високий рівень конформності серед його учасників;
- г) високий рівень значущості колективу для його учасників.

Практичне заняття №8

Майстерність педагога в розв'язанні проблемних педагогічних ситуацій

I. Обговорення питань:

1. Різновиди педагогічних ситуацій.

2. Аналіз педагогічних ситуацій та алгоритм їх розв'язання.

3. Застосування теоретичних знань з педагогіки для успішного розв'язання педагогічних ситуацій.

4. Використання вчителем фізичної культури гальмівних прийомів виховного впливу під час розв'язання педагогічних ситуацій.

5. Типові помилки вчителя фізичної культури при розв'язанні педагогічних ситуацій.

II. Аналіз тематичних відеоситуацій (див. відеоситуації до практ. зан. №8: 8. II.)

III. Індивідуальні завдання:

- Довести потребу опори на принципи виховання при розв'язанні педагогічних ситуацій.
- Вибрати відеофрагменти художніх фільмів на шкільну тематику з використанням гальмівних прийомів виховного впливу при розв'язанні педагогічних ситуацій.
- Вибрати з художніх фільмів педагогічні ситуації, які відображають виховну взаємодію вчителя фізичної культури з учнями і запропонувати шляхи їх розв'язання.
- Вибрати із збірників педагогічних ситуацій ситуації, що відображають виховну взаємодію вчителя фізичної культури з учнями і запропонувати власні варіанти їх розв'язання.
- Запропонувати (письмово) оптимальні варіанти розв'язання педагогічних ситуацій № 45 – 50 з посібника «100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення», використавши гальмівні прийоми виховної взаємодії.
- Вибрати із художнього фільму «Тренер Картер» педагогічні ситуації, у яких тренер застосовує гальмівні прийоми виховної взаємодії.

Література

1. Дубровский А. Уроки доктора Дубровского: [Об ориентации в сложных пед. ситуациях: рекомендации] /А. Дубровский// Учит. газ. – 1990. – №6. – С. 26-31.

2. Дубяга С. Підготовка майбутніх учителів до розв'язання непередбачуваних педагогічних ситуацій /С. Дубяга// Рідна школа. – 2006. – №1. – С. 28-29.
3. Ємець О. Якщо виникла професійна ситуація /О. Ємець// Фізичне виховання в школі. -2003. - № 4. – С. 27-28.
4. Каплінський В. В. Використання гальмівних прийомів виховного впливу у процесі розв'язання педагогічних ситуацій /В. В. Каплінський// Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського.- Сер.: Педагогіка і психологія. Вип:9. – Вінниця, 2004. – С. 104-109.
5. Калошин В. Ф. Як ефективно діяти вчителю в критичній ситуації /В. Ф. Калошин. – Х.: Основа, 2011. – 128 с.
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка: Завдання і ситуації: Практикум. для студ. та викладачів /А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. І. Омеляненко. – К.: Знання – Прес, 2003. – 429 с.
7. Опилат Я. Г. Решение педагогических ситуаций /Я. Г. Опилат// Советская педагогика. – №11. – 1988. – С. 59-62.
8. Петроченко Г. Г. Ситуативные задачи в педагогике: Для вузов /Г. Г. Петроченко. – Минск: Университетское образование, 1990. – 224 с.
9. Спирин Л. Ф. Обучение студентов решению педагогических задач /Л. Ф. Спирин// Советская педагогика. – 1984. – №7. – С. 74-78.

ПІСЛЯМОВА

Студенти інституту фізичного виховання і спорту про значення навчальної дисципліни «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури»

Після вивчення цієї навчальної дисципліни студентам пропонуємо анонімно продовжити незакінчене речення: «Особисто для мене основи виховної діяльності вчителя фізичної культури були навчальною дисципліною, яка...»

Пропонуємо цитати майбутніх спеціалістів з фізичного виховання, спорту та здоров'я людини.

...Коли ми спочатку дивились живі фрагменти, а потім звертались до неживої теорії, то ця теорія оживала. І ще вона оживала тому, що проникала в мене не через голову, а через душу. Саме душею я починав розуміти її необхідність.

...Як правило, інші нас повчають, говорять, що потрібно робити це, а це потрібно робити так. На цих заняттях все було по-іншому. Спочатку нам розповідали, а потім казали: «А тепер подивіться, як це робиться».

...Раніше між поняттями «вчитель» і «вихователь» я не бачив ніякої різниці. Тепер я зрозумів, що вихователь – це окрема наука. І виявляється, що ця наука досить цікава, корисна і сучасна.

...Я завжди приходив додому і розповідав своїй сім'ї про те, що я сьогодні почув на занятті з основ виховної діяльності.

...Фрагменти фільмів, які ми переглядали на цих заняттях, були досить сильним поштовхом до виконання дій. Їх наповненість серйозним смислом спонукала до серйозних вчинків.

...Коли ви на парі натискали паузу на пульті і ставили нам запитання, тоді відкривались двері у мою свідомість.

...Особисто для мене слово «виховання» було просто словом, яке залишалось поза рамками моїх життєвих та майбутніх професійних

інтересів. На одній з перших лекцій я збагнув секрети виховання і вони мене зацікавили. У мені прокинувся інтерес до таємниць цього процесу, який з кожним наступним заняттям закріплювався і збільшувався. Особливо його стали підігрівати педагогічні фільми, я став цікавитись книгами з проблем виховання, я став помічати, що його методи і прийоми такі ж справжні і дієві, як і прийоми боротьби, якою я займаюсь...

...Відеоситуації були підібрані таким чином, що допомагали побачити себе і свої помилки, заряджали енергією і спонукали до самовдосконалення.

...Ця дисципліна навчила мене розв'язувати проблеми без конфліктів, стримано, спокійно і педагогічно грамотно, а також виходити переможцем зі складних ситуацій.

...Многое переосмыслил, многое открыл, а пацаны говорят, что стал мягче.

...Знання, які я отримую, діють. Я їх часто практикую з молодшою сестрою і маленькою племінницею. Не завжди виходить, але приємно отримувати результати і переконуватись у їхній значущості.

...Відеоситуації, які ми аналізуємо, допомагають мені в житті приймати правильні рішення і часто зупиняють від неправильних дій.

...Ловлю себе на думці, що сам стаю вихованішим.

...Мені, юнаку, ця наука «реально вставила мозгів».

...Я раніше не надавав серйозного значення слову «виховання», поки не побачив силу його дії, спочатку у фрагментах фільмів, які ми аналізували, а потім в реальному житті.

...Ця дисципліна змінила моє ставлення до сім'ї і сім'ї до мене. Зі своїм старшим братом я часто конфліктував. Недавно вирішив звернутись до одного з прийомів виховної взаємодії і отримав результат: брат погодився, що помилявся, і попросив вибачення. Я теж перепросив його, і зараз ми найкращі друзі, справжні брати.

Думаю, що цей приклад лише початок збагачення мого досвіду у моїй голові та змін у моїй поведінці.

...На першій парі ви створили для мене педагогічну ситуацію і поставили мене в роль батька. Я її розв'язав по-своєму, а потім, прийшовши додому, запропонував її своїм батькам. Але вони розв'язали її не моїм способом, а вашим. Це мене здивувало й переконало в тому, що наші заняття спрямовані в правильне русло.

...Ця навчальна дисципліна допомагає мені в спорті. Дивно, але це правда.

...Цей предмет робив мене сильнішим у тому плані, що вчив мене перемагати інших не з допомогою грубої конкуренції і малоефективних дискусій, а з допомогою знань і розуму.

...Мені було цікаво і корисно, тому що в кожній відеоситуації я шукав себе і думав, як би я вчинив на місці того чи того педагога.

...В одній із відеоситуацій я побачив себе. Там тренер вигнав хлопця з команди. Жалкую, що не побачив її раніше. Вона б мені дала прекрасний приклад моєї подальшої поведінки і боротьби з собою. Я б також тоді постарався спочатку перемогти себе, а потім його. На жаль, я в цій ситуації вчинив по-іншому... і програв.

...Ця дисципліна ніби дала мені право на самостійне володіння автомобілем. Раніше мені вказували, куди їхати, де повернути з якою швидкістю їхати, де гальмувати. Тепер я сам можу обирати, куди прямувати, де повернути, а особливо, де потрібно гальмувати.

...Цей предмет надав мені реальну допомогу в моїй тренерській роботі. Я збагнув, який важливий той аспект нашої діяльності, який називається вихованням. Це умови, без яких коефіцієнт корисної дії наших зусиль низький. Я працюю в комерційній спортивній установі з дітьми заможних батьків. Випробовував на них те, що зміг запам'ятати, і все на 100% спрацьовувало. І ще предмет відкрив для мене «потаємні ходи підходу» до батьків.

...Особисто мені найбільше сподобалась тема «самовиховання». Як на мене, то це найважливіша тема. Я збагнув, як важливо побороти найголовнішого свого ворога – своє «я». І результати цієї перемоги найприємніші.

...Цей предмет надихнув мене бути не просто тренером, а тренером-вихователем. Без цього я не зможу стати позитивним героєм у житті своїх вихованців, авторитетом і майже рідною людиною. Але не лише надихнув, а й неабияк підготував.

...Цей предмет спонукав мене до досить важливого кроку в моєму житті. Якби мені хтось сказав, що це станеться після лекції, я б над ним дуже посміялась. Я п'ять років палила. Зупинитись не вистачало сили волі. На лекції ви розповідали про свою викладачку, дуже цікаву людину, яка палила й померла від раку легенів (останнє було сказане між іншим, але з підтекстом, особливо остання фраза: «Вона не здогадувалась, що ті білі запашні цигарки, які вона щоденно виймала з красивої пачки, можуть невдовзі стати її вбивцями»). Це мене пробило і заставило прийняти серйозне рішення.

...Я повірив у велику силу виховання Насамперед тому, що я відчував його сильний вплив на себе самого. Я не встиг отямитись, як почав змінюватись із середини. І це тому, що в моєму житті з'явився авторитет. Кожна пара – це ніби окрема частинка мозаїка, склавши яку, я зрозумів, що став зовсім іншою людиною.

...На лекції із самовиховання я зрозумів, як можна боротись зі шкідливими звичками й поганими думками – головне, не відкривати їм дверей. І ще зрозумів, що сила волі – це коли не хочеш, а робиш; коли не можеш, а робиш; це коли хочеш одного, а робиш те, що потрібно.

...Дивно, але ці заняття і цей предмет зробив мене сильнішим. Сьогодні остання пара – фініш. Але попереду нелегка дистанція життя. Якби не цей предмет і ...я б досі перебував би в застої, як та механічна птаха, що застрягла між гіллям. Тільки що прозвучали слова пісні: «Мгновенья раздают, кому позор, кому бесславье, а кому бессмертье» і застрягли у свідомості. Спасибі, що дали поштовх і можливість прозріти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вайнцвайг Поль. Десять заповедей творческой личности /Поль Вайнцвайг. – М.: Прогресс, 1990. – 187 с.
2. Иванов С. Одинокие дети /С.Иванов. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 318 с.
3. Ильин Е. Н. Путь к ученику / Е. Н. Ильин. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
4. Ильин Е. Н. Я – человекопоклонник /Е. Н. Ильин// Учительская газета. – 1987. – С. 5-12.
5. Кан – Калик В. Н. Педагогическое творчество /В. Н. Кан–Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 142 с.
6. Каплінський В. В. Навчально–методичні матеріали до комплексного державного екзамену (осв.–квал. рівень «спеціаліст») /В. В. Каплінський. – Вінниця, 2012. – 70 с.
7. Каплінський В. 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення. Навчальний посібник для вчителів. Вид. шосте /В. Каплінський. – Вінниця, 2011. – 80 с.
8. Ліхневський В. А. Фізичне виховання у ВНЗ: завдання, цілі, основні складові /В. А. Ліхневський// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вип. 36. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. – С. 238– 241.
9. Львова Ю. П. Педагогические этюды / Ю. П. Львова. – М.: Просвещение, 1990.– 63 с.
10. Макаренко А. С. Книга для батьків /А. С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1978. – 328 с.
11. Машталер О. В. Мета, ціль і цілепокладання – базові категорії педагогіки /О. В. Машталер, Ю. Л. Хом'яківський// Сучасні інформаційні технології та індивідуальні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. науков. праць. – Вип. 12. – Київ – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. – С.3-7

12. Мы и наша семья /Сост. В. Зацепин, В. Цимбалюк. – М., 1983. – 150 с.
13. В. Мышление учителя / Под. ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1990. – 103 с.
14. Натанзон Э. Ш. Приемы педагогического воздействия / Э. Ш. Натанзон. – М.: Просвещение, 1972. – 215 с.
15. Педагогика для всех: Афоризмы и мысли. – Минск: Нар. osveta, 1984. – 183 с.
16. Педагогіка: Навчальний посібник /В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 5-е вид., випр. і доп. – Вінниця: Видавн. ТОВ фірма «Планер», 2012. – 400 с.
17. Рубинштейн С. Л. Проблема способностей и принципиальные вопросы психологической теории /С. Л. Рубинштейн// Тез. докл. на I съезде общества психологов. – М. : изд-во АПН РСФСР, 1962. – 493 с.
18. Смирнов С. А. Понятие режиссуры игры в педагогике /С.А. Смирнов// Вестник высшей школы. – 1987. – №6. – С. 34-39.
19. Соловейчик С. «Агу» и «Бука» /С.Соловейчик// Новый мир.– 1985. - №3. – С. 197-199.
20. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 264 с.
21. Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания /К. Д. Ушинский. Собр. сочинений. – Т.8. – М.: изд-во АПН РСФСР. – С. 17-25.
22. Холковська І. Л. Організація діяльності класного керівника /І. Л. Холковська. – Вінниця, 2005. – 194 с.
23. Шведов И. А. Искусство убеждать /И. А. Шведов. – К.: Молодь, 1986. – 220 с.

Список наукових статей автора, у яких знайшли своє відображення окремі аспекти виховної діяльності педагога, зокрема вчителя фізичної культури

1. Каплінський В. В. Комунікативний аспект професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури /В. В. Каплінський// Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – Київ – Вінниця, 1999. – С. 261-265.
2. Каплінський В. Аналіз педагогічних ситуацій як засіб розвитку професійного мислення майбутнього вчителя /В. Каплінський, В. Копишинський // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – Вінниця, 2001. – С. 216-220.
3. Каплінський В. В. Різновиди педагогічних ситуацій та їх використання на заняттях з дисциплін педагогічного циклу /В. В. Каплінський// Наукові записки. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2002. – С. 177-180.
4. Каплінський В. В. Використання відеоситуацій у процесі вивчення педагогіки/ В. В. Каплінський //Наукові записки. ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Сер. – Педагогіка і психологія.– Вінниця, 2002. – С. 142-146.
5. Каплінський В. В. Використання гальмівних прийомів виховного впливу у процесі розв'язання педагогічних ситуацій /В. В. Каплінський// Наукові записки. ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вип. 9. – Сер.: Педагогіка і психологія.– Вінниця, 2004. – С. 104-109.
6. Каплінський В. В. Натяк як прийом підсилення методів виховання /В. В. Каплінський// Наукові записки ВДПУ. – ім. М.Коцюбинського. – Вип. 16. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – С. 146-151.
7. Каплінський В. В. Використання художніх фільмів у процесі вивчення педагогіки (з досвіду роботи) /В. В. Каплінський//

- Сучасні вимоги до виховної діяльності вчителя початкових класів. Матеріали III регіональної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2006. – С. 35-42.
8. Каплінський В. В. Фізичне самовдосконалення старшокласників як педагогічна проблема /В. В. Каплінський, А. Сидорук// Фізична культура, спорт та фізична реабілітація в сучасному суспільстві: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2008. – С. 31-35.
  9. Каплінський В. В. Вплив педагогічних дисциплін на формування особистості майбутнього вчителя фізичної культури (з досвіду роботи) /В. В. Каплінський, О. Гловацький// Фізична культура, спорт та фізична реабілітація в сучасному суспільстві: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2008. – С. 333-335.
  10. Каплінський В. В. Бар'єри самовиховання /В. В. Каплінський, О. Андрух// Фізична культура, спорт та фізична реабілітація в сучасному суспільстві: Зб. наукових праць. – Вінниця, 2009. – С. 61-65.
  11. Каплінський В. В. Післядія як показник ефективності навчально-виховного процесу /В. В. Каплінський// Наукові записки. ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вип. 28. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2009. – С. 99-108.
  12. Каплінський В. В. Здібності як внутрішні умови формування професійних умінь педагога /В. В. Каплінський// Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип. 32. – Вінниця, 2010. – С. 330-336.
  13. Каплінський В. В. Аналіз природних виховних ситуацій як метод підготовки та перепідготовки класних керівників /В. В. Каплінський// Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вип. 33. – Вінниця, 2010. – С. 248-254.

14. Каплінський В. В. Специфіка і структура комунікативних умінь як інструменту виховного впливу /В. В. Каплінський, Л. Е. Хорунжевський// Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. – Вип. 34. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2011. – С. 64 – 68.
15. Каплінський В. В. Реалізація виховного потенціалу лекцій та практичних занять з організації самовиховання /В. В. Каплінський// Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Сер.: Педагогіка і психологія. – Вип. 35. – Вінниця, 2011. – С. 116 – 123.
16. Каплинский В. В. Педагогические ситуации как средство развития умственных способностей будущих учителей и воспитательного воздействия на учащихся /В. В. Каплинский// Педагогика и психология: тренд, проблемы, актуальные задачи: Сборник научных статей.– Краснодар, 2013. – С. 62-69.
17. Каплинский В. В. Структурные компоненты педагогического общения как основа классификации коммуникативных умений /В. В. Каплинский// Актуальные вопросы педагогики и психологии. Ч. 1: материалы междунар, заочн. научн.-практ. конференции. – Новосибирск, 2013. – С. 115-125.
18. Каплинский В. В. Коммуникативный компонент педагогической деятельности: роль, место, характеристика /В. В. Каплинский// Научная дискуссия: Вопросы педагогики и психологии. Сборник 10. Междунар. научн.-практ. конференции. – Москва: Изд. «Международный университет науки и образования», 2013.– С. 154-164.
19. Каплінський В. В. Моральне виховання учнів загально-освітньої школи як педагогічна проблема /В. В. Каплінський// Виховання молоді на принципах християнської моралі. – Вінниця, 2013. – С. 28-30.

20. Каплинский В. В. Конструктивная детерминация и выделение основных характеристика коммуникативных умений как инструмента воспитательного воздействия /В. В. Каплинский// Наука в современном мире: Материалы VIII международной научн.–практ.конференц: Сборник научных трудов. – Таганрог: Изд.: «Спутник+», 2013. – С. 52-57
21. Каплинский В. В. Анализ и решение проблемных педагогический ситуаций в деятельности методических объединений учителей /В. В. Каплинский// В мире научных открытий: Материалы VII международной научно практической конференции. – Таганрог: Изд.: «Перо», 2013. – С. 125- 127.
22. Каплінський В. В. Зміст та особливості викладання навчальної дисципліни «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури»/ В. В. Каплінський, І. О. Асаулюк// Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Зб наукових праць. – Вип. 15. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – С. 103-108.
23. Каплінський В. В. До проблеми самовиховання старшокласників: цільовий та організаційно – діяльнісний етапи /В. В. Каплінський// Наук. зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип 39. – Вінниця, 2013. – С. 88-93.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Алгоритм та зразки аналізу відеоситуацій за заданими алгоритмами.

Алгоритм №1

Відеоситуації, зміст яких відображає процес виховання:

1. Визначте, на позиціях якої концепції виховання передбачає педагог у певній ситуації (директивної, прихованої, сприяння).
2. Стиль спілкування (авторитарний, демократичний, ліберальний, спілкування-залякування, спілкування-загравання). Позитивне та негативне в стилі спілкування педагога.
3. Наявність яких принципів виховання підвищують ефективність виховного впливу або порушення яких принципів знижує його результативність?
4. Які методи виховання було використано в заданій відеоситуації?
5. Педагогічна доцільність вибраних методів та умови успішності чи неуспішності.
6. Які прийоми виховного впливу підсилюють ефективність методів?

Алгоритм №2

Відеоситуації, зміст яких відображає самопрезентацію педагога

1. Завдання педагога в ситуації першого знайомства.
2. Стратегія самопрезентації (конструктивна, неконструктивна, маніпулятивна).
3. Назвіть ознаки, за якими було визначено стратегію самопрезентації, визначте причини успіху або невдачі педагога.
4. Відповідність дій педагога віковим та індивідуальним особливостям учнів, умовам протікання ситуації.
5. Чи не є дії вчителя такими, що викликають протидію

(надто повчальними, моралізаторськими).

6. Результативність (чи зумів педагог викликати позитивне ставлення до себе, забезпечити взаємний контакт, включити учнів у відповідну діяльність).

Ілюстрація

Коли Світлана Сергіївна вперше переступила поріг учительської фізико-математичного ліцею, учителі їй поспівчували, оскільки знали ставлення до літератури майбутніх математиків з 10-Б класу. В учительській вона переважно мовчала. Але це мовчання було змістовним. Недарма ще в університеті студентку Світлану називали майстринею змістовних пауз.

До уроку в 10-Б залишалася майже година. Світлані Сергіївні цього було досить, щоб обміркувати свою зустріч з десятикласниками. Вони також готувались «гідно» зустріти нову вчительку.

З порогу Світлана Сергіївна кинула погляд на дошку, вщент списану формулами. Всі демонстративно виконували завдання, написані на дошці. Староста сказав, одночасно продовжуючи писати в зошиті: «Сьогодні у нас директорська контрольна. Ми маємо до неї підготуватись. Наш ліцей спеціалізований, фізико-математичний. А тому ми Вам пропонуємо таку форму співробітництва: Ви нам розповідаєте літературу, а ми розв'язуємо задачі. І нам буде вигідно, бо ми займатимемось головною своєю справою, і Вам непогано, бо ми будемо сидіти спокійно, не порушуючи дисципліни».

Світлана Сергіївна розуміла, що заклики, моралізування тут тільки зашкодять. «Я зараз мушу так на них подіяти, щоб у них з'явилась потреба в моєму предметі», – думала вона. Потім підійшла до вікна і...

Оглянувши клас і витримавши паузу, Світлана Сергіївна стримано сказала:

- Гарзд. Я дозволяю вам займатися своєю улюбленою справою. Але дозвольте мені, коли я розповідатиму вам, стояти тут і дивитись у вікно, щоб нікого не турбувати.

Наступна її пауза була наповнена вже іншим змістом: сторожким очікуванням, зародженням інтересу до її особистості.

Дивлячись у вікно і відчуваючи, що увага з математичних завдань приховано переключалась на неї, вона розпочала урок:

*Снова выплыли годы из мрака
и шумят, как ромашковый луг.
Мне припомнилась нынче собака,
что была моей юности друг.
Нынче юность моя отшумела...*

У класі стояла тиша. А перед Світланою вже були не дерева за вікном, а допитливі очі переможених десятикласників. Навіть не помітила, як відійшла від вікна і вже стоїть біля столу...

Аналіз ситуації за алгоритмом №2

Звісно, що в ситуації першого знайомства вчителю потрібно створити позитивне враження, викликати до себе повагу, симпатію, довіру і в такий спосіб здобути контроль над поведінкою учнів. Для цього педагог обирає ту чи ту стратегію самопрезентації. Можна «купити» їхню симпатію поступливістю, заграванням, невимогливістю і завоювати «дешевий» авторитет. Можна звернутись до авторитарної стратегії поведінки, забезпечивши «чисто зовнішній» контакт без внутрішнього прийняття педагога.

Світлані Сергіївні важливо було викликати інтерес не тільки до себе як до нової вчительки, а і до свого предмета, проти якого, по суті, був висловлений протест. Вона вибрала приховану (маніпулятивну) стратегію самопрезентації, здивувала учнів своїми несподіваними діями і перемогла, нічого не нав'язуючи ззовні.

Прихована стратегія самопрезентації сприяла успіху завдяки використанню доцільного прийому прихованого виховного впливу

– удаваної байдужості, який, здивувавши, дозволив не примусово, а добровільно відмовитись від заздалегідь запланованої негативної моделі поведінки. Дії педагога повністю відповідали віковим особливостям учнів фізико-математичного ліцею.

Неважко уявити наслідки традиційного та стереотипного підходу в схожій ситуації, який викликав би внутрішній опір учнів і спричинив поразку.

Обрана стратегія самопрезентації була конструктивною, оскільки педагог зуміла: по-перше, викликати інтерес, повагу та симпатію до себе; по-друге, забезпечити взаємний контакт як важливу умову успішності подальшого спілкування; по-третє, викликати інтерес (внутрішній мотив) до свого предмета і включити учнів у пізнавальну діяльність з його засвоєння.

Алгоритм №3

Відеоситуації випробування педагога під час першого знайомства

1. Відповідність дій педагога змісту ситуації та їхня спрямованість на розв'язання проблеми.

2. Відповідність віковим та індивідуальним особливостям учнів та умовам протікання ситуації.

3. Оцінка педагогічної доцільності методів та прийомів, застосованих педагогом для розв'язання проблеми.

4. Чи не є дії вчителя стереотипними, повчальними та моралізаторськими, здатними викликати протидію?

5. Виховний потенціал (впливові можливості) моделі поведінки педагога.

6. Результативність (незадоволення негативною поведінкою, її добровільне припинення, відмова від запланованих негативних дій тощо.)

Алгоритм №4

Відеоситуації, які передбачають власне здійснення виховного впливу

1. На які *принципи* виховання будете опиратись, розв'язуючи ситуацію?

2. Які *методи* чи *прийоми* виховного впливу ви використаєте для успішного розв'язання ситуації?

3. *Обґрунтуйте* педагогічну доцільність одного з обраних вами методів чи прийомів.

4. Які способи поведінки вихователя є *педагогічно недоцільними* під час розв'язання ситуації?

5. Запропонуйте *оптимальний* варіант розв'язання ситуації (ваші *конкретні дії* на місці педагога)

Алгоритм №5

Відеоситуації, що стосуються проблеми важковиховуваності

1. Чому ви вважаєте, що ситуація містить у собі проблему важковиховуваності?

2. Які, на ваш погляд, можуть бути причини відхилень у поведінці?

3. Визначте тип важковиховуваних.

4. За якими ознаками ви його визначили?

5. Обґрунтуйте педагогічну доцільність чи недоцільність дій педагога у запропонованій відеоситуації.

6. Ваші подальші дії на місці педагога для корекції важковиховуваності.

Алгоритм №6

Відеоситуації, що відображають конфлікт у педагогічному процесі

1. Визначте *тип* конфлікту (дидактичний конфлікт, конфлікт взаємин, конфлікт поведінки).

2. Які причини лежать в основі конфлікту, відображеного у відеоситуації?

3. Чи можна було уникнути конфлікту? Як саме?

4. Шляхи подолання конфлікту.

5. Обґрунтування правильності та доцільності оптимального варіанта розв'язання конфлікту.

Алгоритм №7

Ситуації, у яких відображено аспект розвитку особистості

1. Чому ви вважаєте, що у відеоситуації відображено аспект розвитку особистості?
2. Про вплив яких факторів розвитку можна констатувати, виходячи зі змісту відеоситуації?
3. На позиціях якої теорії розвитку стоїть учитель чи вихователь?
4. Обґрунтуйте свій вибір.
5. Чи погоджуєтесь з позицією педагога? Обґрунтуйте свою відповідь.

Алгоритм №8

Ситуації, які відображають реалізацію виховного потенціалу уроку

1. Оцінка змісту (пізнавальна цінність, спрямованість на розвиток). Вплив на мотиваційно-ціннісну сферу особистості учня.
2. Реалізація принципів виховання:
  - безумовного позитивного ставлення до особистості учня;
  - поєднання поваги з вимогливістю;
  - поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи та самодіяльності;
  - врахування індивідуальних та вікових особливостей;
  - емоційності;
  - опори на позитивне;
  - прихованості виховних впливів.
3. Досконалість методів та прийомів (назва методів, їхня результативність). Які прийоми використовували для підсилення дії методів?
4. Контакт з аудиторією, забезпечення пізнавальної активності учнів.
5. Психологічна атмосфера.
6. Оцінка стилю спілкування. Тактовність.
7. Реалізація виховної функції уроку.

Ілюстрація

(За кінофільмом «Ключ без права передачі» — сценарій Г. Полонського). Учительку хімії Емму Павлівну десятикласники прозвали «Голгофою», бо часто чули від неї: «Я до вас йду, як на Голгофу».

І сьогодні Емма Павлівна, йдучи коридором, думала: «Як я не хочу йти в цей 10-Б! Хоч би Шарова не було».

Урок розпочався традиційно:

– Кого немає?

– Шарова немає, Анварова і Смородина не видно.

– Шарова немає? Ну і прекрасно. Хоч сьогодні відпочину від його надмірної вченості. Ну, а чому так брудно на моєму столі? Всю нову сукню замастила, – Емма Павлівна стала демонстративно поправляти складки на своїй новій сукні.

Раптом відчинилися двері класу і появилось обличчя Шарова.

– А я тебе вже занотувала як відсутнього. Так що ти або покидаєш клас, або сідаєш і весь урок мовчиш, як риба.

– Еммо Павлівно, я думаю, Вам набагато легше виправити «н» у своєму журналі, аніж мені відростити жабри і метати ікру. – Шаров сів.

– Знову починається! Усе як завжди... Ковальов, до дошки! Баюшкіна, також до дошки! Ковальов нам розв'язує задачу, а Баюшкіна розповідає про бензол. Всі уважно слухають про бензол.

– Бензол – це рідина. У воді не розчиняється. Зі своєрідним запахом. Формулу бензолу придумав один німецький вчений. Спочатку ця формула була неправильною, потім він придумав ще одну формулу...

Баюшкіну майже ніхто в класі не слухав. Емма Павлівна продовжувала милуватись своєю новою сукнею і час від часу поправляла складки. А Шаров з Майдановим саме міркували, як потрапити до кабінету директора школи, щоб забрати звітти вилучений ним новенький магнітофон Баюшкіної.

– Досить. Достатньо! Ковальов – добре, Баюшкіна – задовільно. Щоденники мені на стіл!

– А я щоденник вдома забула, Еммо Павлівно!

– Ти весь час забуваєш його дома. Щоденник треба одразу класти на стіл, як тільки виходиш відповідати.

Тут підняв руку Шаров.

– Чого тобі?

– Еммо Павлівно, дозвольте сказати.

– А ти в мене на уроці відсутній.

– Еммо Павлівно, це ж суб'єктивний ідеалізм. Як же я відсутній, як я ось стою перед Вами. Якщо я стою, значить, існую і маю повне право поставити запитання... Чому, власне, Баюшкіній така оцінка, а не будь-яка інша?

– Вийди геть з класу!

– За що? Не маєте права.

– Вийди геть! Я кому сказала! Це я хочу запитати, чому ви постійно влаштовуєте мені таке на уроках. Що я вам поганого зробила? Я вам тільки добра бажаю. Тільки добра! Я спокійно могла б залишити школу і влаштуватись фармацевтом...

Проходячи коридором і почувши шум з 10-Б, до класу увійшов директор Кирило Олексійович.

– Доброго дня! Сідайте! Еммо Павлівно, дозвольте мені посидіти на Вашому уроці.

– Будь ласка, Кириле Олексійовичу, будь ласка. Сідайте. Он вільне місце. Анваров сьогодні не прийшов. Тільки уроку не буде, Кириле Олексійовичу, поки Шаров не вийде з класу. Я вже Вам говорила, що він хуліган, розумовий хуліган, Або він, або я!

– Вийди погуляй, Шаров, – сказав директор, показавши кивком голови на двері.

– До побачення, Еммо Павлівно, – протяжно сказав Шаров, покидаючи клас,

– Отже, тема в нас: «Механізм реакції заміщення на прикладі вуглеводів». Пишіть.

Усі пишіть.

Майданов миттєво оцінив ситуацію: кабінет директора вільний, і зараз можна без проблем проникнути в нього за магнітофоном Баюшкіної.

– Еммо Павлівно, можна вийти?

– Ні, Майданов, не можна. Тобі ця тема потрібна передусім.

– Ах, так! Тоді я сам вийду.

Вставши з-за парти, Майданов чітким кроком попрямував до дверей, не звертаючи увагу не тільки на Емму Павлівну, а й на Кирила Олексійовича. Емма Павлівна розгублено дивилася на директора.

– Нічого, нічого. Продовжуйте урок, Еммо Павлівно...

Аналіз відеоситуації за алгоритмом №8

У ситуації представлено фрагмент уроку хімії в 10 класі. Тип уроку – комбінований. Компоненти уроку, відображені в ситуації: організація класу, перевірка домашнього завдання, повідомлення нової теми уроку.

Потенційна пізнавальна цінність уроку не реалізована, не реалізовані і його розвивальні можливості, оскільки не було створено на уроці відповідних психолого-педагогічних умов. Звичний, стереотипний, шаблонний початок уроку не забезпечує зустрічної активності учнів. Традиційні, формальні дії вчительки, які є типовими для кожного уроку, не забезпечують продуктивної пізнавальної взаємодії, її вимоги звучать як «холості вистріли».

Результативність уроку є досить низькою, майже зведеною до нуля, через недотримання принципів навчання. Очевидно, що не дотримано принципу зв'язку навчання з життям, теорії з практикою, відповідно, немає і внутрішньої мотивації. Поручено принцип свідомості й активності, наслідком чого є відсутність пізнавальної активності дев'ятикласників. Те саме можна сказати і про принципи доступності, врахування індивідуальних та вікових особливостей школярів.

Метод контролю – усне ущільнене опитування – породжує дидактичний конфлікт, причини якого: необ'єктивність оцінювання, відсутність обґрунтування (коментування) оцінки через неувагу вчительки до відповіді учениці, якій вона вже заздалегідь знає, яку оцінку поставити.

Немає контакту з класом. Учителька сама на початку уроку провокує конфлікт з Шаровим, замість того, щоб скористатись

його інтересом до хімії і зробити своїм союзником. Конфлікт з Майдановим також виникає з вини педагога, через відсутність прогностичних здібностей («як наше слово відгукнеться»).

Негативна установка вчительки ще до початку уроку, формальний підхід до виконання своїх обов'язків, неврахування індивідуальних особливостей учнів, усталені стереотипи в проведенні уроку, невміння попереджувати й уникати конфліктів – усе це створює несприятливу психологічну атмосферу на уроці, яка знижує до мінімуму коефіцієнт його корисної дії.

Формальне виконання своїх обов'язків, обмеженість лише викладацькою функцією, самоусунення від керівництва колективом школярів – ознаки ліберального стилю спілкування Емми Павлівни, наслідками якого є втрата поваги до вчительки, відсутність контролю над школярами, погіршення дисципліни.

Усе назване створює перешкоди для реалізації виховної функції уроку.

Алгоритм №9

Алгоритм оцінювання особистості педагога

1. Професійний рівень.
2. Рівень внутрішньої культури.
3. Наявність педагогічного такту.
4. Наявність власної позиції.
5. Поєднання поваги до дітей з розумною вимогливістю.
6. Наявність яких педагогічних здібностей педагога проявляється у відеоситуації?
7. Оцінка стилю спілкування, його виховний потенціал.
8. Оцінка вербальної та невербальної поведінки вчителя (техніка мовлення, мімічна і пантомімічна виразність, емоційність, наявність почуття міри).
9. Підхід до виконання своїх обов'язків (формальний, неформальний).

Ілюстрація

Мені було двадцять років, коли я отримав призначення на роботу. Я прийшов до вказаної мені школи і запитав директора...

А Ви знаєте, – сказав директор, – що у нас є діти, яких ще нікому досі не вдалося приборкати? Це сорок організованих і озброєних чортенят. У них і отаман є. Його звати Гверескі. Останній вчитель, старий і поважний, вийшов учора з їхнього класу зі слізьми на очах і попросив перевести його до іншого класу...

Директор із сумнівом глянув на мене і пробурмотів:

– Якби у Вас хоч вуса були... Вуса в мене ще й не пробивались.

– Ходімо...

– Вам сюди, – сказав директор, зупинившись перед дверима 5-В класу.

Було б помилкою сказати, що там лунав гамір: чулись крики, клацання свинцевих кульок по дошці, постріли з іграшкових пістолетів, співи, рипіння парт...

– Я гадаю, вони будують барикади, – сказав директор.

Він міцно потиснув мені руку і пішов, напевне, щоб не бачити подальшого. Я залишився сам перед дверима 5-В.

Якби я не мріяв увесь рік про роботу в школі, якби моя сім'я не страждала від гострих злиднів, я, можливо, тихенько пішов би. І досі, мабуть, 5-В клас школи імені Данте Аліг'єрі сподівався б на свого приборкувача. Але мої батьки та брати з ложками і виделками нетерпляче чекали, коли я наповню їхні порожні миски. Тому я відчинив двері і зайшов.

У класі настала раптова тиша. Я скористався тим, щоб зачинити двері та піднятися на кафедру. Сівши на свої місце, здивовані тим, що я такий молодий, не знаючи ще, учень я чи вчитель, сорок хлопчаків суворо дивились на мене.

У класі панувала тиша, що передує битві. Я стиснув кулаки і, зробивши зусилля над собою, примусив себе мовчати: одне-єдине слово могло все зруйнувати. Зараз я мушу чекати, а не прискорювати події. Діти дивились на мене, а я і собі дивився на них, як приборкувач дивиться на левів. І раптом я зрозумів, що їхнім ватажком, цим Гверескі, про якого говорив директор, був ось цей худенький хлопчина зі стриженою головою і маленькими гострими очима, що сидів у

першому ряду. Він перекидав з руки в руку апельсин і уважно дивився на мене. Було цілком зрозуміло, що в нього зовсім не було жодного бажання їсти цей чудовий плід.

Вирішальний момент настав.

Ґверескі голосно гукнув, стиснув апельсин у правій руці, відкинувся назад і метнув його.

Я злегка відхилив голову, і апельсин розбився об стіну позаду мене... Це був, певно, перший раз, коли Ґверескі зазнав поразки в метанні апельсинів. А я аніскілечки не був наляканий. Я навіть не нахилився, а тільки трохи відхилив голову – рівно настільки, наскільки було потрібно.

Але це був ще не кінець.

Розлючений Ґверескі встав і прицілився в мене із своєї рогачки з червоної гуми, зарядженої кулькою з пожованого паперу.

Це був сигнал: майже одночасно всі інші тридцять дев'ять хлопчаків встали і також прицілились в мене зі своїх рогачок, які були не з червоної гуми, бо червоний колір був кольором ватажка.

Настала напружена тиша. Гілки дерев м'яко хилились до вікон. Раптом почулось дзижчання, через тишу в класі воно здалось особливо голосним, – у вікно влетіла велика муха.

Ця муха була моїм рятунком. Я побачив, що Ґверескі одним оком вперто дивиться на мене, а другим шукає муху. Інші робили те саме. І я зрозумів, яка боротьба відбувалась зараз у їхніх серцях: учитель чи муха?

Надто сильно діє вигляд мухи на хлопчаків молодших класів. Я чудово розумів усю привабливість цієї комахи — я ж сам недавно закінчив навчання і тому теж не міг зберігати спокій, розглядаючи комаху. Раптом я запитав:

– Ґверескі, – хлопчик здивувався, що я знаю його ім'я, – ти міг би вбити цю муху одним пострілом?

– О, це моя професія, – з посмішкою відповів Ґверескі.

Класом пробіг шепіт. Рогачки, спрямовані на мене, опустилися. Усі перевели погляд на Ґверескі, який вийшов з-за парти і прицілився в муху.

– Дзень... – паперова кулька вдарилась об лампочку, а муха продовжувала дзижчати, як літак.

– Дай мені рогачку, – сказав я, і, узявши шматок паперу, зробив з нього кульку на прицілвся з рогачки Гверескі в муху. Мій рятунок, весь мій майбутній престиж повною мірою залежали від цього пострілу. Я не поспішав.

– Згадай, – сказав я собі, – коли ти був школярем, ніхто не міг перевершити тебе в мистецтві вбивати мух.

Потім я впевнено натягнув гуму – дзижчання раптом припинилося і мертва муха впала до моїх ніг.

– Рогачка Гверескі, – сказав я, одразу ж повертаючись до кафедри і показуючи червону гуму, – тут у мене в руках. Тепер я чекаю на всі інші.

У класі здійснюється гамір. Але він означав швидше захоплення, аніж ворожість. І один за одним, схиливши голови, хлопці підходили до кафедри. Невдовзі в мене в руках опинилось сорок зібраних докупи рогачок.

Я не демонстрував дітям свою радість з приводу перемоги. Дуже спокійно, наче нічого не трапилось, я сказав:

– Почнемо з дієслова. Гверескі, до дошки. – І дав йому крейду, – Я їду, ти їдеш, він їде., – і так до найскладнішої відміни.

А решта учнів старанно переписувала собі в зошити те, що переможений і упокорений Гверескі писав на дошці.

А директор, вирішивши, очевидно, що сорок демонів давно вже зв'язали мене і заткнули мені рота, увійшов посеред уроку в клас і, як мені здалося, ледве втримався, щоб не закричати від здивування.

(Джованні Моска)

Аналіз відеоситуації за алгоритмом №9

Ця відеоситуація, очевидно, видумана, однак досить повчальна і настановча на важливі висновки. Молодий учитель проявив себе насамперед як майстер педагогічного впливу і як цікава особистість. Професіоналізм педагога проявляється в тому, що він зумів з першої ж зустрічі завоювати авторитет, не вдаючись до поступливості, загравання та інших «дешевих» прийомів.

Незважаючи на комічність ситуації, учитель демонструє стриманість, достатній рівень внутрішньої культури, тонке розуміння потреб, інтересів та індивідуальних особливостей п'ятикласників, обережність у спілкуванні (тактовність). Вражає

максимальний прояв індивідуальності вчителя та почуття розумного і доречного гумору. Важливою умовою його подальшого успіху було те, що педагог продемонстрував безумовне позитивне ставлення до учнів, прийнявши їх такими, які вони є. Спілкуючись зі школярами на рівних і не підкреслюючи своєї вищості над ними, учитель все ж таки дав змогу дітям відчути свою вимогливість.

Про професіоналізм педагога свідчить високий рівень володіння педагогічними здібностями, які допомогли забезпечити успішність його самопрезентації А саме:

- перцептивними, завдяки яким він визначив лідера, зрозумів з виразу облич наміри учнів; прогностичними, які допомагали утримуватись від будь-яких необережних вербальних та невербальних дій;

- сугестивними (здібностями вольового впливу словом, поглядом, інтонацією); мовними (ясно і чітко висловлюватись); дидактичними, через які зумів включити учнів в пізнавальну діяльність;

- організаторськими, спрямованими на організацію класу та себе; комунікативними, що допомогли попередити можливий конфлікт, забезпечити і підтримати контакт.

Поведінка молодого вчителя свідчить про те, що в подальшому він організовуватиме спілкування з позицій власного індивідуального стилю, який буде поєднувати в собі елементи демократичного та авторитарного. Неформальний підхід педагога до виконання своїх обов'язків дозволив проявити кмітливість, здивувати п'ятикласників і здобути блискучу перемогу над ними.

Додаток 2**Міні-реклама професії вчителя фізичної культури****Епізод перший. Інтригуючий.**

Однажды на корабль грамматик сел ученый,

И кормчего спросил сей муж самовлюбленный:

– Читал ты синтаксис?

– Нет, – кормчий отвечал.

– Пол жизни жил ты зря, – учёный муж сказал.

Обижен тяжело был кормчий тот достойный, но только промолчал и вид хранил спокойный.

Тут ветер налетел, как горы волны взрыл,

И кормчий бледного грамматика спросил:

– Учился плавать ты?

Тот в трепете великом сказал:

– Нет, о мудрец совета, добрым ликом.

– Увы, учёный муж, – промолвил мореход,

– Ты зря потратил жизнь: корабль ко дну идёт.

Вибір лише моєї професії застрахує вас від подібних ситуацій.

А ще... тоді, коли інші студенти плаватимуть на семінарах, на екзаменах, ти будеш плавати в справжньому басейні.

Епізод другий. Наочний

Сила! Швидкість! Спритність! Витривалість! Гнучкість! – плоди лише моєї професії. Вона – багатогранна.

ДИВИСЬ!

ДУМАЙ!

РОБИ ВИСНОВКИ!

РОБИ СВІЙ ВИБІР!

Далі див. відеоролик (див. відеофрагмент Д. 4)

Епізод третій. Фінальний

После будут слезы и цветы, поцелуи тренера и мамы,

А пока однообразно ты будешь отрабатывать программу,

Чтобы каждый раз, наверняка, смог ты повторить одно и то же:

Тренерская четкая рука так на руку скульптора похожа.
 Тренер твой к терпению привык, каждый шаг твой разберет детально.
 Ты еще покуда черновик будущей работы гениальной.
 Сальто на бревне, и разворот, и опять прыжок, и сальто снова.
 Сколько еще времени пройдет, – прежде чем постигнешь ты основу.
 Нет, не механически – душой, каждой клеткой и каждым движеньем.
 Слабых не прощает спорт большой, спорт большой – он риск и вдохновенье!
 Люди в зале смотрят чуть дыша: СИЛА, ВОЛЯ, МУЖЕСТВО и ПЛАСТИКА,
 Но нужна, нужна еще душа, лишь тогда рождается гимнастика.
 И глаза товарищей кругом, и у губ дрожат росинки пота,
 Слезы и цветы – потом, потом... А ПОКА ЧТО, ЧЕРНАЯ РАБОТА!!!
Хочеш бути сильним, здоровим, красивим, розумним – обирай мою професію. Лише тоді доживеш до глибокої старості і залишишся молодим: і на обличчі, і тілом, і душею.

Додаток 3

Сценарій

літературно-музичної композиції про польського педагога Януша Корчака «Як любити дітей»

За п'єсою В. Коростильова «Варшавський сполох» / Коростылев. В. Варшавский набат/ В. Коростылев //Пьесы советских писателей. В 6-ти томах. Т.6. – М.:Искусство, 1975- .с. 145 – 192)

Переклад на українську мову: В. В. Каплінський.

В. Коростильов на початку своєї п'єси дає слушні поради акторам: не потрібно розважати глядачів сценічними ефектами, хованням за куліси. Лише актор, лише його фантазія, лише думка і лише слово. Саме в цьому своєрідність спектаклю.

Літературно – музична композиція «Як любити дітей» була поставлена тричі студентами інституту фізичного виховання і спорту (три покоління студентів різних років). До сценарію додаються відеофрагменти композиції (див. відео фрагменти: Д.1.).

Початок

Відкривається сцена, на якій хаотично розкидані дитячі іграшки. Без будь-яких оголошень на сцені один одного змінюють виконавці, причому в такий спосіб, щоб не виникало пауз, які б давали змогу аплодувати після попередньо виконаної мелодії. Вдало підібрані мелодії на тему Великої вітчизняної війни та гуманістичну тематику налаштовують слухачів на спектакль, який також починається без оголошення. Мелодії, які щойно звучали, допомагають відчутти епоху і плавно переходять у початок спектаклю.

Ведучий 1: Учитель дуже любив приходити до дітей, коли вони ще спали. У той трагічний день спали не всі. І він мимоволі підслухав розмову Млодика з Младою:

- Знову бомблять.
- Це в передмісті.
- Все одно страшно.
- Не бійся, Младо, я ж поруч.
- Млодик, ти вчора чув, як учитель розповідав про людяність?
- А я після уроку думала. І потім ще думала. А потім ще і ще...
- І голова не запаморочилась?
- Думати набагато краще, ніж язиком облизувати власний ніс.
- Ну і що придумала?
- Грати з тобою в людяність.
- А чому грати? Учитель говорив, що взагалі треба бути людяним у житті.
- Ні, це гра. Людина завжди більше любить себе, ніж іншого. Навіть найближчого. Адже коли хтось дуже близький вмирає, людина кричить: «Як же я тепер без тебе? Як?» давай грати в людяність. Дуже хороша гра, чесно.
- Давай, а як?
- Припустимо, якби в тебе були іриски, ти б мені віддав всі до єдиної. Навіть ту, яку сховав у задній кишені. Віддав би?

- Елементарно, віддав би. А ти?
- А я б тобі залишила ту іриску, яку ти сховав.
- Ось бачиш, ми по-справжньому людяні, ми не граємось.
- Як же не граємось? У нас же немає ірисок.
- Млодик... Я хочу тебе запитати, але тільки говори правду.

Клянешся?

– Клянусь.

– Ти мені жодного разу не відповів, коли я запитувала: ким ти хочеш бути, коли виростеш?

– Я хочу бути живим...

Ведучий 2: Останньою його книгою була книга про тих, кому він присвятив своє життя. Того трагічного ранку він ще дописував останні її рядки... І не встиг .

Голосно загурпотіли в двері, а відізналось гострим болем в серці. Не за себе, а за тих, хто ще солодко спав, обіймаючи улюблені іграшки. Ім'я цього старого вчителя і лікаря Януш Корчак. Того ранку він все-таки дописав свою книгу, але останнім її абзацом став його життєвий подвиг.

Маргарита: (підходить до мікрофону і оголошує назву спектаклю): **Варшавський сполох. Час подій: Друга Світова війна, місце подій: наша совість.**

Учитель: Я старий вчитель. Я живу у старій Варшаві в 1942 році. Наше місто тепер не наше, його захопили німці. І зараз ви станете свідками сумної історії...І найсумніше в цій історії те, що ці події були реальними. Все було насправді, Все було не десь. Я сьогодні посмів озирнутись назад, щоб зустріти очі Варшавського Гетто.

Німець: Доброго ранку, пане вчителю! Оберштурбанфюрер Конрад Вольф (відрапортовується)

Учитель: Доброго ранку, пане оберштурбанфюрере. Чим зумовлений такий ранній візит?

Німець: Ви глава цього притулку для сиріт?

Учитель: Так.

Німець: Вони справді сироти?

Учитель: У них немає батьків, лише я один.

Німець: І звичайно ж, неабиякі проблеми з продуктами?

Учитель: Війна, пане оберштурбанфюрер.

Німець: Ми принесли вашим дітям смачний сніданок. Масло. Білий хліб. Смачно. Досить смачно. І іграшки також. Щоб їм було весело. Але де ж діти?

Учитель: Сплять (дивиться на годинник). Шість годин сорок п'ять хвилин ранку. Ще дуже рано.

Німець: Так. Так. Ми прийшли досить рано. Майже як Санта Клаус. Хоч це ще не Різдво. Але ми прийшли з багатими подарунками, і дітей можна будити.

Учитель: Але ще не час для дзвінка.

Німець (після деяких роздумів, добираючи потрібні слова): Сьогодні... я хотів би... вивезти... ваш притулок...на дачу.

Учитель (приголомшено): На дачу?

Німець: Прекрасний мальовничий куточок. Пагорбки, гаї, річка.

Учитель: Справжня дача чи...?

Німець: Який же ви жартівник, пане вчителю. Все справжнє: і пагорбки, і гаї, і річка... довга польська річка. З короткою назвою «Буг».

Учитель: Треблінка?! Скажіть пане оберштурбанфюрер. А у вас є дружина, діти? (В цей час на сцену піднімається одна з жінок в чорному).

Німець: До чого це запитання, пане вчителю?

Маргарита: Ти сам знаєш до чого, Конраде. Щоразу ти сам собі його задаєш.

Німець: Я не хотів би, щоб ти була тут, Маргарито.

Маргарита: Якби ти не хотів, мене б тут не було. Може, це твоя совість, Конраде.

Учитель: Ви мені не відповіли, пане оберштурбанфюрер.

Німець: Так, є: дружина і син.

Маргарита: А якщо тобі накажуть і нашого Герберта відправити на цю дачу.

Німець: (мовчить).

Маргарита: Ну, чого ж ти мовчиш?

Учитель: Чого ж ви мовчите, пане оберштурбанфюрер?

Німець (учителю): Ви щось сказали?

Учитель: Я сказав: коли потяг з дітьми прибуває на дачу, біля воріт цієї дачі грає духовий оркестр.

Німець: Це велика, дуже велика дача. Тому все урочисто. Оркестр з організації «Гітлерюгенд». Німецькі діти з музикою зустрічають ненімецьких дітей.

Маргарита: Нашого Герберта, Конраде!

Маргарита: Ти марнієш і метаєшся по кімнаті, коли у нього підіймається температура. Коли у нього болить горло, - тобі самому важко ковтати. Ну?...

Німець: Я – солдат, Маргарито!

Маргарита: Ти хочеш сказати, що ти і Герберта...

Німець: Я солдат, Маргарито. І у мене є лише одне право: виконати наказ або пустити собі пулю в лоб.

Маргарита: Ти – чудовисько, Конраде! А якщо хтось із цих дітей майбутній Шіллер?

Німець: Облиш! До всього можна ставитись по – різному. Це цифри, а не люди! Це - цифри. Людино-одиниці. Так легше.

Учитель: А вежі? Сторожові вежі навколо огорожі?

Німець: Дітей треба оберігати, пане вчителю. Війна!

Маргарита: Відмовся, Конраде! Піди у відставку, захворій, зішлися на нерви. Відмовитись можна від роботи, від справи. Але не можна відмовитись від місії.

Маргарита: Ти вважаєш це місією? (*Вольф мовчить*).

Я пам'ятаю «Скляну ніч» у Берліні, коли громили євреїв. Ти був у від'їзді. У твоєму кабінеті, Конраде, я ховала чотирьох

єврейських дітей. (*Вольф мовчить*) Ти чуєш, Конраде? Чого ж ти мовчиш?

Учитель: Чого ж ви знову мовчите, пане оберштурбанфюрер?

Німець (учителю): Ви щось казали?

Учитель: Я сказав: біля воріт цієї дачі посилений конвой. І дітей відраховують поштучно. Потім ворота зачиняються. Дітей навіть не випускають прогулятись за межі цієї дачі.

Німець: Звідки вам це відомо? Це нова справа. Ми нікого про це не сповіщали. Але на території дачі є і гаї, і дерева, і річка...

Учитель: І труба. Велика труба, з якої впродовж доби іде дим.

Маргарита: Конраде, він все знає. Чутки про Треблінку вже розповзлися по всій Варшаві.

Німець: Це Теплоцентраль. Теплоцентраль – це дорого, зате діти не зможуть захворіти ні грипом, ні ангіною, ні запаленням легенів. Ви, як лікар, повинні це знати.

Учитель: Звичайно, звичайно. Діти не зможуть захворіти ні грипом, ні ангіною, ні запаленням легенів. Мертві діти взагалі не хворіють. Це я вам кажу, як лікар.

Пауза

Маргарита: Він чекає, Конраде. Він чекає, що ти спростуєш це.

Німець: Як я можу це спростувати?

Маргарита: Ти справді можеш вивести їх куди – небудь за місто. І заховати. Це згладить багато твоїх гріхів. Я знаю, це тобі зарахується!

Німець: Досить про це! У мене повинна бути ясною голова. Я на службі.

Маргарита: Твоя служба розпоряджатися життям та смертю? Конраде, ти Бог?

Німець: Я не Бог, Маргарито. Але ми руки Господа Бога.

Маргарита: Тепер я навіть не можу сказати : «Господи!»...

Сходить зі сцени.

Вольф повертається до вчителя.

Німець: Звідки ви знаєте, що діти вмирають на цій дачі?

Учитель: Хіба я сказав «умирають»?

Німець: Ви сказали «мертві діти».

Учитель (тихо, не дуже впевнено): Дітей убивають.

Пауза

Німець: Це – наказ.

Учитель: Що?! Значить...Значить, це правда? Ні, ні! Цього не може бути! Ви жартували, так?... Я передбачав... я надіявся, що...?

Німець: Що? (виймає цигарку, дивиться на вчителя).

Вчитель послужливо б'є по своїх кишенях, дістає сірники, допомагає Вольфу підпалити цигарку.

(Вольф затягується).

Що я спростую цю чутку, яка просочується разом з димом з трєблінської труби?

Учитель: Але це тепроцентрально, і тільки. Звичайно, звичайно, ночами буває прохолодно. Це ж тільки теплоцентрально, так?

Німець: Це – крематорій.

Учитель: Ні, ви наговорюєте на себе. Ви ж людина! Прошу вас, подивіться в дзеркало. Ви – людина! У вас руки музиканта, у вас лоб мислителя. Якщо я візьму статоскоп і послухаю ваші груди, я почую, як б'ється серце. Ви - людина! Нормальна людина, з головою, руками, серцем!

Німець: Дякую, пане вчителю.

Учитель: Ось бачите! Ви знаєте людські слова: «Дякую», «Будьте ласкаві»...

Німець: Будьте ласкаві, заспокойтесь.

Учитель: Так – так, звичайно, треба заспокоїтись, пане оберштурбанфюрер. Ох, як ви мене налякали! Не можна так жартувати, пане оберштурбанфюрер. Зараз, зараз, я розбуджу дітей, і ми їм дамо ці казкові подарунки.

Німець: Зачекайте!

Учитель (метушиться): Пора, пора будити дітей.

Німець: Я сподіваюсь, ви розумієте, що діти не повинні нічого знати?

Учитель: Звичайно, звичайно! Ви надзвичайно скромні! Це прекрасна людська риса. Звичайно, якщо ви не хочете, я їм не скажу, хто приніс цей чудовий сніданок!

Німець: Діти не повинні знати, що їх чекає. Це було б не по-людськи.

Пауза

Учитель: Значить... все – правда?

Вольф мовчить

Учитель: І як ви це робите?

Німець: Газові камери оформлені у нас як душі.

Німець: Кахельні душі. І крани, як справжні. Тільки з них іде не вода, а газ. І багато багато різнокольорових гумових іграшок: зелені жабки, рожеві лебеді. Як у старих добрих казках про звірів. Як правило, діти радіють до останньої секунди. Хлопають цими іграшками одне одного по голові, по спинах...

Учитель: Старі добрі німецькі казки. Тільки тепер події відбуваються в місцях, облицьованих кахелем. Щоб зручніше було мити казку після використання. І по всій казці розповсюджується смачний запах молока, яке щойно закипіло.

Німець: «По всій казці розповсюджується смачний запах молока, яке щойно закипіло». Газ повинен мати запах молока, яке щойно закипіло. Рейхсфюрер буде у захваті. Прекрасна ідея, достойна високої нагороди.

Учитель (повертається до двох солдатів, які супроводжували Конрада Вольфа): Невже ви одягли цю форму для того, щоб воювати з дітьми?... вбиті йдуть за живими. Якщо ти вбив людину, вона йде за тобою все твоє життя. А якщо ти вбив дитину? За тобою іде дорослий. Той, ким могла стати та дитина. Вона йде і несе на руках себе, маленьку, яку ти вбив і не дав їй стати дорослою. Невже ви не розумієте, що діти схожі на весну?

Вони схожі на маленькі клейкі листочки, які обов'язково повинні перетворитись у великі листки. Інакше – як дихати? Хіба можна вбивати майбутнє людини? (напружено вглядається в обличчя солдатів).

Німець: Браво! Браво! Прекрасна промова. Але ви не врахували одного: цим солдатам зробили ідеологічну операцію. Особисто я до безтями захоплювався Гете і Шиллером і плакав. Але фюрер сказав: «Німці. Ви відмічені Богом! Нехай кожен німець запер своє серце на ключ і цей ключ віддасть мені. Тому що навкруги непорядок – росіяни, поляки, євреї кричать: наші діти – це наше майбутнє! Але в людства не може бути багато різного майбутнього. Серед людства повинен відбутись відбір. Переможуть ті, у кого серця заперті на ключ!» Так, у мене руки музиканта. Я грав Баха і плакав. Але після хоралів Баха можна обіймати кого завгодно. Геть! Шиллер, Гете. Це інтелігентські відмички до наших сердець, а ми надаємо перевагу гентським сосискам. Мистецтво може пишатись, йому дісталась перша куля фюрера. Лише портрети героїв третього рейху! Лише марші! Всі в ногу. Всі в ногу. Ніяких відхилень! Друм-лінкс-цвайн-драй! Друм-рехтс-цвай-драй! Хто не в ногу – той ворог. Ми – солдати! Перемігши, ми станемо поетами. І тоді фюрер віддасть нам наші ключі, і ми відкриємо наші серця. І впустимо туди солов'їний спів, і виростимо прекрасні троянди! І висунемо із своїх рядів нового Гете!

Учитель: Ви не висунете із своїх рядів нового Гете, пане оберштурбанфюрер! Гете не вмє ходити в ногу!

Німець: Так, так, ваш гумор. Але ж ви не німець. Будіть дітей!

Учитель: Чергові вже встали, пане оберштурбанфюрер. Ось вони (діти притискаються до вчителя). Млада! Ось Млада хотіла стати герцогинею. Але хіба є школи, де вчать на герцогинь?

Нема таких шкіл! І ми з Младою вирішили, що вона стане артисткою. І тоді буде грати герцогинь. Правда, Млада?

Млада: Звичайно, вчителю.

Учитель: А ти, Млодек? Ти ким хочеш стати, коли виростеш? Я пам'ятаю: ти говорив, що ти хочеш стати таксистом. Або контролером, щоб не помічати ні одного зайця: нехай собі їдуть безкоштовно, раз в них немає грошей! Адже це так чудово- їхати потягом! Кожному хочеться! Ну, Младек! То ким ти все таки хочеш стати, коли виростеш?

Младек: Живим!

Маргарита: Конраде! Відпусти дітей! Відпусти дітей!

Німець: Я нічого не можу зробити. Хіба ти не чула, що я щойно сказав: всі ми іграшки в чужих руках.

Маргарита: Це сказав не ти! Таке міг сказати лише змії – потвора!

Німець: Але на ньому мої пагони. Це сказав я. І досить про це! (Підносить до рота мікрофон). Ахтунг! Ахтунг! Цур ескорте зай берайт! Дас тор іст геофнет! Ахтунг! Ахтунг! Цур ескорте зай берайт! Дас тор іст геофнет!

II конвоїр: Ворота відчинились. Буди їх.

I конвоїр: Звідки я знаю, що вони схожі на маленькі клейкі листочки?!

II конвоїр: Замовкни!

I конвоїр: Звідки я знаю, що вони схожі на маленькі клейкі листочки?!

II конвоїр: Замовкни. На Східний захотів!

I конвоїр: Звідки я знаю, що вони схожі на маленькі клейкі листочки?!

II конвоїр (кричить): Замовкни! Замовкни! Замовкни! Ей, ви, пфенінги! Ей, ви, детки-монетки! Зайчики-шмайчики! Встати! Рухайте ручками-ніжками! Друм-лінкс-цвай-драй! Друм-рехтс-цвай-драй!

- Куди нас забирають, пане професоре?
- На дачу діти, ми їдемо на дачу.
- Там буде багато квітів?
- Так, там буде багато квітів.
- Ми там будемо розважатись, веселитись?
- Так, ми там будемо веселитись.
- Але, пане професоре, чому тут німці?
- Це не німці, діти, це яблуневі дерева.

Ведучий 1 (при вимкненому світлі): До Треблінки вони йшли по двоє у супроводі конвоїрів, притискаючи до грудей свої улюблені іграшки.

Разом з ним йшов їх старий учитель. І ніби сіро-зелена хвиля, прямував німецький конвой. Попереду – двоє конвоїрів з нанизаними на стволи автоматів іграшками. За ними ширенга солдатів.

Ведучий 2: Стояла темрява і звучала картава команда: «Ахтунг! Ахтунг! Єдер кнабе унд єдес медхен мус ін ді колон цифір айнштелен. Ес іст ніхт айн хірд! Ніхт дрізен ферштімен форвер».

Звучить «Реквієм» Моцарта.

Прожектор вихвачує одну з жінок у чорному.

Перша жінка

*Дети двигались к Треблинке
К лагерю смерти.
Люди, вы это терпите?
Люди, люди, не смейте!
Я из дальней истории,
Я из Древней Руси,
Ярославна, которая
На стене голосила.
Плач мой больше не музыка.
Плач мой колокол, колокол.
У меня не по мужу*

*Нынче сердце расколото.
Вы прислушайтесь, люди!
Люди, так не бывает:
Где-то пьют, где-то любят,
А детей убивают.
Не за грош, не за денежку
Жилы детские – настезь.
А за то, что поделены
Нынче люди на масти.
Люди где ваша совесть?
Бабы, где ваши вопли!..*

Друга жінка

Я – Норвегия Сольвейг.
 Край мой в облаке, в облаке.
 Я – неженщина – песня,
 Я – само утешенье.
 Но накинуты петли
 На детские шеи.
 Плач мой больше не музыка.
 Плач мой колокол, колокол.
 У меня не по мужу
 Тоже сердце розколото.

Люди, встаньте как горы!
 Горы – к ярусу ярус!
 Люди, вот ваше горе!
 Люди, где ваша ярость?
 Разве дети снежинки,
 Чтобы просто растаять?
 Люди, люди, скажите.
 Вы не тролями стали?
 Что вы все онемели?
 Иль беды не постигли?

Третья жінка

Я - Фламандия Неле.
 Я - жена Уленшпигеля.
 Плач мой больше не музыка.
 Плач мой колокол, колокол.
 У меня не по мужу
 Тоже сердце розколото.
 От Сарры до Брюкена
 Небо дымом застелено.
 Спят немецкие бюргеры
 На двуспальных постелях.
 Разве мир – это пустошь?
 Люди, так не бывает.
 Есть науки искусство,
 А детей убивают

Люди, это не сказка,
 Как могло так случиться:
 Пятилетних Клаасов
 Пепел в сердце стучится!
 Мир преступностью мечен!
 Плачьте немки, мы требуем!
 Или греют вас печи
 Освенцима и Треблинки?
 Никуда вам не деться!
 В мире плач прибывает.
 Плачьте, немки, по немцам,
 Что детей убивают!
 Красноморды от рома
 И от пламени, пламени!

Маргарита

Отрекаюсь от рода!
 Отрекаюсь от племени!
 Я была Маргаритой.
 Отрекаюсь от Фауста,
 Потому что горит он –
 Тот огонь над Мантхаузеном.
 Знаю, это не сказка –

Баба я, не волчище –
 Пятилетних Клаасов
 Пепел в сердце стучится.
 Бабы, бабы, вы правы,
 Бабы, так не бывает
 Люди слева и справа,
 А детей убивают!

*Это брат мой и муж мой.
Плач мой грозен, как колокол,
Только разве он нужен
В этом мире расколотом?
Плачем кровь не омоется...
Бабы, это бывает:
Где-то пасторы молятся,
А детей убивают.*

*Перестаньте! Не смейте!
Пусть захлопнутся требники,
Если лагерем смерти
Стала польская Треблинка!
Никуда нам не деться,
Бабий плач пребывает.
Плачут немки по немцам,
А детей убивают!*

Продовжує звучати «Реквієм». Жінки завмирають. Після закінчення музики повільно покидають сцену.

Вмикається світло

Німець: (підходить до вчителя) Дякую вам, пане вчителю. Ось ваша перепустка. Машина чекає. Ви можете повертатись назад.

Учитель стоїть, розриває перепустку і кидає її обривки

Німець: Пане вчителю, опам'ятайтесь. Ще є можливість виписати дублікат. Я дав вам єдину можливість.

Вчитель: Так-так, ви добряк, пане оберштурбанфюрер. Але не всі негідники, пане оберштурбанфюрер.

Німець: Ідіот! Для тебе був лише один вихід звідси. Ти забув про свою національність?

Вчитель: Ні, пане оберштурбанфюрер. Не забув. Сьогодні у світі є тільки дві нації: люди і нелюди. Ви дуже вправно робите нелюдів! Ви берете нормального здорового хлопця і говорите: тобі все дозволено! У твоїх руках автомат, за твоїми плечима гестапо. Коли за твоїми плечима гестапо, все стає переконливим: можна сліпу кривду видавати за святу правду. Ви дуже вправно робите нелюдів, пане оберштурбанфюрер! Тому сьогодні «людина» – це звучить боляче. Усі знають, як не хочеться помирати!

Чому обов'язково повинне закричати чиєсь життя, щоб ви отямилась. Людина самовпевнена. Вона ніколи не подумає, що її

особисте життя може закричати так само. Однак я знаю, що людське життя повинно не кричати, а співати, але хіба ця пісня повинна стати колисковою для совісті? Совість любить поніжитись під теплою ковдрою. Але щоранку о 6 год. 45 хв. наші обвуглені роти стануть шепотіти їй: Ми – були! Ми – були! Ми – були!

Якщо вам весело, припиніть на хвилину радіти, прошу вас! Хіба люди завжди повинні ходити на голові, жартувати, танцювати і веселитись? Інколи люди повинні сісти і подумати. Голови – для того, щоб думати!!! Але не для того, щоб літати, як футбольні м'ячі. Від черевика до черевика. Від черевика до черевика. Від черевика до черевика. Ми – були! Ми – були! Ми – були!

«Як любити дітей»

Композиція за п'єсою В. Коростильова

«Варшавський сполох»

Програма спектаклю

Кафедра педагогіки

Студентський театр «Педагог»

СОНЦЯ ЗУПИНИТИ НЕ МОЖНА

Небагато було на землі таких подвижників культури, ім'я яких стало символом, а життя – легендою. Януш Корчак був письменником, лікарем, ученим, вихователем. І в усі сфери своєї діяльності вносив щось своє – піднесено-казкове й водночас відчутно реальне. Сьогодні ім'я Корчака відоме в усьому світі як символ самовідданого служіння дітям, їхньому щасливому майбутньому, а, отже, – майбутньому людства.

А легенда про Януша Корчака народилася вранці 5 серпня 1942 року у варшавському гетто, і за кілька годин, вихлюпнувшись на вулиці Варшави, зростала, міцніла, захопила всіх, кому довелося стати свідком цієї події, досі не баченого подвигу.

П'ятого серпня сорок другого року за наказом гітлерівців у варшавському гетто тисячі людей почали свій останній, трагічний похід: їх гнали на Умшлагплац, звідти для них була єдина дорога – до газових камер табору смерті в Треблінці. Серед них були двісті дітей з будинку сиріт – інтернату, яким понад двадцять п'ять років керував Януш Корчак.

На Умшлагплаці до Корчака підійшов офіцер і сказав:

- Ви можете залишитися: ми знаємо ваші твори.
- А діти? – спитав Корчак.
- Діти пойдуть, – відповів есесівець.

Корчак мовчки зайшов до вагона. Двері вагона, який ішов до газових камер Треблінки, зачинились, а легенда, ніби птах, ударившись об зачинені двері, полетіла над світом жалобним відлунням по невмирущості людського духу...

Ролі виконують

1-й ведучий – *Яценко Андрій*, студент IV курсу Інституту філології та журналістики.

2-й ведучий – *Вовковинський Анатолій*, студент II курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Януш Корчак – *Данюк Олександр*, студент IV курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Конрад Вольф – *Плахотний Ігор*, студент III курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Маргарита – *Богуцька Ольга*, студентка IV курсу Інституту філології та журналістики.

Перший конвоїр – *Камінський Сергій*, студент III курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Другий конвоїр – *Кузьмін Євгеній*, студент II курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Млодек – *Білуха Дмитро*, студент III курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Млада – *Гоменюк Інна*, студентка III курсу факультету підготовки вчителів початкових класів.

Ярославна – *Червінська Катерина*, студентка V курсу Інституту фізичного виховання і спорту.

Сольвейг – *Лепко Ганна*, студентка III курсу Інституту філології та журналістики.

Неле – *Нікітюк Надія*, студентка V курсу Інституту філології та журналістики.

Керівник театру – доцент кафедри педагогіки *Каплінський Василь Васильович*.

Додаток 4

Сценарій останнього уроку в школі

Учитель заходить до класу з великим плакатом, на якому зображена випускниця, що пише на дошці слова: «Прощавай, школ...». Дописуючи останню букву, підносить руку до очей, щоб витерти сльози. Праворуч на плакаті великими літерами написано такі слова: «Шкільний твір ми пишемо спочатку на чорновик, потім на чистовик, а ось життя своє ми «пишемо» відразу на чистовик. І нічого в ньому не викреслиш, не допишеш».

Прикріпивши плакат до дошки, учителька бере крейду й пише на дошці тему уроку: Ми стоїмо біля відкритих дверей. Поки що все це робиться мовчки. Учителька ще не сказала жодного слова. Далі мовчки пише епіграф до уроку: «Та прийде час і принесе жорстоку кару тим, хто буде ставитись до життя неухважно й легко. Він покладе на рахунок кожен наш необачний і неправильний крок».

Потім учителька підходить до столу і вмикає магнітофон. Лунає пісня:

*Как-будто в океан могучие ветра нас вынесли,
И детство за спиной, и помним мы о нем, единственном,
И оказалось вдруг, мы выросли, уже мы выросли.
Доказывать пора, доказывать на что годимся мы.
И пусть учащается наш пульс, начинается наш путь,
начинается песня. Нам жить, этот воздух лесной пить,
И по звездным морям плыть, и счастливыми быть.
Пройдем мы по земле с огромными ее закатами.
Научимся любить и плакать, и молчать у знамени.
И утро настает, и в лица нам глядит загадочно.
Чего-то ждет от нас, но этого пока не знаем мы.*

Пісня закінчилась. Учителька підходить до столу і починає «знайомитися» з учнями: «Добрий день! Мене звать... я у вас буду читати...» І розпочинає урок, який вона вела при першому знайомстві з ними.

Цей урок переривається словами: «Що ж, здається, все це скінчилось. Жити до цього часу вам було легко й просто. Лунали шкільні дзвінки, які кликали вас на уроки математики, фізичної культури, біології, шкільні перерви, літні канікули. Невдовзі для вас пролунає ще один дзвінок. І це означитиме, що час шкільних дзвінків минув і більше не повториться. Це буде останній.

У вашому житті все буде: зустрічі, діти, робота, інститут. Лише не буде для вас шкільних дзвінків. Подивіться у вікно на цей залитий сонцем шкільний двір і згадайте, як ви прийшли сюди вперше. Портфелі були легшими, аніж букети квітів, бо в них був лише один буквар. Ти знайшов у гурті батьків підбадьорливі мамині очі, поклав свою руку у велику долоню випускника і, супроводжений ним, ступив через шкільний поріг. Відтоді минуло одинадцять років.

Сьогодні ти знову побачиш серед сотень очей тривожні рідні очі постарілої мами і вже сам відчуєш у своїй руці долоньку малюка-першокласника, який цього разу проведе тебе за шкільний поріг. А потім будуть екзамени і, нарешті, випускний бал.

Тихіше, зараз знову для вас пролунає дзвінок, який покличе вас на останній урок. Лунає мідний дзвіночок. Відчиняються двері, і до класу заходить учителька, яка навчала їх у першому класі, і підходить до столу.

«Доброго дня, дітки! Що потрібно зробити, коли вчителька входить до класу? Потрібно всім підвестися. А тепер сідайте, тільки рівненько. Рученята поставте на парту. Я думаю, ви вже знаєте літери. Яка це літера (вказує на букву М)? А це яка (вказує на букву А)? А разом як буде? Колю, я розмовляла з твоїми батьками. Вони мені сказали, що ти вже всі букви знаєш.

Тобі буде легко вчитися. А тобі, Світлано, треба буде більше працювати...»

Вона веде свій перший урок кілька хвилин. Після завершення звучать слова:

*«Помнишь, было вокруг море цветов и звуков,
Из теплых маминых рук учитель взял твою руку.
Он ввел тебя в первый класс торжественно и почтительно.
Твоя рука и сейчас в руках твоего учителя.
Желтеют страницы книг,меняют название реки.
Но ты его ученик, тогда и сейчас и навеки.
И если в жизни большой,вольно или невольно,
Ты вдруг покривишь душой, ему будет очень больно.
А если в суровый час ты выступишь, как мужчина,
улыбка хлынет из глаз искрами добрых морщинок.
Дай на свежем ветру ярче ей разгореться.
Из теплых маминых рук учитель взял твое сердце».*

Перша вчителька покидає клас, а слідом за нею лунає пісня:
*Куда уходит детство, в какие города?
И где найти нам средство, чтоб вновь попасть сюда?
Оно уйдет нежданно, когда весь город спит.
И писем не напишет, и вряд ли позвонит.*

Далі вчитель намагається знову оживити події, ситуації, фрагменти уроків, які були у чомусь важливі для учнів. Все робиться невимушено, емоційно. Учні не просто згадують, вони знову все це по-новому переживають.

Наприкінці уроку лунає остання прощальна пісня:

*А все кончается, кончается, кончается,
едва качаются перрона фонари.
Глаза прощаются, надолго, изучаются,
и так все ясно, слов не говори.
А голова моя полна бессонницы,
полна тревоги голова моя.
И как расти не может дерево без солнца,
так не могу я жить без вас, мои друзья.*

*Спасибо вам, не подвели, не дрогнули,
и каждый был открыт, каким он был.
Слова короткие за сердце тронули:
Спасибо вам, прощайте, докурил.
Мы разбредемся по любимым и по улицам,
Наденем фраки и закружимся в судьбе.
И если сердце заболит, простудится,
искать лекарство будем не в себе.
Мы будем гнуться, но, я знаю, не согнемся мы.
Не заржавеют в ножнах скромные клинки,
И мы когда-нибудь сюда вернемся,
И будем с вами просто мужики.*

Додаток 5

Фрагмент виховного заходу «Серйозна розмова»

...Я люблю читати дівчатам-старшокласницям мудру казку Євгенія Пермяка «Про яблуньку, яка передчасно зацвіла».

Приношу її до класу на початку весни в незвичний для проведення виховних заходів час, коли закінчилися уроки, пролунали всі дзвінки.

Шкільні коридори порожні, незвично тихі. За вікном уже починають давати свої сигнали перші сутінки. Хлопців на цю серйозну розмову я не запрошую, бо її зміст лише для дівчат.

Удивляюсь в юні обличчя своїх учениць. Вони серйозні й задумливі зараз через незвичайний час і ситуацію, через незвичну тему розмови. І це добре. Мені потрібні сьогодні і їхня серйозність, і задумливість.

У великому саду росли яблуні, старі, великі і зовсім молоді. Після весни вони завітчалися пишним білим цвітом, серед якого бриніли джмелі й кружляли бджоли. Юні яблуньки ще не цвіли, стояли тоненькі й зелені, набираючись сил для майбутніх весен.

І лише найнетерпеливіша з них – Южанка – поспішила змінити свою ніжну суконьку на біле пишне вбрання. Усі милувалися нею: такою гарною вона була.

Та що їй було до похвали, коли жодне пересітчастокриле навіть не захотіло поглянути на неї.

- У мене більше немає ні сил, ні терпіння. Я хочу цвісти!

- Досить тобі! – прошелестіла стара яблуня, – не давай волі своїм бажанням. Усьому свій час. Ти ще така молода. Твоє гілля тонке. Твоє коріння ще надто слабе. Воно ледь-ледь живить твоє молоде листя...

Не послухала молода «гордуня» старої яблуні й зацвіла. Квіточки її були маленькими, крихітними, не було сил для повного цвітіння. Та згодом поруч загудів джміль, злетіли пелюстки, з'явилась на тонких гілочках юної яблуньки в'язка плодів. Гнулось її гілля під їх масою. Вона намагалась зібрати всі сили, але сил не вистачало.

Йшов час. Ровесники давно обігнали її, стали міцними й стрункими деревами. А маленька яблунька, що так поквапилась цвісти, так і залишилась низькорослою, карликовою, постарілою в юності дурепою, і всі жаліли її. Але тепер, жалій-не жалій, не почнеш рости спочатку. Тепер уже не виправиш слізьми розкаєння поспішливе цвітіння, яке сплюндровало так вдало розпочате життя юної яблуньки...

У класі запанувала тиша. За вікном шелестить листям молода липа. Дзвенять трамваї. *Дівчата поспішають на побачення...*

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Каплінський Василь Васильович
Асаулюк Інна Олексіївна

ОСНОВИ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Технічний редактор
і виготовлення макету *С.П. Полторецький*

Здано в набір 28.12.2013. Підписано до друку 08.01.2014.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний
Авт. арк. 11,7. Фіз. друк. арк. 18,2.
Ум. друк. арк. 17. Обл.-вид. арк. 18,3.
Гарнітури Petersburg SST, Cambria.
Замовлення № 71452
Наклад 500 екземплярів.

Виготовлювач ПП «ТД «Едельвейс і К»
М.Вінниця, вул. 600-річчя, 17
Тел.: (0432) 550-333
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК №3736

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.
e-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>